

МУШЫНІ
ПАЛАСКЫЙ

669

ИЗАТЭОУМШЬО

АХЭАК
ИКУНУП

0009.9623

МУШЬНИ ПАПАСҚЫР

ИЗАТӨОУМШЬО АХӘАН
ИҢҰНУП

669
413

Ағыснытәи АССР
ага зеттә-журналтә ұйқырытта
ашөйкүтыжәиртатә сектор.
Астана 1963 ш.

Абри ашәқу иану аповестқуен ажәабжыкүеи реиҳарак уажәбы аакыныскъа изығқуаз роуп, аха урт раҳытә пъыткызы зәнижътән таку аатцеит. Дара тақыла ишенишым еиңш, еиңшым роышы астильқуа рылагызы.

«Ажәлар рәамтақуа раҳытә» ҳәа ақуша икоу акны иану ажәабжықуа сара исахант Очамчыра араион ағы инхо Кадыр Құталандиа, Куатциа Осиа, Миха Касланзиа (Кутол), Зыкур Адлеиба (Атара), Апәта Куарчиа (Тқуарчал) рқнытән.

Иаҳа еиңхап ҳәа сгу излаанагоз ала, урт ажәабжықуа, рацәак акумзаргызы, цъара-цъара иңсахқуаны иқастцеит.

Автор.

АПОВЕСТКУА

ИЗАТЭОУМШЬО АХЭАК ИКУНУП

СХЫ ИАХХЭААНЫ АЖЭАҚУАК

Уағы дазтцаар алшоит сара ацьмакуа сышрынагалаз атэй. Сара даға занатк сөәзысқ'уз цысшыон, аха мап, сгу иаанагоит, слухар убарт срыцлар қалап хәа — шыцилароуп икоу, уаха акымзаракы.

Нанеи бабен сара саныңеңдаслакь, сыйзыркырц иртахкуоу зыңзак даеккуоуп.

Нана илхәалоит с-Цыргун (сара Татлан сыхъзуп, аха убас ауп лара дышсыштыу) ддухар, адәқыан дытагыларц ىтахыуп хәа. Аха убри атызшәа анцэрылгалакь, лажәа баба илөаирхүеит. Уи игуаъхом ахұхахутра амфала сара аусура салагар. Избан акузар, адәқыан аёы амал самхафаны, ма ахасаб сцәенилаганы ауал икушәар хәа дшәоит.

Иара итахыуп стапанча суатәа инаджало, смилицианы скаларц. Амала, усқан снапкуа сыштыахъ иқатца, слеиғенуа санырбалакь, харантәилагы нигағ сенхырхуаларын... Ааи, баба итахыуп сара смилициахарц, избан акузар, ибзианы игуалашәоит абынчәа ғыыхъа иқартдақуоз. Иаҳа ирыцхаз, иаҳа итынхадаз анхәфы урт иаҳа ичычозаарын. Излеңхәо ала, баба ихатагы «ғыза ирыпсаз» аёы бзиакуа иңээрзахъян. Зегыы ирхәоит ақунамгакуа ғыхъенпүш уажәи иқам хәа. Аха уеизгыы, азәы акы иңээрзент, ма кунамгак дақушәеит хәа баба ианиха-лакь, ашәшәра далагоит, иармарахътәи ибла ырлацәкүсуа. Зегыы иаадыруеит ус иара ианықайто, бүбуала игуакы аналсуа шакуу. Убри азы акухап аштыахъ иара ихатагы араион аёы амилицара дзалалаз. Уақа аусура да-жүтүзомызд, аха инхара изкамыжыит.

Уажэы баба дыхъчоуп, аколнхара аферма^{аус}_{нәрәжәт} иуеит, убри алоуп саргы аферма раху сызларыдна^{нәрәжәт}_{бәйләүлөр} Апъхъа, нана Җъара данцо сыгурғаны афны саанмыж^{күн}куа, атыпъахъ иара сигаларазы иабжылыгон. Нас ашкол ақынтыи санхынхәлакъ, сара схалагы уахъ сцо салагеит. Уи лгуапъхомызт нана, аха лхәатәх хастомызт. Өнак баба икны убри атышәа анцәрылга, иара ус ихәент: «Ак^{күн}гы амам, днеилаит Җатлан, араху дрышьцылар цәгъазам. Ддухар, иаргы имарымажаха иаазалап». «Араху раазаха иоуама, с-Цыыргун ашкол дтоуп» анылхәа нана, баба игуамыръхакуа даа^пышәйрчченит:

— Атцара змоугы ахш бзия ибоит, убри ақынты, уигы араху иаазалар цәгъазам, — ихәент иара.

Ажәакала, атыпъахъ сны^куон, араху ахътакыу анеира бзия избон. Аха ацьма дукуа сшәаны сызыраломызт. Ртәы цъя иансзымдыруаз зны, аанды слыкәадрыбууан, сыршырыц акгыры рыйгымхеит. Урт дара рхала ианы^коуты итъинчзам. Еимарк'уа сыйздыруам, аха есымша ақыгусыгүхәа еисуа еилоуп.

Азаракуа ртәы даеакыуп. Урт нахагы итъинчымкуа, атрым-сримхәа ипъо еилазаргы, умч наха ирыкухартә икоуп. Ҳәарас иатахыузей, уртгы зегбы еипъышм. Баба санимбо, ачалт скылкурны дара рәы санынталалакъ, ишәапъирхәа, зхы ахъызгара змоукуоз ыкан. Аха реи-харак снеира иазыгушуазшәа, ихырбза-курбзо иаанини иаасыдгылон. Урт, рѣатца хүчкүа ртъистысуа, снапсыргутца арбзара реазырк'уан, мамазаргы ус сыцрыхара иалагон. Ус^кан сгу ирыщханашыон, амла интәошәа збон, арахъ рымгуа хүчкүа хуапъ-хуапъза ичын, унацәа рылломызт. Аха сгу иаанагон, амла иамк'уаны абас қартца-рымызт хәа. Ацьыкүреи, ашыла, ашэйр, иаасымпъыхъашәо маза исыманы срызнеиуа салагеит. Ашкол стан, суроккуа зынзак игугутасыжыргы қаломызт. Афны стәаны ашәкупъхъара сша^еу, азаракуа ажәкәахәа снапы нахо, сымнеир, ипъсылмыйткызшәа, рикрыфаша анаас-гуалашәалакъ, амца насыцралон, ауха акы рыйнасымгар, ирызхымгараши сгу иабо ск^алон. Сфагыланы ашшыхъәа ацахъы сөйнасхон, мамзаргы схәарпъсаруа акөйфар сныкәаланы, иаасымпъыхъашәо афатәкуа сшәйра ртатара сналагон.

Ағны тызшәек ҳаламыздың, ҳтаацәа еизганы ашкол аәы аизара қартаанза. Нана дсыманы сахьцаз, убрақа сыйцәгъя лархәеит, Җатлан аашьара тигеит, ұыхъеиңш атара итном ҳәа.

— Ахучы шәихылапшыны иуроккуа ишәүркәтталароуп, ұыхъеиңш ақуәниаракуа имам. Иара гуртқулла дхудазам, дмаашьакуа аус иулар, зхы итало азәы иоуп, — ихәеит артағы Адгур Цыгуанат-иңа, нана дахълацәажәоз.

Адгур Цыгуанат-иңа, дангубзыбы, цәгъя длахәыхыуп, дхаөхаччонт, аха дангуаауагы, иәапшылара цәгъоуп. Уажәы дызлазбоз ала, иара дагыгубзыбызды, уеизгы-уеизгы дагыгуаамызды.

Адгур Цыгуанат-иңа, иңатца исацыпхъаза ихгы исон, абжыаапыны еиңш уажәгъы ихы цырцыруа иқан.

Нана илаҳакуа даара ихымзбылшыйт, атара абжыаапиңш ибзианы истозшәа дахъыэжъозгы сирс илбейт.

— Уара, мцахуцәа, уажәнатә амщәара уалагама? — әаалтит нана хандәйкула, даатғыланы, лтачкумкуа ратәаны дсыхуапшыуа. — Уи түгар аткыыс, упсыр наха иузеиңуп. Уара ус узықаларызеи, уаби сареи амщугы хуаа иашақуоупе!

Сан лыелыртынчуамызды. Нақ-нақгы амщәара тызгар хәа дшәазар акухап, ҳахъаауз акырынте дысытырысит, аха скырта лысымдеит, сеылцәыхъчо хара-харала саауан. Ұлымха өсіркәпшыап хәа акун илхәоз, аха сара сшәон уи аәғы даанымгылакуа ахуац салырблыр хәа — амға азааигуара уи рацәан.

Убри нахыс бабагы уаашьафуп хәа сбығара далағеит, уаҳа абаҳыгы сиғомызды. Сиштапланы атың аәы саннеилакъ, ус ихәон:

— Уаахма, Җатлан? Уара избо зынзак ашкол утыпра үкоуп.

БАБЕИ САРЕИ АШХАКА ХДӘҮҚУЛАРА

Иаант аўхынра. Изулакгы, ұшыба сырхытцит, акгы сығымхакуа. Аха уажәраанзатәи спашьа абақоу: уажәы еергъхәа «хпә-хпә» соуит, ұыхъа «хуба-хуба» хәа сцен.

Баба уажэы аакыська куадыр хүхара ақалакъахь дахьцаз, Ҳаным ҳәа иаҳзықаз Ҙәҳыскгы длықүшент. Уи дынхон араху ахъкарцалоз ашъха азааигуара. Убриижтей баба ашъха ацара атызшәа иртәомызт, Ҳаным ләы адғылара итахны акузу, акуадыр өңц иааихуаз акутәара игу итталаны акузу — сыздыруам.

Аха иңбоушьаша, иаҳа дахыщак'уз азы цасхәа иқалазшәа, баба ашъхәка иццоз ифызцәа реырмазеини амфа ианныкүгыла, иара игу баапъсхент. Хүчкү хар имамкуя дшаақалаз еиңш, ддәықулент. Нана макъана амфа уқулартә үкам лхәеит, даға пытрак дылмыштырц леазылkit, аха лхәатәы хеимтент. Убри ала ифашьомызт бабагы араху даара бзия ишибоз, мхык итталан ианибалакь, «мкамгария шәагаант» ҳәа ишәилон, аха.

Баба аеырмазеира даналага, саргы сдәықулент, аха нана сымыштырц далагеит, дшәеит машәырк сыхыр ҳәа. Избон арақа сылшара шмаңыз, бабагы ман анихәа, саанхон, уаха пысихуа амазамызт. Сан илмузо даналага, бабагы ләжәақуа ләенимырхуазшәа анызба, атәыуара салагеит. Уи пышашаран сара сзы, аха пыхынра нақъак азар сымбо ағны атәара сцәуадағын. Сла-бырышо саниба, баба дақушақатхент, аха зегыы акоуп, нана илуамызт. Абжыаапъны лара лакун иаҳагы срыцхазшьоз, аха арақа ләылрыцәгъязент.

— Ари дгатәым, — лхәеит нана баба ишқа.

— Даалаит, иуам, — инлатеикит иара.

— Ари макъана ииуен иихәои издырзом, машәыр уцәихүеит, — фапъхъа өаалтит лара, лыблакуа ырханы дсыхуапъшуа, аха сара сылакуа рыңғаны акун лара сышлыхуапъшуаз.

Цаны, уи азы уеизгы-уеизгы нана губән узлыто дықамызт, илхәөз ззылхәөз ықан.

Хәапъхъа ииасуаз акуара азмыйж ағы апъсыз рацәаны итан. Цыңх хгула чкунак исырбан, алаңдан тақыуақуарц итаххеит, аха сара исымуит. Избан акузар, ашкол ағы иҳархәахъеит азмыйж алағум тажъреи алаңдан тақыуақуарен шахутам. Үсқан неңғымсрыда апъсызкуа зегыы нтәөзаап. «Үбасала апъсызкра еиңшуп, — ихәеит өнек Адгур Цыгуанат-иңа — ауаапъсыра пымк'уа, хүргы дугы, Ҙәҳысгы хатлагы ныртәауда афашистцәа реибашшышьа».

Үрт зустцәазгы ҳанқәеит — згу мбылкуоз цьюоки шра-
куз.

Әнак сара исызбейт тәгурла убрақа аңсыз скразы, аха уи азмыйж ахықуахътәкъа анеира уадағын. Аура-зоуру амбышра ахысны иқан. Амала, хұчык азмыйж уеазааигуатәни утаңшыр, қашаахуран, еилахәзызымызуа акалмахакуа еилан. Уеизгы-уеизгы, сезысқтәкъар, амыңқуа срылсны ахықуахъ снеир қаларын, аха иззар акгы иаңсам, сшөн. Избан акузар, амфа унымфахыттың үеыноухар, ана-ара аббыыжәкуа рөң тыхуааптәарада ахуар-хуар быжықуа го иалагон. Ихуархуаруаз закуу седру, кыркалмышәү, зырлашәү, еинцәышу, мамзаргы мату?

Аиашазы, хара ҳхаблаётәи абынакуа рәкны, сан илхәалойт еиңш, ахәзакуа рацоуп. Нана амат лхәазом, ахәза хәоуп уи дашаштоу, избан акузар, лабхуа Умат ихъзын. «Амат» «Умат» иаҳаршалоуп, излархәо ала, уи нахагы уағы разык иакун, аха.

Азмыйж ахықуағ инааза рашык гылан, убри схы иасырхуарц иакускит. Әнак сыпсы заны сыкулеит, аха аңсызкуа сгуартан, рхы ахынахаз ғуара-пара ицент. Итынчрахар, ишъацәзырымтири ҳәа сқытбжык ықамкуа сыкутәан, аха абуарцъа тың снатомызт. Зны уи варала атәгур иазыбасны ахуацаңаршәеит (ғағылшын аңа аңа тәртіб!). Даеазынгы убас қанаттарц ианалага, атәгур ыртрысны сахент. Убасқан сгуааны мыңху сөйсекъазар акухап — амаху салқеит. Азмыйж сналахауаны, нана лыхәхәабжь слымха иаатасит — аматәа илызәзәаз азырыттыршарц даауазаарын.

Абри акун уажәы ашъхақа сандәыкула, лара исає-пінгілкылоз. Аха зегы акоуп, баба акыр днахуц-аахуцкуан, избит сигарц. Арақа сускуа зламаншәалахаз ҳәа сгу иаанаго, иара игатәи рацәан, ғ-еык ықан.

— Бымшәан, уи хлаңшыда дынхом, даалаит, ашъха хауагы ифап, — ихәеит баба. Ус днасихуаапшын, иажәа инациттейт: — Иеырқубчаны схәатәи хеиттар, есышыку-сагы дызгалап.

АМФАН

Хдәықулеит ашъхақа. Саби сарен абар, мышнықуа хнықуахъан, ихуло ианалага,abraхъ схы смырхандаз схәо скәлеит. Избан акузар, ауха сасра Ҳанымраахъ хамфа-

хытцыр акун, сара сыпъхашыс — шамахамзар атэымцьара
саанымгылацыт.

— Уааңсама? — дсыздаант баба, иеы аўура имахуар нахаршәны сапъхъя дғыланы дахьнеиуаз, даахъахәйн. Мап хәа ажәа исасхәаз агурғакуа, иара инацитет:

— Үмшәан, шытта ирласны апъшәымара хненеуент.

Уи акун сара истаҳзамыз, аха иқастоз. Издыруан, аха цъя еилүссаарц сиздзаант:

— Баба, Ҳаным ләкни аума ҳахьнеиуа?

— Аан, абан лығны, — инапы неирххан, лынхарта сирбейт.

Ибъазбазуа хөаңхъя игылаз ашъха ду ашъапаेы нхартак сназыпъшиит. Еитцәкақараза еиңынчыла иқаз атла рацәа ирылхәжәо ғиңгуак убон. Баба, ашъантәи дхынхәны данаалакъ, зақантә ихәо сахахъяз, иаха Ҳаным ләзы сыйкан хәа. Ифашьомызт баба игу каршәны уа дышнеиуаз. Исахахъан Ҳаным ләцаа рызбаху, аха зақағ ықаз сыздыруамызт. Саниаңтара баба исеихәеит ғыңыа шлымаз, азәы Манча шихъызы, егыи — Уазамат.

— Дара уаа бзиакуоума? — сиздзаант баба.

— Нас ишпәа! — ихәеит иара.

— Иреибъда?

— Ағыңғыагы бзиакуоуп, — ихәеит ихы ааиртцысын.

— Атара рымоума?

— Манча захъзу имоуп, аматурагы далоуп...

Фаңхъя саниаңтара, исеихәеит Манча аус ахниуазгы. Ақытаеы ашәахтәкуа рылигон.

— Нас атара змоу иаха деибъми, баба? — өаастит, уи атара усгыи иахъеи уахеи сауаңыхмыз! Иара сажәакуа рымхура неихәеит, Уазамат атара имам, аха ахшығ имоуп хәа.

Апъхъан мап скит, аха сара даара сааңсаны сыйкан. Аидара рацәа зқуз ҳаекуа, зны ҳзықутәоз, зны заңуракуа кны ҳцоз ракузар, ашәақъя ргуттач, рұынта ауаркъ тұқыа ицион. Абас ауп амфасра шұльбаау, амашына ахыбжыам. Убри анағсангыи ихәэтәуп хеы Қынта сара даара сшарпъхашъяз.

Ашъақаңәа рзы иқатқаз агуашә хүчү ауп баба иааиртаз. Сеы убри ианнадғыла, изтымсыр хәа ишәаны акуу, атэымцьара анеира сара сеңғыш бзия иамбауазу — иңүңза иаагылт, арахъ ағыза цахъеит. Снытцыкка сцент, ауар-

чанра тнагазар хәа сшәан. «Ачу, закузеи, алакуа рху икоутцо?» — схәан ишсылшоз аўора сахеит. Ахы аақъаны ағаанахеит, аидара иакуз апкафхәа ашьақа иланъяны ашта иагъааталеит.

Иаразнак изызымкит, ашьара ику ќеит, апрыцәкуа еилагылт, алакуа ттәраа ицион. Баба ибжы накурганы, иөааихеит, аха уи аамтаз, дышъкыруа дааниуан даеа-зэгъы. Уи — апшәма пъхәыс Ханым лакун. Уи данаба ипъхашьоу, баба ибжы нацәшәоу сыйзыруам, аха Кынта иаха аеартынчит.

Хбара дазыгушьуа дыќазшәоуп, Ханым ҳхаткы камыршәуа ҳашлыдылкылаз. Аекуа анөааххәа, лнапы ыргыжъы баба даагудылкылент, сара сакузар, саалгудлыххәалан, баба ишќа лхы нарханы дтсаит:

— Ари шәарпъыс иами?

Лажәа атак анлаха «дзаќарахазеи, дхатцахазаап» лхәан днасыгүзит. Санхучыз, зны ҳафны дыќазаарын, аха уи сара исгуалашәом. Абас еицәыхараны ауаа анынхо, амғагы маншәаламкуа ианыќоу, аигуцхуцәагы ишақунагоу еипъш изеибабом.

Аекуа аидара ирыкуз рыкухны аматцуртахь ипъхах-кит. Нас апшәма пъхәыс дхапъгыланы лөыналхеит, абнаң тәыфа дукуа ахъкнахаз, акуаскъа аба०тахь.

ХАНЫМИ МАНЧЕИ

Пұытраамтак апшәма пъхәыс дхацәажәо дтәан. Ус тасны иаѓуп. Бабен нанеи, иага еилахазаргы, убас ауп ағны азәы данаайлакъ ишидтәало.

Ханым, уахълыхуацъшуа, наза-аазак лоуп, апшъреи аикуареи деимарк'уа. Аха абри лаќара ахцә ду даеа пъхәыск илықуны десымбац, — лмаќөаҳәара илахысуан. Шьюкуы ҳахцәы қыдтны ицоит хәа иашшует, шьюкуы ртәы агарта амам... Ханым лхы-лөы назыхууаны, афархърахъ иаҳа дназупъхъазаратәы дыќоуп. Даныччо лхапъыц пъшзакуа ихылтуа, аќуараш еипъш ишкуакуоуп, аха урт ғыара-ғыараагы ичапъоуп. Шәбара хазыгушьуан рхәозшәа ауп, лыбла бра гутбаакуа хааза ишҳахуацъшуаз. Аха дцәажәо дышненуа, зны-зынлагы урт иаар-

хылалон, акыр гуақра рхыргахъеит ухәаратәй, да-
хъенқұттарақ.

Ханым сара сахылыхуапъшуаз иаркы-ирцәхәй икоу
пәхәысөек лакузшәа дызбон, егъсыздырыуамызт алас дзы-
ғаз; апъхын унацәа заауқылар ихнатцәо, ихшәашәаза
икоу рзыхы ашъха ҳауеи ракузу, иара ус лкан бзиазу.

Пұытрак аштыахъ Ханым — сыхшара усурантәи ихним-
хәыц — ләан, апъшәа ныштатданы аматуртахъ дцеит.
Бабагы ашацахәа длыштыланы иғынеихеит. Саргы иа-
ра сишталарц иақускит, аха аматуртақы избозеи
сәан, сеааныскылеит. Стәан снаңшы-аапъшуа. Арақа
иааины зыштыахъка ахынхәра згуампъхара дубап! Уаңхъа
ишиңдеп амшын иатцәаза, ибууаны ампыл уршәыр,
агу ихшәалартә иааигуоушәа убо. Афны аштыахъ иа-
хагылоу ашъха ду ауархал еиңш еилшүрьцааует. Аха
иааини уажәы сахытәоу цқыа избом, афны иавхәхәаны
иаапъшуа азымғатәирахък ауп.

Дук мыртыкуа, баба даахалан, ҳафны дықазшәа, ашә
аартны азал дыңғаланы, атзы икыдыз асахъакуа дры-
хуапъшуа, қыттраамтак дхәар-пәсаруа дығнан. Нас, апъен-
цыры скылжыны излагуастаз ала, днеини ацәартбау
днықуиент, амартақ ихы иататданы.

Ицион аамта. Апъшәма пәхәыс дғыагъо афны дығнан,
баба иштыбыжъ ықамызт. Қынтәқагы апъенцыры ағы сней-
ны сзырғхан дыңәоу, даапъшоу збаразы, аха исзеи-
лымкаакуа схынхәуан, избан акузар, ихуда абжы го-
мызт, арахъ дхәыцы-мышуа иқытыбыжъык сахауамызт.

Акуткуа наңхъаца-аапъхъацо, хәыс брак ажәырп-
жәырпхәа ихәуа ашта итан. Азыси ахәыси узеидкылом.
Азыс гызмалуп, ахәыс бзамықууп.

Анаша аракуа аутра иазымкыз үүшшап, аанды иааку-
лан аштыахъ қытқы ағынхнархәеит, тақа акы ацәка-
шәаны иштнахырц атахызшәа. Ахәыс бра абни алаңш
иташәеит. Уи акухеит. Иқастдо цэгъоума, ибзиоума ҳәа
иазымхуцкуа, ахы иаафаханы иламтасын, ихыркүеааны
аракуа афара иалагеит. Ашырхәа слатқыент иақусца-
разы, аха абыркыл саннадыхыла, стыңағы саанғы-
леит. Ихумбыбисаза ла дук, алацәакуа еиқужыны, амар-
дуан азааигуара итәан. Уи агу итаз сара исыздыруам,
цэгъараразу, бзиаразу, иара убас исыздыруам ханнеиуаз
иаҳықазгы. Үсқан сара исымбент, иаргы хамбазар

акухап. Аха ишакухалакгы уажэы сымария асымтейт. Избан акузар, зныкымкуа нана илхәо саҳахъан аузы амфа даныкуу, даеаамтандык еипъышмкуа агуеанызаара имазароуп ҳәа. Уи аамтазы агуашә иааталаз азәы ашырхәа длыштыасны хахәык аашытъааны иршәйт. Ахахә шнеиуз ахәыс ауатәа инакүшәан, икааны аанды илад-көйт, ашьапгы изыкүмгүло инацрыфрит. Иаргы убас хахәык иаасырхар цәгъя исымбо, сгу ѡжәо, ахәыс рыңда сазпъшуан, аха изурыз — сара сссасын. Иара икаитказ ицәымбымхакуа дыкам, азнык азы ахәыс ашкә иәаинхеит. Аха даахъаңшны сара саниба, дыпъхашъазар акухап, днатәини аматцуртахь дләыкулеит. Ыаны, ахәысгы уи аамтазы таку иааскъахъан, афны атцаңа шыкоу ахырха. Аматцурта абарта иара даннитала, ихақуза ацгу абыркыл икүтәаз апкаф аахиргейт, «абрааума уара нахъутәартоу» ихәан.

Аума иакүшәйт ацгу рыңхагы. Афны ифнырцозар, абыркыл икүтәар җамлозар, нас иабацари?!

«Заңа дуағумбылузеи!», — сгу интысхәаит сара.

Ари дызустыз аштыахь издырит — Манча иакун.

АМРА

Уа бзиала шәаабеит ҳәа Манча илақуа тархурыланы абарта даахалоз үйисшыон, аха дмааит. Акы дахнагеит.

Дук мыртыкуа, сара сгу шөйбиз лдрызышәа, даани апсшәа салхәеит үзбаб хүчкү, дытәрышкуаза. Апен-үйыр днадыххыланы афны дныфонапъышын, баба дышкуиаз анылба, лирапы лкышә инадкыланы дхутхутуа ус лхәеит:

— Шәлиман дыщәоуп, думырөыхан!

Исхәара сзымдыруа саанхеит. Баба сара дышпъасыр-өыхоз, лара длырөыхар ҳәа сшәон акумзар...

— Уара Җатлан ухъзума? — дтцааит сапъхъа даагылан.

— Ааи, — схәеит сшанханы слыхуаңшуа.

Лцәажәашьагы ларгы акалашәа дыкән, апатырқал еипъш деикуаңхо.

— Сара Амра сыхъзуп, — лхәеит лара, — Ҳаным сылмогоуп.

Убас анылхәа, наха лымкаала сналыхуаңшият, аиашазы, Амра деипъшны сапъхъа дгылазшәагы сгу иабент.

Лара дышқатқақыз ахәара сара исцэйуадафуп. **Дызбах**
хью дибаҳьеит, дзымбаңгы, зегы иреиңүп **иблакуа**
рыла дибар. Ашәткакаң сахъакуа анпыққала атқы
илишәйз бирғын лыхын. Лышататәкуа илышыаз ацәа-
жәара бзина избо аңхәйс гураз илеиңшын — лышапкуа
еихылгаңыңхаза ачча-аччаҳә илышхәацәажәон.

— Баргы усурға бықазма? — слызцаит сара.

— Аан, — лхәан инсаталкит. — Уазамат ашьхымзагуара деихабуп. Аус ахниуз сицин. Ағнгыы ихамоуп ашьхымзакуа...

Сара саалахөйхеит.

Амра ланду лыпьшра лхыукаауан, аха лхы-ләү икубааумызт лахъеңкүтарак. Ифашьомызт дөнейдасыр, итегьгы дышпүшзахоз. Лара гуазхарыла дтәын, аехуарагы пытк лылан.

Сара акы сзеилемкаауа слыхуаңшуан. Абарт лыматәакуа шылшәу абнахь дықазма? Ус анакуха, изкеашымызи? Лара итегьгы ддузар, даеакын, усқан сахәшьцәа реипүш днықуозар акухарын...

Ағны сасык даннеилакь, сара сахәшьцәа (дара ағыцагы хатда ицахьеит), бженіхан рөйрөн аматүртәң, ма аказармаңы. Татлан!. Татлан уабақоу ҳәа, усқан рыбжы нытқакны аңытра иалагон. Убасқан акун сара саныртаххозгы, аңынцыхуен алаҳарғен анықартцоз акузамызт. Адәи изыкүмло рөйтәахны аңытра ианалагалакь, иқалаз здыруан — акуасқыя ақынтың рыматәа бзиакуа ризнагатәйн. Ишәтәхкуоу иарбану ҳәа сиразтцаны, сөаасхон. Ағны ашытакытәи ашә ала сыйналаны аңшаара салагон.

Амра, ҳәарас иатахызузи, убас қалтазом, уажәы ус азәгы акуасқыах даалмыштызент.

АГУЛА ГҮХӘЙС ЛҚНЫ

— Амра, — лыбжы аалыргеит Ханым, — иахъбасхәаз бымдазой?

— Сцоит уажәытәкья.

— Бабаң? — слызцаит сара иаасцәымыбхан.

— Агулара, — лхәеит лара. Ус инсабжылгейт саргы

слыццаразы... Сгурбъатәа слыцны сөйнасхеит. Ашта жара ааифаҳшоны, Ҳаным лыбжы лыргеит.

ЗАМЕСТИЛ
ЗАЙСИНОВ

— Амра, дабабгои уи ибыцу?

— Сахъцо дызгойт!

— Амған машәыр быңайхуеит, дырхынхә! Ҳара ҳайпыш ани ашхамға дашьцылоу ұзыбшоума?!

— Ухынхәы утахызар! — лхәан, Амра сышқа даахъәйт.

Сара иаасцэымыбхеит. Изура сзымдыруа, слакофак'уа саанхеит. Ҳаным абас анылхәа, ҳахъаауз атқыс амға еицәазаргы қалап.

— Исхәаз умаҳазеи? Ушәозар, үказ! — лхәент Амра, лыбжы наха хүчк инаатғаны.

— Мамоу, сшәазом, сбыщкоит!

Амра лхы неитцихны ланду лышқа лыбжы налыргеит:

— Дааларц итахыуп, саргы истахыуп дсыццарц!

— Акы бцәимыхъаант, акы! — иәацаза фапъхъа Ҳаным лыбжы аалыргеит.

Ҳахъцо ааигуан, аха сгу самжъазеит, ииашатцәкъаны, амға даара ибаағысын. Азнык азы схынхәыр еиъын схәо скәлеит.

Амра исалхәеит ҳзызцоз. Ҳаным лгула дипъхон уаха асасцәа стоуп, ацъабаа убоит, аха сүхәонт уааиразы ҳәа. Иара иениш ғыжәфы дықазамзаап, знык дантәагы, дашъаанза дымгылаозаап...

Аха апъшәма джакумшәеит. Аматцуртаәы ҳахътәаз, асасцәа ишәтоу зустцәада ҳәа, апъшәма пъхәыс Амра длызтцаант.

— Азәы абри иоуп, — лхәент Амра лнапы насыкулкын, — егын ари иаб иоуп.

Апъшәма пъхәыс дұышшәирчо, даасыхуаапъшын, акөыфра дныкәалеит. «Акрызуаанза шәаанымғылар ҳәа сшәоит, уахъгы ишәзыпъшызар акухап» лхәан саан дук азна асаранц ааганы Амреи сареи ҳапъхъа икүлүргылеит. Ацха артгы ирымазаап схәан, саагурбъеит.

Сара ацха еиъасшо фатәы ықазам, Амра атызшәа лхәенжътеи, сгу итталаны сыйкан. Аа, уажәы саан дүззак азна ҳамтлагылоуп. Аха арақа Амра сгу ишаанамгазоз ала дныкәеит. Гүйтк-гүйтк анаахфа, сара дысзымтаазакуа «абаракъатра шәымазаант» лхәан, асаан зыкугылаз ақуардә даанаханы, дәғагылеит, ацара леазкны.

Аԥшәма ңхәыс ихадылҹалеит итегъгы хфарц, аха нас сара исымуит.

Аиаша ҳхәарами, Амра иҝалҹаз сгу инархеит. Уй ларгы илдырзар акухап, амған абас дансазтцаа:

— Уара, ацха бзия иубома? — лхәеит, саԥхъа дгыланы дахъненуаз, сышқа даахъаҳәын.

Имзазакуа иласхәеит уи еибъасшыоз акгы аԥсабаралы ишикамыз.

— Нас ағны ҳанықаз, иухәарауаз, — Амра иаалцәымыхеит.

Исалхәеит уажәы ацхафара ҳахъаңыз, ирласны дызгылаз атәү. Ирацәаны ацха хфар, аԥшәма ңхәыс ахучкуа амла иак'уа иҝазаарын ҳәа лгу иаанагон, уи ңхашшаран дара рзы.

— Умшәан, иага узыфозаргы, ацха ҳара иҳамаҗкуп, — лхәеит Амра.

— Ирацәазаны ишәымоум?

— Аαι.

Лажәакуа аацъасшьеит. Ашьхымзагуара ҳаргыы ихаман, аха бжеиҳан иаҳфаша ацха ҳазрымх'умызт. Ацха ңшраан баба зны-зынла шыхымзак иамхны, даәашхымзак иа兹теңцион, ус қоумтсан ҳәа нанеи сареи ҳашивагъежьюаз. Иаҳхәөз иара иирхуаумызт, избан акузар, ашьхакуа азын ирфо рмоукуа ипсыр ҳәа дшәон.

Абас, баба ргурға даго ишиаазозгы, дара ашьхакуа ртагылазаша ргу иназомызт. Иубарын зынзак икутцыны ицаразы реенибарк иандәыкулалозгы. Усқан хүчгы дугы ҳаेќьаса ҳафны ҳнарыштылон, алагъанкуа хрысуа.

Ҳара ҳашъхакуа зеиپшраз Амра ианласқәа, иңалымшызает. «Изтоу аиаҳәакуа зеиپшроузей?» лхәан дсазтаат. «Аиаҳәа хухуакуа иртоуп, ашьаһакуа ирыкугылоуп» схәеит.

Амра илгуамырңхакуа лхы налыртцысит. «Ҳара ҳтәкуа рytракуа даәакала иҝартцеит, — өаалтит лара. — Ашьаһакуа ирыкугылаðам. Ихүчкуоуп акумзар, ағнкуа рсаҳъа рымоуп.»

Амра абас анылхәа, сара издырит зегъы зыхъөз. Ҳара ҳұынгы шәышхакуа рytтра ңсаҳтәуп ҳәа баба иархәо закантә исахаҳъаз. Аха иара өымт ус дааиуан. Убривазы акузаап ацха рацәагы «захъеитцо!».

Ишыхулара ихулеит. Сара ағны сыйқазар, шытадақрығаны сыштылахъазаарын. Бабагы дгылеижъєтиң тақу аатцуан, аха макъана крываға ҳәа акғы аабомызт. Амлалагы сак'уан, ацәагы сак'уан. Ус, Амра ашацахәа аба-тақеы сахътәаз даахалан, аконверт члкыз аархханы ус лхәеит:

— Сөфыза ашәқу сзаалыштыт, апъхьара саेын.

Убри акузаап лара уажәраанза сышқа дмаикуа дынзырхаз.

Ағны днығналаны итқәахны данаадәйліт, дсыздаат:

— Уаргы уғызыцә ашәқука узырығуама?

— Мамоу, — инлағасkit сыйжыры рхучны.

— Хъаас икоумтән, сара иузызығуент.

— Ианыбтои? — слыздаат.

— Ианысташагы ақы қалап, — лхәан, слыманы аматуртахь дцент.

Ахуштаара азаангуара санынатәа, Ҳаным ашықаңдынтағышын, ацха зәз апқатлықа асаан атқакны ахылалырхеит, аха уаҳа умпесуандаз... Ацха аауамызт. Уажәымзар уажәи итыңрыз үшья, Ҳаным апқатлықа кныданаагыла, Амра ус лхәеит:

— Үақа акғы тәзам, амала аңыбаа бымбан.

Ҳаным апқатлықа нықулыргылан, сара дсыхуапъшы даацәажәеит:

— Ацха ағцара ақынтыи уашытан наазгоит. Амла ус цәакит, сыйдабгаат, уажәи имазеиу чысқуак ыф!

Чашә саки аченицарсакуен асаан иантданы саңхъя наақулыргылент. Агуларатәи ацха атоурых Амра ланду илалхәахъазаарын, ишлалхәаз сыйздыруам ахг.

Ииашатқәжъаны, Ҳаным уажәи ағцарахы ацаха лымамызт. Ачуан итылгаз акуты лзырц атәи нахалтахъян. Сара истахым схәан исымтталыргылакуаз сымфент. Ағны сыйқамызт, амла сынтақтәозшәа сөйкестдар, пъхашъаран, настыы исылтакуази ацхеи абейдуқыло!

Дук мыртцыкуа, Амра ашә днылагыланы лнаңда лыртсысит. Уи наанагоз устахыуп, уааи ҳәа ақун. Санын-дәйліт, слыманы лөыналхан, ағцара апъхъа ханнеи, ус лхәеит:

— Сан Манча дизыпшуп, макъана акыркнылхзом, аи-
ха уеастарц уаазгент. «Мап, иахутам сзықатом» схынхән
схиңхәни ацара сеыназыскит. Аха «ацхафара актый ама-
зам, уаала, уаала» лхән Амра илымкуу, снапы сан-
кны слыма лөйналхеит.

Хнығналеит афцара. Илашысан, уағы акы ибо иқа-
мызд, аха ацарты-аартакуа лара илдүруан. Цьара сна-
лыртән, дысқыртцын дцеит. Ус құцыл дук ааганы ақыгу-
хәа сыварағы асқам иаакулыргылент. «Амхатә аагар
акун, аха ианхзаамгахгы егъамам» лхәент лара ақуцыл
ахфа ахых'уа. Иара ауразоуруу сарандыла итәйн.

Салагент афара. Даара исымпүткүкуюзаарын, аха
аштыах ауп иангуста.

Амра ацха лымфент, «сгу хнарцахъеит» лхән. Убас
ауп ишыкоу: азәы игу зыхшәахъоу, дағазәы дағынцәа-
уеит.

Амра исалхәеит ацха ағнықа инамгакуа, сараabraхь
сзаалгаз.

— Сара уахынла акуачаб сыйтаны афцарахы саары-
шытзом амца акы иацрастар хәа ишәнди, — лхәеит лара
имзакуа. — Аха уаргы уаха ульшырц стахымхеит.

Амра лажәакуа рыкуөсісимтит. Илымбент, аха ус схы
аасыртцысит.

— Манча дабақоу? — таку аамта аабжысқынан слыз-
ттаант, азәы изхара анифа, ип්сәа игуалашәон хәа.

— Ағы дашытоуп, — инсаталкит лара. — Арыжәтә
ихамаз нтәеит, шытә ағақынза ус хнейлароуп.

Исыздыруам ағы зыртахыз: баба дазыхатқатцо ижә-
ум, сара изжәуам. Аха дара тасны иримоуп, алас да-
нықоу, арыжәтә рымамкуа астол дырхиазом, убас ауп
хара хұнгты ишыкоу.

Зәка сферадырыам, аха ацха акыр сферент. Нас Амра
ачачхалеи ағы слыманы днеин, сеысызәзәеит. Ацха знык
аматәа иалатәар, алхра уадафуп, аха уи сара уеизгы-
уеизгы хъаа дус иқасымтент. Сыблуз иара апъштәы акун
иамаз — иқаңшы цәеникуараза. Иара акыр ихнафон сеи-
куа, амала, фапхъя азы салахазшәа, сбаазеит.

АКРЫФАРААН

Дааит Уазамат. Иара аусура аштыах акы дыннархеит,
изакуу сымдыруам. Уи атәы баба иеихәеит, аха сара

сазымзырғыт. Уи аамтаз, сара снапы сыштахь иқатцаны маңа сыйбуз сырғон. Амреи сареи уи ҳарғаз цъахшъеит аха ҆ытрак аштахь хұчы-хұчла ағаңқуа азырыныкую иалагеит.

Уазамат ханиба, даара дәнгурбъеит. Имыштықу хухуаза, ататын дахо, даатәеит дүәажәо.

Иара, уахъихаңшыуа, иуағыбжара дтысхъеит, ауқы, шәпа-жәпак. Сынта шәаарыхракуа зеңпъшроузен ҳәа баба даниастцаа, «ишихууп» ихән аңықуреи ататыни ухәа ағаңракуа хкы-хкыла рылаңаңжәара далагеит.

Баба ус ауп дышыкоу, аръхын харатәик данибалакъ, амхқуа дырмаңтаар иузом. Ус дааит Манчагы, аръхны-гейпш ихы-иөы хұчы күмпүлдә.

— Аръхъан уңдоуп ҳәа ансархәа, арахъ схамлакуа сцеит, бзиала уаабеит! — ихән, днеини баба инапы ааимхит, аръшәа иенихәеит, аха сара сышқа дагъхъампышит. Азықазы сгуеимтаз ұысышъеит, акуактахъшәа стәан, аңытлашыцара сеатаны. Аха акрыфараангы симбараты? — истахым, — схәеит, аха ирымукуа, иәаръхъа астол сахадыртәеит.

Сымщәафушәа скәлеит сара. Ус ансзырхәа, сзыпъсоузен! Аръхъан арыжәтә сыйжәзом схәеит, уажәы сылақуа куалкуацъо стәоуп. Аха аиҳа исфаз саршызар акухап — сзышон. Даеазәйзар, итегъгы иамхажәуан.

Ирхысхәаара сыздыруамызт Манчеи Уазамати. Аңәажәарақынгы ағыжәрағы аиҳабыра змаз Манча иакун. Иара илахъ тыркүөы даатәон, Уазамат акы ихәарц да налагалакъ; зны-зынлагы даәакы ныбжыагаланы, ихәарц иитахыз неи ӡаанза, дақуих'уан.

Ифашибомызт аишицәа шеизыуаамыз, аха аиҳабыра зи-моузен Манча? Атара ахымоу азы аума? Аха сара издыруеит астол ағы аиҳабыра убри ала ишықам. Ифашибом Уазамат иаткыс Манча дшентбү...

Баба атәца шытынхы Уазамат даниныхәоз ус ихәеит:

— Уара, дад, аиҳағы бзия ззырхәо уоуп, ууағы ханденефуп, фба зыброу азә уакум, ууағ қыиуп. Аха иара убассты, акыр гуақракуа ухыугахъеит. Үңабаан уиашареи уаңхъақа ибзиараха, иқыағны иуңылаит!..

— Ахандеиразы иутозеи, ирҳауа амал ахы изатом акумзар, — ихәеит Манча, ибжы хырывирза, инаңәхып ақунакуа зкуз имақа иавтатда дахъылаз.

— Атәеилатцара шәақуттрауазе! — өаалтит **Ханым**
дқуқума-шәыкұмаха фәрхъя афатә ааго, акөңифа **дахъы**
өаз. Лара лылахъ ааиқултцеит, лылахъыра лхы-ләы
иниқубеит.

— Егъамам, сан, хъаас иқабымдан, — иҳәеит Манча,
илақуа кылырпаң **Ханым** лышқа дынхъапъшын. — Шәли-
ман дтәымуағзам, баб рыңқа ианшыа иоуп, ҳазлоу ахын-
та-ғынтарақуа зиңәаңарызе?!

Сара иааңасшын, баба снеихуапъшит, ихы имахъха
акрыфара дахъаेыз. Дук мыртықуа, аишьцә еимакыс
ирымаз алаңајәжәара иалагеит. Уи сара ишеилыскааз
абас ауп:

Фрат хәа ргулак дықоуп, уағы чмазағык. Иара иана-
кузаалакгы аңхара-нтцыра бзия имамызыт, аха имазгы
ицкун хучы иблызаап, аспычка еихъшыуа ағны даағна-
лан. Убри азы ами адүцәа бжеиҳан хара ахүчкуа ҳатура
зырымго. Абанс шықататәымыз абни иарымхәацкуа ды-
қазма? Уи иангыы илыхыз сыйзыруам, лхучы дзеиңшраз
шъалзейлымкаашыз?

Ханым лпъацәа Еснатгы Манчагы хаз-хазы инхон,
Уазамат иакун зан иләыз. Еснат дантарк, иаакурщак-
ны шіххәис дыпъсит. Нас Уазамат иашыа инхара дахылеит
имырзразы. Ахучы **Ханым** длаазон (Амра лоуп сыйеу).
Таку аабжысханы Еснатгы дыштахаз раҳаит. Уи аш-
тахъ, Уазамат фәрхъя иан лышқа диасырц иақуникит, лар-
гы уи лтәхын, аха иашыа инхара дааннакылон. Ус, Уаза-
мат иан лышқа диасит, Фрат иғны анблы, Еснат инхара
уи днахтданы.

Манча-иңахымызт Фрат уахъ инагара. «Фрат шыт-
дажәйт, имч иаҳа-иаҳа иагымхозар, нацлазом, тъхъақи ихы
дзахуо дқалап хәа уқоумада?» — иҳәон иара. Аха Уазамат
урт ажәақуа ригухъа имкит. Убррижътеи Манча атыз-
шәа иртәомызт. «Ҳашыа рыңқа имал акы иалахәа замкуа
даеаңәы иутеит» хәа цәымбәзгъала Уазамат дбыңигон, ус-
қан **Ханым** азнык азы лгу аабжъажъаны дхырыкую-
сыркуо, гунамзала ақундшәындра далагон.

— Фрат иғны шыблыз иаҳа изеиңхеит, ибаргузеи.
Апъхын абаҳчара дытоуп, азын ауаңыақ хуажжаза дадиа-
лоуп, қыаф иуеит, — иҳәеит Манча уажәы абри алаңа-
жәара иаҳаеыз.

— Уи бзантцыкгы ахъта дак'уа дықамызт, инхара дук

имамзаргы, аха уажәы иухәоз иашазаргы, ус **шахы**-
କалаз даара сеигурбъоит, — иниатекит уи Уазама<sup>АМАЗАЖӘАҚУА
ИСАХАЗ</sup>

— Угу ишаху саргы издыруеит, ауаа удырехуартә
еиңш, ухы абзиара аургент, хаша ипхазатә лынхарала.
Аха уи лапхъа^{ка} лымфа злабзиахарызеи хәа азхуцра акун
иатахыз...

Иажәа далгаанза назхоуп шытә, Манча ҳәа ибжы
өцаңа инаиргейт Уазамат. — Уақут шытә убри, ихафсыз
усуп. Фрат дзығымтыргы, Амра анхара-антцыра лыг-
ны дқалацом. Ланду лығны дыккоуп.

Манча иблақуа ашыа рхыжыла иаша днеихуагәшит,
аха өимтит. Сара уажәы издырит апәсқы ақнитцәкья
инеибацар, Уазамат наха дшанаануаз...

Акрыфаны ҳанғыла, абартсаңы снапы ахысызәзәоз,
Амра сналға^{шын}, ус сәеит:

— Бара бтызшәоуп уахантәарак еиңырхо иримоу.

Ихәатәымызт, аха ус самхахәеит. Лара, азы сзааштыуа
дахьгылаз, лылахь еикута инса^{тал}кит:

— Урт еиңшны сара сырбазом.

— Бзина быйзбо дарбану? — слыздыаит, снапкуа рыз-
на азы нықатданы апқафхәа илас^{са}тәаны. Исақауоз
сышрызхуцуаз, исхаштит ағызәзәара уажәы ишатахы-
мыз.

— Уазамат сицәымбыуп, бзина сызбо Манча иоуп, —
инса^{тал}кит Амра.

Арт ажәакуа аасцәымы^шеит. Срызхуцуан, аха ирхыс-
хәаарыз сыздыруамызт. Иаха иуағқыакъаны избоз Манча,
уажәы дыгубылығхеит, наха ауафра илоуп хәа сгу иззаа-
нагоз Уазамат, дуағумбылны дқалеит.

АМАЗАЖӘАҚУА ИСАХАЗ

Зегы хкараха ҳақан, кырғаншытахъ уасқак хнымхакуа
хаштәлеит. Бабеи Уазамати рыхкуа еилан, сара
усты баба иштытахъ сиан. Ҷоуп, апшәма құхәис хазы
сыштылтарц иакүлкит, аха баба имуит, — Қағлан изы-
хәан хазы аиарта қатара затахызуен — ихәан. Ҳанышты-
ла, Ҳаным ацәымза сырцәару, ус инсыжъру ҳәа баба
диазтцааит. Уи идыруан алашыцара шысцәымбыз, аха нара
убас идыруазаарын Уазамат алашыцара^{шы} азхуцра

Хәарас иатахыузен, баба аръшема ишитахыз дныңеуент,
адуи сарен устын ҳтаххарақуа абеидукыло!

Тынчроуп захынцара, цыаргы шытыбжы ыкам.
Иууаза икоуп, ахаңы аңы ҳақоушәа. Аамта цоит, аңа-
ра иаамтоуп, аха сзыщәом, сыңа ахъялаз акуу.

— Уазамат, уаапшуман? — инытакны баба ибжы
иргейт.

— Аан, — ихәеит аръшемагы, ибжы рхучны.

— Афы асындаз, атызшәа шәыластцеит, — өааит баба
дук мыртыйкуа. — Акыба-зыба шшәылаз Ҳаным ака-
лақы аңы дахызбазгы исалхәеит.

— Уи акымзаракы, Уара исабжүугаз ахшыңтакы
амоуп; Манча азәгьы дитахзам, ахара ихууза уафым, —
иниатеикит Уазамат.

— Фрат афны ифнатцара сара ишуабжызгаз, Манча
идыруама? — дтцаит баба.

— Мамоу. Уи идыруазар, аbastцәкъя дымгункылар қа-
ларын.

— Иасхәоит сара! — өааит баба.

— Иатахым. Уи схәеит хәа аимак итегеси ибыңнагар-
гы алшоит, аус акгы нахуом — ихәеит Уазамат. — Уар-
гы цәымбүс ухы зиутозеи!

— Ех, Манча, Манча! Даара дуафы махуалахва-
заап, — ихәэн, баба даакуъсычхайт. Ус иажәа инаци-
тент: — уара икоутказ ззыкоутказ иара идыруеит, нас
иезаанимкылозен, ианаңылбейт?!

Аатынчрахеит. Баба уаха өитуумызт. Уазаматгы иара
дизцааумызт. Сара иаасцәымыңхеит. Маңак ыкоуп, аха
изаку мазоу, аллах идырп. Сара бзантцыкгы сгу иаана-
гомызт исзымдыруа акы баба итакны дыкоуп хәа.

Ох, гушья хәа баба данаауазыр, — ғафъхы аңајәэара
далагоит убама! — схәан, слымхакуа кыдцаны саазырфит,
сөй ахъаанихысхызгы, уа иаанхеит. Амала, уи даара мды-
рраны исыхыит, хәарас иатахыузен! Исхаштит нана исал-
хәакуаҳъяз ажәакуагы, уңы еихамккуа аңарагы аны-
жыурагы қалом хәа. Уи табыргыуп: Избан акузар, имфа-
сны иңирны ици хуачак машәырла иуещәар алшоит.
Саргы уажәы убастцәкъя сыхыит, уаха исахарызен хәа
сөй раханы сышышыз; атакхәа акы аңаасыхуланаршәит.
Егъаасыгымхеит убасжантцәкъя сыхуда исцәылбаакъарц,
аха изулакъ сыйз ала арах исөйсхит. Апхъя уи хуачаз

Баба даацәажәеит, шытә ацәа дагазар қалап ҳәа сгу
ишаанагоз.

— Уазамат, уи атәы схәарц сгу итамызт, избан акузар
саргы хұчык саланак'ушәа сықоуп, аха иудыруазар
еибүп, уажәы шәығнұтқа аускуа шықалаз ала, — өааи-
тит баба. — Фрат шыкұсык зны шәара абзиара ду шәзи-
урц дашьтан... иареи сарен ҳанмилициацәаз.

Баба итегъгы ибжы рхучны ацәажәара дналагеит,
саргы слымхакуа къакъаза сзырфуент... Ааи, сзырфуент.
Избан акузар, уашьтан иара сиазтаар, ажәабжъ сеи-
хәап ҳәа үказу! Даеазәы диазтаар, иеихәашаз акун исеи-
хәоз. Сара издыруеит баба даара бзия сшибо, аха цәфа-
шырак акүмкуа шытә еилысаит, сыгура ганы амаза
шсемхәо. Уи ус закуугы здыруеит — сара схұчуп, иара
ддууп. Убас акухап адүцәа зегты рхучкуа ишырзықоу,
ахұчкуа адүцәа рәкни иаҳагы ргу аартуп аха.

— Өнак мыш мыждак азы адтца соуит шәашья Еснат
икразы, — өааитит баба, ибжы дырдыруа. — Сыпъсит,
аха иқастоз, стагылазаша зеңпұшраз үдырп. Сара
амға сыкуларгы, сзаашамызт, Фрат даапхъаны иасхәа-
гушьеит Еснат ишқа ихы ирхаразы. Фрат үсьи ихазам-
куа, ақыад еипш дышкуакуаза даақалеит. Сара сат-
кысгы деицәахеит. «Куаста игухутәы неигзеит, убама,
иаргы саргы хайцпұсында» иқәан, инапы качқачо
ашәкү аасымхит. Нас саҳәара далағеит, хымъада Еснат
харак имазамкуа, цәгъяхәарыла дышызуаз. Куаста
итәы саргы ყытқытқуак здыруан, исзымдыруазгы
Фрат исеихәеит. Аха иара амца икүуп, укушәира дыш-
қамзаара дықоуп. Акгы ихаразамкуа дышызуа збоит ауа-
фы, изуагы сыпъсы еипш избо иоуп, аха պсыхуас иатаз-
галарызи?! Саргы изура сзымдыруа, исхәара сәамшәо
сгылоуп. Ус Фрат өааитит: — Шәлиман, сажәакуа шуду-
қыло сыйдыруам. Аха сара сгу иаанаго схәоит, Еснат
изы сзықушәалакгы, усс исымам. Харада изуа ауафы
ирзра қунагам, дыбынастқонт, сакуиттәы. — Ус анихәа, аиа-
ша уасхәап, саргы саагуръеит. Сикушаҳатхеит. Илыкур-
шәны Фрат дааит, аха игу итеикыз изынамгзеит. Избан
акузар, иара дзықугубыны уи атәы зеңхәаз дахамзгы-
леит.

— Уи дызустдаш? — дтсаит Уазамат.

— Изууазен уи, — иниатеңкит баба.

Сгу стахуцуан, баба зақа маңа имоузен ҳәа. Ирбуюшьаша, индиркүр зөгүр апшәмәгүр иеңхәарц итахым. Уазамат фапъхъа дистцаар стаххент, аха өңтуамызт.

— Баба, изумхәозеи Еснат имыщрааз дарбану? Уазамат, уи деиликаарц итахыуп, — ҳәа илымча сыйнтахутхутырц егъасыгымхеит. Ус шызымуз ауп, мамзар еибүу сашаштаз, еиңәз қастсон, рцәажәара убрақа атыхуа Ҙыстықтан.

— Икоу уасхәап, Шәлиман, уаха ианцэрыугах, сара абри атәй еилыскаарц стахыуп, — ихәан Уазамат убри аамтазы дәфүтциззашәа ҳашқа даахъаҳеит. Ибжала ифа-шыомызт нара иаха иешаҳзааигуентәйз. Насгы уажәраанза баба иеңш наргы игу афада ирханы дцәажәон, аха, сгуанала, уажәы мгуацәха диан. Иара инациттей:

— Еснатрыңда, иениқурхара нахамтгылаа избаху са-хәа, амарця ҳәа иудстом, Шәлиман, аха нара дызус-тоу сара исхәозар, уара мап ацәумкын... Манча иоуп Еснат ибнатцара зтахымхаз, ус акузами? Аиаша!

Фапъхъа аатынчрахеит. Сара исахақуаз схаңы еила-ғынтуан. Ахучкуу бженкен ируеи ирхәои рыйздыруам рхәоит, аха адүңәа хара ҳаткысгы ианеңцәахо ықазаап, Уазамат уажәы иихәаз нашазар. Сгу тәмгыло еисуан, баба иихәарызынш ҳәа уажәы сахызырыфуаз. Ус нара өааиттит:

— Уара уи злеилукаазен, Уазамат, Фрат иуенхәама?

— Фрат акгыр сеимхәазеит, аха Манчей нареи зны Еснат деимакны ишиңцәажәөз срыхтыгулеит, — ихәеит апшәма. — Усқангы акы шықаз ақара агуфара соуит, аха изакуз сзеилемкаант. Фрат Еснат ифны дыфноуттар бзиан ҳәа ансоухәаз аахыс, убри гуфарас исыман. Уахаттәи уажәакуагы, изаазарызеи, уахъ ихоуп, уажәштә угу уажъоит ухәаргы, исызхамттар Калап.

Баба мап изымкит. Ех, зауалеи ҳәа даагурым-шәрыйын, өааиттит:

— Сара исзеилемкаант Манча дзаку уафу. Усқан икеиттаз саназхуцлакъ, ссиришәа избоит.

Пұытрак аштыахъ Уазамат ацәажәара далатеит.

Дара ахғеишьцәа раҳтә акы илтцып ҳәа уафы дзыку-гүб'я иқаз Еснат нақун. Уи атара иман, дуағ иашан,

Фба ибрамызт. Ажәакала, артқағы ишиқунағоз дықан. Еванагалент акытсовет ахантәағы Куастеи нареңде Уил аамдазы Манча аус иуан Куаста икны мазанықтағасы. Манча Еснат иабжығон акытсовет ахантәағы акғы имеимкларазы. Зегы акоуп, иара иаҳа илшоит, саргы сматура самих'үеит, уаргы упхастеңтәеит хәа иеихәахъан, Уазамат ишихауаз, ускан Манча иажәақуа рцымхурас Еснат ус ихәазаап: «Куаста нахутакуам қантонт. Ауаа еилих'үеит, ашкол аётәи хусурақынгы дахъырхагоуп. Губђан сумтан, ұым, акунамга банды акуөымтқуа сзаангылом». Даеазынгы «уара амтациқьара бзия иубоит» хәа Еснат Манча дизитқазаап. «Ибзиуп нас, ууағдура уахъылнаго аабап!» ихәан еғыгы дгуаазаап убасқан.

Сара иаацьасшьеит ажәа «амтациқьара» ансаҳа. Ауағы изы уи ажәа рхәо сара исмақаызт. Амала, нанен бабен акырынтә ирхәо саҳаҳан апъина хұчы иҳамаз азыхәан. Уи атыхуа ршәшәо, ирыкушаны иамырнықуо иналагалакъ, зны-зынла шыапыла инагұтасны ирхәалон: «Унасқыа нақ, уаапкааит, амтациқьара бзия ишпәубои!»

Уазамат дцәажәон, аха сгу тзызауа сахниаз, иажәақуа сара уаҳа сзырзымзырғит. Избан акузар, сәәпхъатәкъа адәахъала адып-дыпхәа акы абжы го иалагент, акы быбуазшәагы слымха иаағасит. «Амшә ааит, убоо» аасгуахут азнык азы. Амала, уи ұашшатәзам, избан акузар, баба излеіхәо ала ашъха амшәқуа рацәоуп. Убри азы ауп хара ашәақъ зыштаххызгы. Аха ицәгъарахаргы, уажәы уи хара иҳампәхъашәо иқамызт — аматуртағы икнаған.

Зақа истахыузei ұыра кылқарап скылпышырц, аха сааигуара ус акғы ықамызт, иқазаргы, избоз, атх лашыцан.

Дук мыртцыкуа, Кынта кыркырит, нас издырит иқалазгы. Уи абжы сара исыцәғашъазом, ы-ых-ыхых хәа иаҳа ищакыуп еғи аеы абжы аткыс. Кынта ақучама абып-уазаарын, ақтарста аәадырхәазало, уи азы ауп адып-дыпхәа абжы згозгы.

— Иара анасыпъда, игу мбылуа дықазам, — Уазамат Манча дихцәажәон. — Дызхамызғылаз иаша дыштахаз аниаҳа, ахучқуа реиңш аатра дыңғалыдан дахзакумх'уа акырыжәа дтәыуан. Аха уи ҳатырс иақуузei?

Еилкаауп иара Еснат дзимыщраазгы. Уашътан ~~ихата~~
акы даланакыр хәа дшәеит. Фрати иарен реңдәжәэра
санахтыгулаз, ус ихөн: — Зегы акоуп, шәара ~~иқайшыл~~
дазенкурхомызт, акгы иалаҳәазамкуа шәара уи шәлеину-
хуаша шәцион. «Шәара» хәа баша ихөн, иара ихы ауп
дзыцәшәаз... Абас ауп Манча дшыкоу, ихы амацароуп
дзыштысу. Ус ауағы даныжала, аламысгы иңәзызует,
ауағрагы ихаштуеит, итахгы дижыр алшоит... Уажәы
иңәажәашьакуа шыкоу умбои — амал азбаху үзен
ихәап, ахучы лоуп өйтгас иқайтцо. Лгу мыщху иңнажәар
хәа сшәаны, хан лахъ сара абаңкуа шсызцәрымго
идыреит.

Куаста уажәы дабақоу? — дцаант баба даакупсы-
чханы.

— Уи лахъ итәны иматкура дамырхижьтеи, шыта ҆ытк
аатцеит. Игу бааңсны диоуп, адабла исны, — иниатекит
Уазамат.

Аңәажәара иақутцит. ҆ытрак аатхъаны еиталагоу сыз-
дыруам, аха нас дук мыртцыкуа сара аңәа снаант.

АГУРФА ИСОУЗ

Амаҗажәакуа исахаз смахазандаз схәо сқалеит адыр-
ғаене санғыла. Шыта издырит баба уажәы атыхутәан
даазқулаз ашъхака аара дзахыщак'уз. Уажәраанза ба-
ба сара сымасара дыстәйз үйисшыон, схүцүртакуа ра-
циәхеит, иара ишкә агурагара исымаз ызит. Баба
сара сенпш игу аартны дшыкамыз, шыта ифашьомызт! —
Уазамати Манчей, ағыцъагы неидкыланы иуаа бзиа-
куоуп! — ихәахит амфан ҳахъаауз. Аха урткуа ракум
аус злоу. Зақа ақунамгакуа ыкоузен арақа. Баба
уажәы зақа илахъ еикуузен, уисир шыакуарак ил-
шәом. Даара сгу дрышханашыон Амра. Лара зақа
дразузеи, аха Куаста ила изаку рыщароузен дзыкушә-
хью. Аус злоу, лара джьюп иахъа уажәраанзагы. Иаха
дзыкугүб'уа лаб иаша дыгурамгазаап, лара лгурфа зын-
закгы иқзамзаап.

Манча ғаԥхъа даант. Уажәада симбацизышәа, «ушъя-
коу, арғыс?» ихәан днатәеит. ҆ымт, сыблакуа ехмырсың
сихуаԥшуван, сикужыцәар moy сымамкуа. Иzlархәаз ала,
Уазамат ашыжъ шаанза үзара дцеит, дымцар ҆ысихуа

имамызт. Уи данцоз бабагы диацәажәо, таку дүңнаст
къазаап, еибырхәз сыйзыруам аха. Уи ус шакуз ^{жылсып}
каит, баба азаза дарбаазаны данызба. Уазамат ^{дүйнөнде} данцоз
сыңсан, аха баба данхынхәзыг сгылахъан.

Баба дымпъшзакуа аеырмазеира далагеит, амға хаку-
ларазы. Амшгы хуарчаруашәа иқан, акуа ҳахъзар хәа
дшәон, амғагы усқак иааигуамызт излеихәз ала,
макъана, мышбжа нықуа бжъан. Аха Ханым «Акрымфа-
акрымжә шәцар қалома!» — лхәан, иаразнак акрура леа-
зылkit. Баба уажәы ашыжъ нахтахым хәа иага иеи-
шәандазгы, ахъурзы икнахаз акныхра дақуитылытәйт.
Баба итәы сыйзыруам, аха сара, аиашазы, акы сгу иаго
сықамызт. Хымпъада убас скәзтагы наха исахаз амазоуп.
Мамзар, сара шыжъла акрыфара стахымкуа бзантцыкгы
скамлацызт. Нана акыркылхаанза, бжеиҳан аицарқуакуа
силтон, ашкол ахъ сымцакуа ағны санаанхалоз.

Крыфандыштах, ҳдәыкулеит. Ашъха ду хавтталаны
хкоит, амға-па ҳаныланы. Захынцьара даара иѣшза-
роуп, аха улаңш эта имнаzo атышақуагы рацәоуп. Цыа-
ра ҳаңуп, цыара өыбгароуп, ҳәзызбала ирцәзызшәа, иху-
хуа-хухуаза иненбеніңшым ахәхәқуа еилоуп. Шытә из-
дырит баба ашхантәи данхынхәлоз амақъа Ҧшқакуа
ахынтыненегоз.

Ахәара мариоуп ашъха скоит хәа, аха ацара цэгъоуп.
Ҳкараха хахънейшаз ҳнеит ашыбжыштыхъ. Ажәған агу
казказуа еилган, ихуажжаза амра Ҧхон, аха хара ҳахъин-
хо еиپш атакар ықамызт. Ахъшәашәара атсаны, игурпъса-
хәагаха апъша асуан, аха иахъынтынаиуаз сара исзеи-
лекауамызт, избан акузар, исцәелилаганы сықан амрагы-
лареи амраташәареи.

Ауағы даара агуеанызаара имамзар, дтахар ахъалшо
атыша баапъскуа шықоугы, игуазырхагоуп, инасыпъуп
ашъха ақазаара гурфа змам изы. Зақа ирацәоузен атца
дукуа еицклашшы еилагылакуоу: алабаршакуа злырх'я
аңсакуа, ахъакуа, ахмачыркуа злырх'я ачамхакуа,
убас егъиртгы. Амра анырғааччо, зақа ипъшзоузен аса-
қыакуа, зеенцхәа иғыланы иааңшкуо! Убжы ургар, урт-
рыбжы дыргоит, аршәа уасыр — иасуеит.

Атыпъ ағы уағы дықамызт, араху рыманы абрахан ица-
хъан.

Амла ҳак'уан. Ҳаңсы айтакны хөн хнапи 3әзәаны

акрыфара ҳалагеит. Ауаа, ашъха ианықоу, абыстенпеш ашә рфоит, ахыртәгъы меңгзарахда иржәуеит, ачакуа дүнкүя куа иртатәаны. Ҳаргы ашъха ҳақан, убас акрыфара хналагеит...

Ицеит мышкуак. Сгу дыштац дыхшәашәаза дтан Манча, сгу дыштыхац дтыхон Амра.

Исаҳаз амаза иаҳа еилыскаауа сканатцеит. Уи нахыс, азарақуагы даөакала срыхуаңшуа салагеит. Ңыхъа азар санрылало, ихырбза-курбзо ифны иааикуоз ракуз ұйысшыон иаҳа игуақ'уз, иаҳа ирыщаз, иаҳагы бзия сыйбоз. Шытада издырит итынчза акуакътаёы игыланы иааңшқуо азаргы, иара убас сышқа аайра ртахны имааниузар шалшоз. Ңыхъеиңш азар ирызназгоз афатә уажәи арақа иқамызт; абнағы ашәыр соуаз ұйысшыон, аха сгу сажьеит. Ахучы имацара изы уахъ анықуарагы шәартоуп.

Арақа ирацәаз аға-маға акун, уи дара азар алагылан, аха иара убасгы ргу этәуамызт — уи сара хъаас исыман. Иналаршә-фаларшәны ахш сыманы срызнеилон. Апъхъа исыжәло азар шытада апъхъа ирымтакуа, егырт рышқаты анеира сеазыск'уан. Аха усқан сзағсны сдәыкулоз реидрыцәгъон, сырҙыртцы сцошәа анырбалакъ, зшыапы цкьюугы, зшыапы қашыугы ыңданы исгудәло иалагон. Зәқантә сырқашыхъаз, зәқантә асармалықъ шәагаант хәа срызбасхъаз, дара ирыхъаны зәқантәгъы сыхш катәахъаз!.. Уажәраанза азарақуа ракун хуңыртас исымаз, шытада Амрагы дсоуит хуңыртас. Аха ари акы деңпешни дысықамызт, иаҳьеи-уахеи дызгурфон.

Апъхын ашәқу сапъхъаларц артцағы исыдитдан, артага шәқу аазгарц сгу итан, аха исхаштны сайит. Иаазгаргы уажәи уи сгу сзақук'умызт, мчыла садтәаларгы, схы акгы тәмлар қаларын...

АЗАРАҚУА ИСЗЫРУЗ

Хаибга-хаизғыда ҳхынхәйт ағнықа, баба иҳәан еиңш, «ашъха хауа ыфанды.»

Иааит ашкол ҭалара, сшәыра насазқунтданы сцейт саргы. Азәи игу иаанагар қалоит Ҭатлан изхара азарақуа дрыңнықуеит, шытада Ңыхъеиңш дырзыгуцарамкхар қа-

лап ҳәа. Уи иашам. Урт моу, шыңда аңыма дукуагы бзия избо салагеит, рыбакуа цэйркшаңаны иссысырц ишыссын түкъалозгы. Аха ус сызцэымбкуо рхыпъхазара шьарда еиткоуп, бзия сизбо ратқыс. Азәы уизгуаны, жәпағык цэымбс икоутар қалом — убас ауп арақагы.

Ишысхәаз еиңш, фәпхъя сналагеит атара. Уи шмарниам ашкол италахью дарбанзаалакгы идыруеит, аха игуазырхагоуп уахытцуа уанцо. Апхъятәи амш азы унеини акласс өңц ақны уанынатәо, уақара уцлашшәа убоит, фы-шыкуса ғынарак иаанхогы, иақара игхазшәа ибозар акухап.

Адырразы уртқуа зегъы аусымдырх'уа, уажәы саазкулаз инеипъынкыланы атара сгу сзакук'ум акумзар.

Мызкы ақара хар сымамкүа снықуон, суроккуа сырхыркъаны артцағцәа лахъ сырымтаңыз, ианыстаххалозгы, атыпъахъ сцалон, аха аштахъ даара ауадағракуа срыкүшәеит.

Өнак баба ашәч ааигарц абнахъ дцент; сара атыңағы стәаны ашәкү сшаңхъоз, зыскы ақаабжъ гент. Зны наха ибүүахон, зны иақутцуан. Иахызыз збап ҳәа ашәкү са-хуаңшую сәғыланы сөйнасхеит. Снейуан, иналаршә-ғаларшәны абызы игоз усқак хырфоа азымуа, избан акузар, акгы рмыхъзакуа азаракуа убас ақырнты сдиршәахъан. Хыхъ сыйхаланы ашиш санынкылпүш, избент ашъапы ашиш икылашшәаны ишықаз. Уи аамтазы зыскы иара илазбасын, илеизнаркүеит, иахъкаһазгы атәыға хүчкуа рыла асра иалагеит.

Излымшо абытқыра зеиңшроу усырбап ҳәа смақаруа, ашә ааимпәаны сылтаххын, акшара иаңыз азыс ахудаңәа сламтасны исчит. Аха уи аамтаз егъырт азаракуа «Ахрестоматия» исфытракызы ажәырп-сырпхәа сыштажхала илахан, иласымжәаны тәға икарыйжыит, иакуңа-леит, иркъашьит.

Ассир сзыруйт. Ииашатәкъаны, исшыр, моу сымамкүа сқалеит, аха зақа сшырыз? Иаха рыуа изхароугы аилкаара уадағеит, аха иара усты сгу ззфакуаз ғба-хъбаираахеит.

Нақ срылтцит, ашъапхыц иадыргаз сышәкү сыманы. Артцағы уи анхантоз ус ихәеит: «Ибзианы инықужәга ари ашәкү, ҳаңхъятәи ашыкүс азы хуба рахъ иахытцуа

шәфқызцәа иртәххөйт». Убас ҳайхәеижътеи ма таңу
туандаз!

Ашкол ағы сара апъхашәа стәан, аха ~~сышәкүлгүү~~
анахь, артағы ибар хәа сшәан, аштыахъка сиасит.

Ицион амшқуа. Ашәкү ахъкышытцәкъаз абъынкуа
азәгы исырбарц стахымызт, избан акузар, азәы ибар,
иғызызцәа иреихәөн, ус-ус зегыи ирахар, сиңгъя зхәаша-
гы дәкалар ауан.

Абар шытта урт абъынц қышкыуа ҳархысны хныкулент,
аллах иңшыуп, артағы имбеит схәан, саргыи сгу аака-
сыршәйт. Инашатцәкъаны, уи санахон, саңхъя итәаз Цацу
лакумзар. Цацу Амра длеңшүп, аурыла наха деңтоуп
акумзар. Уи ленпүштәкъа дыпъшзамзаргы, лзамфақуа
убас иқаңшүп; иңаны ахцәы илыкуугы, ибырфынха
убас еилбзааует. Аха Цацу лжазшъя ёеим, ашхыр-
цәаң дағызоуп. Цоуп, лара ағыза ищыраараңы дың-
гъазам, исзеилымкааит хәа аказы улазтаар, ухы ита-
лаанза, дүкүатцуам. Аха акы данаңу, ма артағы данизы-
зыруға, улылаңаажәар, успырхагахеит хәа дытқьюит,
дуңаңданы улакуа тылх'уеит.

Лара хңә дук лыкууп, хар змам պәхәызбак лакуу цү-
шьап — уи Амра лтәы аткысгыи еиҳауп. Артағы иңшыу
акы ҳаҳәара даналагалакъ, Цацу даахәыцымци, ақуардә
дзыкутәоу аарәйж-өйжны лыхцәы апъара лыштыахъка
ианлыршәуа ыкоуп. Зны ишааниуз, апқағ аасыхнаргеит.
Даеазынгы убасқак изымаазеит, аха спынта иаахеит —
ускан сыла итасыргыи ауан. Убри нахыс сгу каршәны
сзымтәеит. Цацу лжуардә аәйж-өйжра ианалагалакъ,
сара атынчра сцәызуп. Ус ақазаара спырхаган, хәа-
рас иатахызузи. Цацу лгу каршәны артағы данизызыр-
ғуа (ускан лара зегъ лхаштуюит), сара ахыхъчара сала-
гон. Убас қабымтсан хәа зны ианласхәа аштыахъ сааткүү
бжымсыцкуа, армарахътәи лыхцәы апъара лыршәйт. Уи
иаҳагы ибууаны исаахеит, избан акузар дазәархасырт-
мыз цүшьаны уирахъ сөйрнаашәа стәан.

Сгуаант. — Ибсырбап ауағы инхәо ахаңы аамгара
зеппүшроу — схәан, ауха ағыи аашашәа аасырмазеин, исы-
маны ашыржы ашколахъ сцеит. Лыхцәпъаракуа аффагы
lyshytahxka ианлыршә, излаңаҳәаз ацахакуа неидысхәа-
лан, систол ағы тәымб хүчүк алхәхәөн — убри адәҳәа-
лара салагеит.

Абни ақара схараны стәан, аха Адгур Цыгуанат-иңе /
(иара сыйнтағы ауроккуа хайтоит) сгуентазаадыншыл
ақурпұс лыхцәы ағаҳәара сшаңыз, дааниы даасхалыншыл
— Татлан, уғыл! — иңәан сышәкү ақуихит.

Адгур Цыгуанат-иңе сышәкү абъыцкуа еихиршәшә-
цыпхъаза, илакуа наха-наха икүазхон. Иара уағ цэышк
иакун, ихы-иңе хухуаны, аха уажәй апырпыл еиңш дәң-
шхеит.

Сара сгылан, снапкуя сыштыахь иқатсаны, исеихәарыз-
зеишиң хәа сгу адып-дыпхәа еисуаз стахууца. Ускан аза-
ракуа ржыы сымазар исфон, ркуац нара усгы сөахы
ифасымгац схәар мүүп, аха.

— Ижәбома иңеңтәз? Ашәкү заңа ибзианы иныңкун-
го!.. — артағы днагъежын, ашәкү ахүчқуа инадирбейт.

Үртгы зегбы ауеиңшыу, цоукы рхы ńко иңдаршыон, аха өүртүамызт, цоукы ақыр-қырхәа ичкон.

— Ари нахъзей? — дсызцаант Адгур Цыганат-иԥа.

Җысымтит. Иахъыз схәар, ахүчкуа итегъгы исхычтар хәа сшәеит. Даара сырпъхашъаны дцәажәеит Адгур Цыгуанат-иңә, инхәакуаз зегы уажэы ирзауазеи!

— Уца ағның! — иңеит атындаған ашәкү аасир-
кын. — Уани уаби руазә думаны уаа...

Артцафы дшэыпхьоит хэа нанеи бабеи ианрасхэа, ирцэымбхент. Атцара ахысымтцоз азы акуз цырышьан, дызхапхьозеи хэа исмазтаа зеит, иансмазтаа, саргы изитаахыз атэя расымхэа зеит.

Нана лгу еңкарамызт, баба дсыщар акухеит. Адыр-
қаені ашаңкыразы баба сиргылент, артағы ашкол ағы
заа днеираны дықаз ұуышап. Аха баба ус ауп дышқоу:
зегы иара дырхыцак'уеит. Ашколағы заа хнеит, аха
заа наабодаз! Ҳаңшын.

Адгур Цыгуанат-иңа данааи, ауада хнығнеигалан, ашәкү аасымхны иазиuz убома хәа баба инеимтцеңит. Баба ашәкү дахуапшул, иқалаз изымдыруа, абъышқуа еихыршәшәо. Иара илакуа акыр ирыгахъазаап, цара-цьара азар рищап тыңқуа ианыз ашәкү асахъакуа иң-рылағашьеит... Аштыхъ абас шпюоуцэықалеи хәа баба дансазцаа, исыхызыз атәс сәәйт.

— Ари амацара акузам, егырт сөзыззәагы излархәо ала, ахучы абжысрахъ ихы ирхеит, — өаантит Адгур

Цыгуанат-иңа. — Уи атәй иянгы илаххәахъеит. Аурек-
куа раан дзырғозом, нахутақуам дырөуп.

ЗАМЕСТИЛ
ЗАМЕСТИЛ

Адгур Цыгуанат-иңа абас бубуалатцәкъа дысзашшит
баба икны, сабгы даара илахъ еикуны, симаны ағныға
дхынхәйт.

НАНЕИ БАБЕИ СУС ИАЛАЦЭАЖЭОИТ

Ауха ағны саниси, нана дышықаз еипьш, бзантцык дсымбац. Лара даара дгуаан, ллакта сталырпүшумызт. Уажэымзар уажэы дысзыткъоз цысышьон, аха мап, уи леазылк'умызт, амала, ирлас-ырласны дкупъсыччауан. Абас дтынчза дахықаз нахагы сшәон. Баба данааи, инсазтцаа-фазылтцаақуан, стызшәа ахәара иалагеит.

— Җазатцәк ихаузгы десимхеит, шытада хзыкугубурызе! — лхәеит нана, ахуштаара дахылехәатәаз, лхыртсысуа. Ус инацылтцент: — Иара дыпъшқазам шытада, аха дыпъхашьом, хымзү имазам.

— Дырпхашьагахеит ари, ибхәо иашоуп, — ихәеит ба-
багы, ихы ааиртцысын. — Хара ҳажәла ауаа еилъякуа
рылиаауан, урт ззуклакъ аәы рху дырззомызт, абри дзеин-
пүшрахаз сыйзыруам!

— Сара сыштарх думырхазан, урт ашкол иантала,
атаразы хуартада рымазам, — лхәеит нана.

«Уи азы акухап баргы даара атара збымоу», — сгу
интысхәаит сара, схы ларкы сахтәаз.

— Арақа хара наххароугы ыкоуп, — лхәеит нана,
денипххуцаауа, — ацымакуа дхаргалт ахучы. Ашкол аәы
дзиенпүшраз атәй сара иануасхәа нахыс, зынзак убрахъ
дноумыштлар акун.

— Ирыдубалазеи уара азаракуа? Иахъа жәантә рытра
уталоит, — өаантит баба.

— Убаскан ада стамлазац, — иниатаскит сара. Амц-
хәара шхуартамыз сзымдыруа сыйкамызт, аха ишъазурыз,
нара бабагы ихәалоит!

— Өумтын, ақыаафыр! — днасықукааит баба. — Ута-
лоу, утамлоу сара исзымдыруа цыушьома? Ашә аркышы-
лагы избоит.

— Иитахызузеи уара азаракуа рәы? — нана дизтцааит.

— Иалыздыраауазеи иитахыу, — инлатенкит нара.

— Уи азы акузаап афны дзымтәоз. Дзеңшракуөү ум-
дыруаз, абрахъ узимыткаъоз?! Дида, машэйрк акы из-
наургы ишпәауаз! — лхәан нана даара иаалцымыңжайын

Акраамта стызшәа еимырхко иалацәажәон, пъхъака-
гы ари деемихар қалап, ишпәеизаури хәа.

— Зегы дреицәаны ашкол дтазар аткыс, дтазамзар
еибүп, — лхәент нана дсыхуапъшуа. — Атара имтозар,
уажәнатәгы дтыцаант, дрыцаант ацьмақуа, ишухәо
ала, иафстаацәа усгы урт ирыдыпъсылт. Акуа ааихудхас-
уа әжәиртра дылаз, еибү қантозар, иапъхъака ибап...
Мамзар ари закузей? Шәхүчы атара итком хәа артцағы
дашшижытей, егытцом, убас изырхәо уаха иешыжейтцоз
ала усқан ажәа ситет... абар уажәы фапъхъа...

Нана лгу нырханы абас таку аамта дцәажәон. Сала-
лыршәарц илхәозар қаларын уаха изымтозар, ашкол дты-
цаант хәа... Иага амш цәгъазаргы, сгу баапъсимкуа мыш-
ки сагхар луамызт, нас абни уажәы ашкол зынза аты-
тра сакуитылтәрызма!

— Ацьмахъарағы бара бгу ишаанаго еиңш имариа-
зам, уақагы атара атахыуп, — ихәент баба. — Сара
зака ацьабаа збо бдыруама? Ацифракуа рофыша қыжә-
быжәла исцаанза, азари ацьмеи рхыпъхъазара сцәил-
гар хәа сшәаны, рышпъхъаза алабытцәкуа ყытәтәаны, ма
сцыбыа интастон, ма амәы сәақуон. Җатлан ихаан атада-
ра змам афермағы аусурта зынзакгы имоур қалап.

— Уаб иихәакуо уахауент, угу иаанагозеи Җатлан? —
дсазтцаант нана. — Абзиара уеазук'уоу, уеазумк'уоу цъя
еильскаарц етахыуп!

Ифашибомызт нана леылрыцәгъарц лгу иштаз. Уи аам-
таз, ағнашә аартны даағналент апшытамғангағ. Иарт-
мағ дынтаңшын, шәкүк аатыхны дұышәйрччо иаасир-
кит. Иааибаргуръеент нанеи бабеи. Сара уажәада аса-
лам шәкү смоужашызт. Иара шфугыы сыйзырзом: уапъхъ-
рхәар, сзаңхъартә икоу, икаму.

Аконверт әхыхъ ианын: «Җатлан Смырба иахъ, Амра
Мрамба ләкынтәи» хәа. Ашәкү узынасыштуент хәа Амра
исалхәаз сара исхаштхъан, аха лара илгуалашәозаарын.

— Ипъжәеишь, итоу аабап, — баба ибжыы анирга, ипъ-
жәаны ашәкү аатысхит. Иара маңмызт: хъа-пъшьба
бұбыш ықан, милан қапъшыла иғын. Уи амилан злыхыз

Апъоштымғангағ данца, сыйжырынуны апъхъара сала геит.

АСАЛАМ ШӘҚУ ҖАТЛАН ИАХЫ!

«Зегы рағхъаза иргыланы саңтааеит, Җатлан угуабзиара шықоу? Сара хар сымам... Даара сгу иалоуп адырфаене ашыкъ шәнцөз, уарен сарен хахьеибамбаз. Мөнаныфас аңха устарц стахын. Шәниасуа шәымғахыт-уаз үйсүшьан, аха шәйдымгылент.

Адырфаене ашыкъ шәара амға шәннүкүлоуп, сара аңа саналц. Ашырхә сныкутәан аєелихәара сала-геит. Хыма-пъсима сыматәакуа сыштәнди аңаарта саннылъя, иабақоу сышататәкуа руакы? Иқалаз сымдырит. Иңашшо ғанахъ-арахъ аимдара сшаңыз, насья акаруат аңақа бжык саҳаит. Снытапшызар, хаңгу Шәышека сышататәы алахумарра иаңуп. Сгуңсаҳы пәнә о снытакхын, Шәышека ашылапы лтарсын икны саҳеит. Иара сышататәы акын — зегы еибархәага иаатызгеит. Схапыцкуа еихарбүзуа Шәышека алымха ааңасыртәнит, апкағ аахсыргеит. Уажэы иқанатаз азы маңара акузам иара усқак сязгуааз, иаха саныццак'уаз даеа зынгыбы убас сыйнаухъан, аха усқан иагаз сыйцкы ауп.

Җатлан, уажэы ласбак ҳамоуп, изеиңшроу убандаз! Аңың еиңш атыхуа бабаза, иахъа хулаанза уацхумарлар бзия иабоит. Иара Манча иҳаитеит, — алеишә бзиңәоуп, ауаа ак'уа иқалом, ишәтакхызар, шәара ижәга — ихәан. Ииашатәкъяны, аңхара захъзу иара иаңдырзом. Азәгы иеишшом, иабалакгы игубзыңза ифны ирғылоит. Шәышекеи уи аласбей аицхумарра ианала алақы ициркүуп, сышчо сыйнәоит.

Ашыкъ хыма-пъсима сеенилахәаны санындәйлъя, шәара агуашә шәтысны, архуара шәйбжыланы шәнеин-уан. Иқастцөз, салахъ еиқута абартсаңы сиенчи снатает. Уара уажэы угу иаанагар қалоит аңаара мыңху бзия избошәа. Мап, уи иашам. Уи акузам ашыкътән сымгылара зыхъяз. Асас инықугараан, апъхәыс лускуа раңдоуп. Нан-

дүи сарен шэара шэыштыхы акраамта хмыштылаа
зент — ачанахкуа хазэээн.

Аха угу иаанамган, Татлан, шэара цыбабаа шэыдаабалеит хээ схэарц стахыушээ. Хара ирлас-ырласны асасцээ хтаалоит, арака мфануп, хаздыруаты хаззымдьруагы мфахытцеит. Иара убас, угу иаанамган асасцээ рныкугара нанду дацаашьоит хээ. Лара илхэалоит, ауафы анеицээ-ааицээ рзы ихы даменгзалароуп, иара ус апсабара акузаара мацара хатыр акум, уи зыпсы туу зегы ирылшоит хээ.

Аха урткуа ирзааузен, иусхэап, Татлан, ажэабжь шэара шэыштыхь атызшэакуа икализ ртэй. Урт зызыкузен хээ уцааузар, иугуалашэома, крифансштыхь, унапы анусырзээзэоз, уара ухата зтызшээ цэыргаз?

Шэара шэанырт, нанду Манчей хынхэны рёаархеит. Манча дааниуан ёымт, ихы икужь, цэгъярак өйтцээшээ, ихылдьарч ихаршьши. Нанду акы далацэажэон, иналаршэ-фаларшэны лиапы рыххо Иансзаагуаха, издирит уи акы дазгуааны дшыкэз. Гуразыла итээз лхылды уажэы ицэеикуараза икан.

«Сара абасала уаҳа исзычхаум!» лхэент нанду, амардуан даххалоз. «Ичхээгы басхээзом!» — ихэент Манча длышталаны дахъааниуз. «Изакузеи икашэтцо? Асас даныкоу акум, иара усгы акык-ык хофната бзантцык иаздыруамызт». Лара лыхуда адакуа еибархха икан, ачамгур арахуцкуа реицш. Нанду лгу иалан ауха аишцээ гуацэыхъажэала иахъенцэажэоз. Еилукаазар өкалап урт тызшэас ирымазгы — уи сара смал ауп. «Уацэымшээн, уи ыззом, Фрат уафы хатыруп» анылхээ нанду, Манча дааччан, инлатеникит: — «Адэахытэи апсешээ апсышэоуп, сан, амал — малуп. Ари бара ишъабзымдьруеи?.. Апсешээ зегы еибырхэоит, амал еимакны атаацэарагы еисуеит... Фрат дхажърацэарам, даеакала дахзыкэм. Уафы разык иоуп хээ мацара днаганы анхара дахитцент: дандэйлцуа хээ өхэара амам, дышдэйлцуа хээ инапы акуны еигъхамам... Базхуци, сан, бдинаныс! Абри атызшээ анцээрызгалакь, иахтакызар, иахъагы Фрат афны тенрцэуеит» ихэоит Узамат. Иаххэап, ажэакынтэ убасгы акузаант. Аха Фрат уафы чмазафык иоуп, дынкааны дыпсыр? Иашья дыкэм, иахэшьша дыкэм... Хофык асабицээ змоу апхэыс дабацап зыбгуахууа?.. Даахарбууар, схак

та аху ишәахъан, убри азы ауп ағналара ҳазлакүйтхаз лхәаргы ауеит, ус акрықоугысыздыруам, аха... ЭМЕСЕСКИ

Сара снатрысит, «ниашатәкъаны Уазамат ҳафындахъу ытыхрызма» схәан сцәа саатазызент.

«Уазамат акы иұмырхан; анцәа иныс, убз тоумыргылар, убрин уарен шәшенисуа!», — өаалтит нанду ләәпьшылара аарыңғаны. Ус деңгъххуцаауа, лажәа инацылтейт: — Сукушахатуп, хық атаны иқататәуп. Ари мышкызыны насыпък лоураны дықазаргы, азәы дигаанза лчан анхарз, ҳшыбаз ҳаңсит. Уазаматгы уи ауитахыхыу, аха азәы акы анихәалакь, ус акуу үцишьоит.»

«Амрагы шытә зынзак дыңшқам, — иھәеит Манча, инапы аасықунын, — иабихуа, хара ҳагуҳыа имкызаргы, ма лара длаэтцаарауазеи, абас қасттар стахыуп, бгу иаанагозен ҳәа. Ихәатәы дахымпәргы, азбаб лгу қанамтари.»

Хәарас иатахыузен, Татлан, Манча ииңәакую иашоуп. Абжъаапынгы иара ирлас-ырласны дсыхцәажәагушьоит — есимша игу стоуп.

Татлан, арақа салгоит сысалам шәқу. Изғыша тәфакы амамкуа икоуп, аха шытә аха сымам, нанду аматәзәзәэрағы слыцхраароуп. Уаргы исызғы асалам шәқу, ашъха аамта шухыугаз, уажәы узөу, атара шутцо! Нас саргы еитоузызфуеит. Бзиала!

Амра Мрамба».

Ашәқуپхъара салгаанза, баба өымт ажәак иағмыжы дзырфуан, акыр үзара сшағаҳозгы. Аха нана устәекъа тынч дтәамызт. Зны акуастхакуа рхы еиәакны амценкүттара далагаларын, уи ада պысхуа ықамызшәа, зны ипхамтәацыз акучараракуа кны акалат ицалыртәаларын, уажәы убас лымур, ахъшь ылаларызшәа.

Ашәқуپхъара санаалга, «иритталазеи, мшәан, убарт?», лхәан нана дтәаит, аха баба лажәакуа ртак қамтакуа дфагыланы, инапкуа иштәхъ иқатданы, дшәышәуа адәхъы иғынеихеит.

Ари ала иғашыомызт Амра атыхутәан дызлацәажәаз бабагы дшалахуз, аха нана уи атәы ҳәа акгы шылзым-дыруаз. Ари даара уағы дархуңыртә икоуп. Баба имаза нанагы илыздырзом, иара изымдыруа амаза сара сеиңш, нанагы илымамзар қалап аха.

Адырфаен ашкол ақны атцара ханалага, апионер отриад ағы аизара қартцеит. Икүгылан сыртцаара. Азар иркыштың сыршығы аотриад аиҳабы наңхъя астол икууп. Иара чкуна фархък иоуп, аха зегзы дханахауп төтпшлагы дыррылагы. Уи Шамил ихъзуп, акомәарра далалахъеит, ашкол сынтаа далгоит. Зыхцэы астол на-дыхшәаларц стахыз Цацуғы азәы диламцәажәо анкьапыштеипш дхуағъза дычны агутахъшәа дтәоуп. Лара ара данызба, даара иаасцәымбхеит, ачацахәа сгу иааташәеит аотриад асовет дшалазгы.

Сызбау алацәажәара иалагеит. Шамил астол дахыланы дцәажәоит, асовет ачленцәа, хәлы-пүшьфык рұқыт бжык ықамкуа, иахтәоу изырғуеит.

— Абжышықуса иамғанызағу аотриад ҳәа ахъз ххыларазы иаха хусура анхарбұуашаз аамтазы, еғырт аотриадкуа рыштыах ҳғылартә ҳқалеит Җатлан ихъяны, — ихәсит иара уажәы-уажәы сыршқа дхъапъшуа. Ашәқу астол иаакуихын, — аа назиуз, — ихәан иаартны дфаханы иааникит.

— Уи аабахъеит, уаха ҳахуапъшырцгы ҳтахым, — лхәеит Цацу.

Шамил иажәа инациитеит: — Иаххәап ажәа ақынта, Җатлан абри ашәқу мәшәйрла абас ицәахьит, датахттарым ҳәа, аха еғирахъгы дзеипшроузен? Аашьара тигеит, нуроккуа ғайтком. Шәара шәазхуциш ус акумзар? Җатлан оқтиабриатаа данрылаз ибзиазаны итсон. Уажәы «хъя» рөы даант, дышнеиуа «ғба» рахъгы диасуазар акухап, нас ҳара хаотриадгы зынзак ахатыр бжысит ауп.

— Зегъ зыхъю, ииаша шәтахызар, аашьара акузам, азаракуа роуп, иара убас агуалакуагы сымоуп, — аас-қытқыарц еғаасыгымхеит, сылахь апъхзы алышжуа сахыгылаз.

— ...Аха ари нахыс ус хзейбаузом, — өсаантит Шамил, иәапъшылара ыңғайыны даасыхуапъшын. — Иаххәап, уғыззәа урхымзоры ацхыраара утахызар иихәа, уи азы ҳара хахиоуп, мап анакуха, аус уулароуп ғылхьеипш...

Абас зысхәо, артсағы дануаэтцаауа ахушьара «хъя» рұқынта «ғба» рахъ ииасра еғъатахъзам азы ауп, иара

«хъя» хәа узөугүү, уара иуатэоуп хәа иңазхадын тоо
иңам, аха.

— Татлан ихәаит абас дзыкалаз, — азэй ибжы
ааиргент.

— Уи атыхутәан ажәа нахтап, уажэй Цацу хлаңцаап,
ауроккуа раан Татлан дызекуу халхәаразы, — ихәеит
Шамил, зыхъз ихәаз лышка ихы неирхан, нас нара дна-
тәеит.

Цацу, убарт ажәакуа дырзыпшызышәа, адыххәа дфагы-
лан, лыбла гуаакуа аасыхуарпышны, ус лхәеит:

— Изакуу сыйзыруам, Татлан сыхцәы гургагас иоунит!
Зегыы неибарчченит.

— Избан акузар, иршәни исгудыбтоит, — лажәакуа
сгу нааттаххны инлатаскит саргы.

Оаپхъя нааибарчченит.

— Уара уқынзагы уа ауаа тәалон, аха ус азэгбы
дмашшзац, — лхәеит Цацу, лыхцәы атыхуа ажәирп-
жэырпхәа дацрых. Ифашьомызт шыт дук мыртцыкуа
ишлирышәуз.

— Урт пъхашьаны ирымхәозар акухарын, — өаастит
сара, снацәа аалыкүсүрхан. — Убри азы акузаргы җа-
лап бжеихан уақа уафы дызтәамыз.

— Уақут ацәажәара! — Шамил ибжы насыкуиргент.

Снатәеит. Сгу налан уажәраанза Цацу Амра дахь-
леңшнысшыалоз.

Цацу таку аамта дцәажәон. Лара данцәажәо дыпш-
зазам, лхапыцкуа атәирбү еипш икъақъя-қъақъаз. Уа-
жэй сахыләпбазгы, дгүаазар акухап, исзенбыйз хәа
ажәакгы лымхәеит. Уи лыштахъгы ицәажәақуеит апи-
нерцәа. Зегыы сара хъаас срыман.

— Татлан ида хара зегыы ҳасиркуаны ҳақазам, —
ихәеит атыхутәан Кубта, ачкун хучы, дцәышшәнеиза,
аха нахагы икүбчоуп хәа ирыпхъазоз (сара аиаша
сҳоит, дсыдымгылеит хәа афыза дызлашо ззом).

— Аха арақа рыхарас икалаз — Кубта дцәажәон, —
Шамил ихәан еипш, Татлан адағачиенпш шытхыла дәй-
кулент. Пыхъя ибзианы итсон, уажэй дақуцит.. Иҳаи-
хәаит ари нахыс дзеипшрах: дышпионеру даанхайоу,
иңегъгы адағачиа деипшхайоу?

— Татлан, арахъ уааиш! Шамил ибжы ааиргент,

саргы слытцашәкуа сцент, сгалстук сихырц үйысшын.

— Ацхыраара утахызар, хара иуахтоит, апъхъан ишысқәаз еиңш, — иҳәент, сыхуда сыйкуаре снейны наңхъа санаагыла. — Егы иаххәакуоз устьы иуахаит, аашьара ақұзам, абъараҳә аусуроуп иахуалу. Иуаххәакуаз ухажыны иааганы, уанбзиамха, нас хара вба хамам... Апионер иуалкуоу умдыруен?

— Издыруеит, — иниатаскит сара.

— Ихахәнш даба?

Уажәы абас иансыдитца, схы итаз зегы лтыпъраан, нахъца ҳәа сымбазо, интүшша ицент. Иашатәкъаны, урт сара издыруан, ишыздыруаз наргы изымдыруа дықамызт — нахъа симбазеит. Урт анысқәалакъ, нас «ушықалакуаз ирыдқыланы ухуц» иҳәозар акухарын... Сылоуп сыйламхәа тыстысыуа, дара сгу итоуп, арах ажәақуа сөашәом.

— Абан, анақа атзы нахъкыду! — инапы неирххеит Шамил қытрак аштыах. Изныз абы сара исымбацкуа сыйкамызт, нағъараан садғыланы сағъхъахъан, иара уажәгы сөағъхъа иқан, избомызт умхәозар... Сылағыш аннақушәа нахыс, апъхъарағыы стахымхакуа апыккәхәа ахәара сналагеит.

«Апионер зегъ рыла дәйрпүшыгоуп... Апионер абъараҳә дықоуп, акғы дацәшәазом... Апионер аусура бзиа ибоит...»

— Иазхоуп! — Шамил саақуихын дсызтцааит: — Нас ихаухәозеи?

Әысымтит, схы ларқуны сыйлан.

— Ууалкуа угуаламшәеи? Даеазынгыы абас уара утыхуала хаизараны ҳақоума? — өфөхъа дсызтцааит. — Аа? Үалга, атак ҳаҳәа!

— Мамоу, — схәан иниатаскит. Бабеи нанеи ражәақуагыы сара исгуаламшәо сыйкамызт...

«Бзиала азаракуа! Ари нахыс шәареи сареи уаха хаибабараны ҳақам!» — схәон гуаныла, аизара аштыахъ ағнықа санцоз.

«Амра! Итабуи асалам шәқу ахъсзаабыштызы. Ағны зегы даара еигурбъеит, нахәоз рылахь еиқунатазаргы. «Убжы рдуны уаңхы!» анырхә, слатәан саңхъеит. Амала, аиаша басхәап, Амра, бара арақа бзыхцәажәаку даара хъаас исымоуп, аха исылшарызеи? Амра, сазыпшуп ғаңхъя бара бұқынтыи ашәқу. Баб иашыцәа реимак атәи инагзаны исақарц стахыуп, исахаҳьюугы маңым аха. Стәкы шыбызиу бгу азымғо бықам, сыйгурғаны агунчыхъакуа ишәымоу анцәырбга. Иага ҳаеҳарқубчаргы, адүцәа рымаза ҳара ихархәом, Амра, аха ҳара-ҳара ҳагура еибагалароуп...

Сгуабзиара бастааует, Амра сара хар сымам, амала, ибцәйзом, уажәы саазқулаз атараेы сманшәаламкуа сааниан. Еиҳарак исپырхагахаз азаракуа роуп, уртрыдағы ахъаакуа сымамкуа сыйқам, аха. Азаракуа сырхаргалан, суроккуа сзықамтқо салагеит. Дара срыхъяны ашкол ағғы ағнгы лахь соуит. Сызқушәәкуа зегы уажәы ирзааузен, зны ҳайбабар ибасхәап. Шытә исызбит азар иага бзия избозаргы, рымъынқа сыйкумло сөйрікүскүрц. Атып ахъ зынзагы снеизом. Атараада шытә даеакы уаҳа схаेы наазгараны сыйқам.

Сара акуашара даара ибзианы издыруеит. Сшыацхәыртәуеит ибзианы, иара убас ашәаҳәарағы схудазам. Апионер дружинаеы уажәы еиेыркаант ашәаҳәаратә кружок. Үақа зегъ раңхъагы ашәқу саныртцеит, аха, мап, сара акружок салалом ҳәа расхәеит. Аштыахъ уи атәи нана ианлаха, слырехуеит, ишахутаз унықуеит — лхәеит, бағбы дақушаҳатхеит. Сара саңәшәеит ашәаҳәарен акуашареи ғаңхъя сырхаргалар ҳәа. Нанеи бабегыы наахтны ирымхәеит, аха убри акухап изыцәшәаз, мамзар знызынла гурбъарак, ма ҳара, ма хгулак ианимоу, даргыы еицикуашалоит. Акуашара акғыы нағъсамзар, дара нағъзыртазен, нағъзыкуашозеи? Мшәан, дара рами сарғыы уи сзыртаз! Аха, ишысхәаз еиңш, нана уажәы даеакала дцәажәөн.

«Мыса иеиңш ашәа зхәои икуашои дабақоу, аха дымхам-хымтәа адәи дыкууп, инфо имазамкуа, избан акузар, акуашараेы аңың дағызоуп, аха аусурақны ибә пәндеоуп, — лхәеит лара. «Аиен, дад аиен, атвароуп, усс

иқоу, уаҳа даеакы акузам, — ихәан, нана дналыкүшахат-хейт бабагы.

ЗАМЕСТНИК
ПРЕДСЕДАТЕЛЯ

Уртгы абас шсабжыргоз здыруан азы ауп акружок сзаламлаз. Уажәы аус шызуа бдыруама? Уахынла ашәкү сшаңхъо, зны-зынла санамхацәалогы ықоуп. Убри ақара саапъсоит, аха адырфаенә фапъхъа сгу еицхаяа сфагылоит.

Атыңдахъ анеирагы стахыуп, акружок салазаргы бзина избоит, аха убарткуа зегы сырқуатцы атара сцалароуп, избан акузар, атара зегы ирыцкыуп. Уи ада ғысыхуа шықамыз, баба иңеит, уи иихәакуазгы басхәап, зны ханкүшәар. Уи атыхуала аотриад еизара ақынзагы снаргент, аха урткуа зегы ирзаауазе!

Амарға, Амра, бара атара акы бахнамгаант. Цоуп, бара бызбабуп, азбаб уиақара дрызәлымхам ацьмақуа, ашәахәарен акуашарен билоугысыздыруам, аха уртрыдагы даеакы бъырхагахар қалоит. Иаххәап, ма алласба, ма ацгу, мамзаргы акучар рацәа ишәымоу.

Аттароуп усс иқоу, уаҳа даеакы акузам. Иумцар, артағы дуацәхәуеит, уғызцәа ухычкоит, утаацәа рылахь еикурткоит, избан акузар уаңхъақа акғы уаңсамкуа уқалоит. Бара, Амра атара бымцар, нақ-нақ апсаатә рфермаңы аусура баладмыргаргы қалап. Уа аңсаса рферма ақны атқысгы еицәоуп. Уақа зақа куты, зақа кучар ықоу бдыруама?

Сара акуткуа рфермаңы снеихъеит, бара иббахьюу сыйзыдыруам. Ашкол ақынтар ачай ббы аңыхра ицоз сахырышаз, уақа снанагеит.

Татлан Смырба».

Ачеңцарса асахъа аманы иқастказ аконверт абри ашәкү лтатцаны идәйкүсцеит Амра лаҳь — илоуу, илмоуу сыйзыдыруам. Убри гутыхас исымоуп. Аха ииашаны адрес сыйғызар, ишъалмоурыз. Ииашаны зысхәо, аконверт адрес акуттара сара исылымшоны акузам, нана иахъсалхәоз деиллахуазар ҳәа сшәаны ауп. Лара ашъха дымцац, дмаац Амарааңы дымнеижътеи итцуазе! Ус анакуха, деилламхуо илдүрүрамашь урт ахынхо? Ашәкү андәйкүстөз, баба дықамызт. Аха абжыаапъны нанеи нареи анеи-

цеажэало, лара еиха лдыруашэа ауп дшыкоу ЭЛУБРИ
ЭЛЭ-ПРИЛОЖЕНИЕ сакугуб'еит.

Акы анеимарклакь, зны-зынла «бара бдукатуп, быцхэа ахэара уадафуп» хэа баба дфагыланы дцоит.

АУАФЫ ИАЖЭА ДАХЫМІАРОУП

Сара атцарапы сускуа еибътэуа сааниуан, аха абжваапь-нейпъш лахчыхра сымамызт. Амра илхэакуаз гутыхас исыман. Ари нахыс иаалышхарызиенш хэа сыйшын. Ика-татээз здыруан, аиаша леилыркаатэын, аха уи акынза сымч снанагзомызт. Иахьеи уахеи уи гурфас исыман, арахь агучыбърагты схъаанагон. Ауафы дзышьцылоу акуцра ицэйуадафуп рхэоит, уи шиашоу сацэымфашибъо уажэы агуря згейт. Ахумаргакуа ашкол аёы имацзам, афнгы икаакуоуп, аха атычахь сахымниуаз акы еибъшны избомызт. Знык снеир, мыцху саанхар алшоит, адырфа-ынгы самханеиуент, убри акынтэ иззбит зынзак уахь сикумларц. Нана дгурбъатцэа дыжан ашкол акынтэи афны санаанлакь, цьара сымцо сахылбоз, бабагы уи игу нахуон. Аха сара атычахь исыхон, зны-зынлагы ацара илакусырхх'уан.

Өнак хгулара Ѣсхурак ыжан, нана убрахь илгашаз ачыс мышкы хулаанза армазеира даёын. Еидарак афатэ лыманы дцент, аха лнапкуа ыркало дыхнымхэзент; илгаз аткысгы лыртазар җалап баба иху хэа. Иара акытсовет ахь ибъхан, иесилахэаны дцарц афны дахъаакылсыз, «ачыс аабымгар акун» ихэан азынк азы нана авба нали-тент. Аха нас ёымт днатээн, изхарафа-изхаражэ амфа дныкулент. Нана — ссаанкуа рцэеилагент, даеазэы иртаанза сцароуп! — лхээн, хуба-фба чанах еихаргыла, илыманы фапхья ађсхурахь дцент.

«Знымзар-зны атычахь сцараны сыйказар, абыржэы сеңбым, — сгу интысҳааит сара. — Баба уяка дыжам, нана арака дыжам, азар ирзызгаша афатэ ашькаль ита-жуюп».

Сфагылан, сшэира ашэжкукуа тыхны цьара ибъхакны, иреихаз хачапырк Ѣеены илтасцент; уи нацтасцент имачымкуа ахая-мыхаакуа. Нас афны ашьтахьтэи ашэ синдэйлтины сёйнасхент. Сцоит, аха сшьапкуа сыртом.

Акала сгу ттурбъаауент, аха даәакалагы иқасто шхуар
 там збоит.

— Аттарада ңсыхуа ықам, истталароуп. Уабоу акгы изеилымкаауа дәлалент, мамазар уи ус шакуу сархәент ағигы, аотриад ағы, нара уаанзагы уеизгы-уеизгы схы акгы ңнамко сыйкамызд, аха... Нас сзаауазеи уажэы арах? Иахъа санаа, уатқәгы самхаауент, уатқәи санаа — уатқәаштыахъы?! — хәа сгу стахуцуа, алакфакра салагент сахыцоз.

Сназааигуахеит ахъхъа-ахъхъаҳәа инеиуаз акуара. Снасқъа-цыпхъаза сгу тынчымкуа иаха-иаха схуцра иацлоит. Зны исызбит схынхәйп хәа, аха нана аյсхура ақынтәи даахъазар, ушәыра уманы ахулпәз уабакаң хәа дсаз-таар алшоит. Иара аасымхны дылташыргы, ассир! Ачыс ағынтын ишызгаз лдрыр, усқак лымхәаргы ауент, аха айсхура ақынтын иаазгаз ұышылшыар ауп, аума сакушәараны саныкоу!

Мап, акыр снахуц-аахушкуан, иззбит схынхәырц, аха ачыс сыманы ағны сымнеирц. Ус анакуха, икасмыжыр ада ңсыхуа ықамызд — уаха иабазгарыз? Азнык азы хгуашә азааигуара сеыпхъакны Мурен Қынцеи ирыстап сгуахут, аха уртгы айсхурағы иқан, шыжы аахыс ику-гъежъаая иқартцоз ұышылахуп, уажәыгь ихнымхәыцзар қалап.

Ахаа-мыхаакуа аченцарсеи ачаңы изулакъ сара ис-фейт, ахачапыр касыжытқәкъарц иакусkit. Амфа сымға-хытын, ашәыра атыхра сшағыз саңхъа еинцәышк лат-қан ағынанахеит. Арт ацәгъя-мыцәгъякуа рху саталаны саазшәа иқалоит схәан, сеааныскылеит. Урт ирыхъаны исыхъхъазгы схамыштыңызд (аzmыж саналаңац атәи ауп сызөу.) Слагъежъын, акуарағы снейт; синхықуыгылеит аzmыж. Ари зны зызбаху схәоз акуара акузам — хафна-штыахъка ииасуент, ус анакуха, аzmыжыгы сызлаңац акум. Иара усқак итцаулам, аха нахагы ирацәаны айсызкуа тоуп. Арт акыррәатталазаргы егъамам, ауағы имыхуозар, ипъирхагам хәа сгу интысхәаант, ртыхуакуа ршәшәо, ишъқыруа ейлахәызымызуа нахьеилаз срыхуаъшуа. Аха дара рымсарагы ракумызд аzmыж итаз. Абан абуарыңа, аյға итцытңи иахъааниа акууа, ус сылапш нақушәент Кубта сыздикылаз адағачиагы. Ачашә сыман сшааиз адырызшәа, сышка ахы рханы нара ааиуан

иццакы-щак'я, адгыл аеенуатэны. «Кубта тасқаның берілген абрі садикyleйт, ихата ма пъшзак иакухында!» схән, сеааларқуны адағачиа сахуапшит, ииашатқәкьаны, штытхъла акуу, пъхъала акуу ишнықу еилыскаарц. Аха уи агуатара уадағын, избан акузар, иара ахи-атыхуен узенф-дирауамызды, ипцащаламза, акалашәақуа иқан... Сус ихоит хәа атыпхъа санымца, акраамта арақа иқастоз, схачапыр ағызыларынан ағнықа сөйнасheat. Сахъцоз гуаныла исхәон: «Зык иузбыз ноугзароуп, акы хушьадуа, даеакы қаутдо уалагар, акгы нағысам. Үеенімхар, иеенини иуххәажәом, иуеибым дұхыччаргы алшоит». Убас хайхыччалоит хүчкі. Уажәы аакысықа ауроккуа ҳанрылга, Адтур Цыгуанат-иңа хмыштықуа акраамта дхацәажәон айтбыратәи акласс ағы итәз хүчкі икәнтаз иаххәааны. Уи ахуы өнек ашколахъ сцоит хәа итаацәа ирахәааны, къаброу асра дцеит. Амған, дхынхәнни данаауаз, ицэыхулан ма дымъялент, ма акы имбент, аха иара ус дшәаны дыхәхәазаап. «Ауағы игага даңғашәо акумкуа, ағырахәа дықазароуп» ихәент Адтур Цыгуанат-иңа. Иара убас, гунамзала дрыххәажәент уи ихыз здыруаны, заа изымхәаз иғызцәагы. «Аңғыза здыруаны акуызымтуа, иаргы уи аңғызара далахуун! — ихәент Адтур Цыгуанат-иңа ирлас-ырласны ихы инапы ықушьуа.

Ауха нана крылуит, акрылымургы ауан, аха. Усгы сара уаха акы сөахы иғазго сыйкамызды, бабеи лареи акранырфозгы, уи аштыхъ шъардаамтагы стәаны сағынхон абиблиотекаөн исыртаз ашәкү. Уи ианын ажәабжыкуа.

Адтур Цыгуанат-иңа излеихәаз ала ауроккуа рықаттара мацарагы азхом ибзианы атаразы, ахұттәи сахъар-кыратә шәкүкуагы ирыпхъалатеуп.

НАНЕИ САРЕИ ХХӘАТӘЫ ИАҲАРГОИТ

Абар ағыныра ҳаатагылент, амшәгъяқуа цент, шытапъхынрахеит. Абаҳчакуа рөы ашәыртлакуа какачны, ибышзә еилагылоуп, абнакуагы ахаағғырытшәшәа ицоит. Ашколахъ санцо аха сымам, аха санаауа устак сыйеридмырхалакуа акакакчакуа сыйкушәоит. Уақа ағсаатә рыбжы ухы түрх'уеит, ана ичырчыреит, ара-

иңырчыреит, рашәаңәбжъкуа хааза игоит. Уртгыбы ауе-
ура иаңымкуа икам, уажәы ауаа тәамфаху қамтүрәдән
куа ишрықуу еиңш. Даекы акум, заңа шыха збажбоу
зен акакачкуа ахысыкүшәо, рыгерыкурпәс ирыкутәаны! Урт ашхакуа этү анцәа идырп — ҳара ҳакуу, хгулаңа
ракуу. Аха ҳара ҳатәкуа ракухап, акакачкуа рыйшәэра
сара саналаго, ағны азааңгуара санааилакь ауп. Зны
шыхакуак настхашәа сгыланы срыхуапшуван. Урт ашә-
тың реакурпәс ишакутәаз ала ифашибомызды реаңтәйлхны
аусура ишаңыз. Ус баша рыпсы ршъозар, абанс рөйр-
қаларызма, тыңч имтәарыз? Иңоушьаша, зегы убас
ауп, ритракуа рөң ианыкам, тыңч шыхакы тәаны иубом.

Абарткуа рыла иухәар алшоит аңха хаауп, аха ақа-
тара даара иуадафуп ҳәа. Сгу ирыщанашьон урт ашхакуа,
ритракуа ахъеемыз нахъяны рұғабаа усқак на-
хырпәмлоз азы. Аха даекалагы дара рызхара аңха
баба ирзынижкуан, ҳара ҳакун изыгхоз. Уажәы аакыс-
кыя баба игуаласыршәеит Амараа аңха раңәаны изла-
роуз атәй.

— Издиреит, Татлан, ҳашхымзатракуа шыпса-
тәу, — инсатенкит иара, — аха иабақоу, аха сымам. Уа-
жәы изтоу аиаңәакуа рөғизцәа абна сахылоугы иқас-
тоит, аха уара узәкуоу рыйкаттара ус имариазам.

— Баба, аңаразы иқазтәо дықазами? — сизтцаант.

— Дад, иабақоу аңара? Иумоума? — өсаитит иара
иааңьеишьан; иажәакуа саргыи иааңьасшьеит. Сара аңа-
ра сыйздода, макъана акгы схашәалом, аха иара иабен-
гей ҳәа дылкыр ҳәа дшәозар акухарын.

Өнак нана дазырхуңы иласхәеит Ҳанымраа аңха
раңәа злароуз атәй. Нана баба леизылkit ашхымзат-
ра өңгекуа қайттарц. Уаха ҳанаандтәалалакь, иңэрил-
гон, ианылхаштуазгы, сара схы наләакны маңа илгуала-
сыршәон. Аңхъя баба ақаттара сымам ҳәа сара исеихәоз
нанагы илеиҳәон, аха аңара сымам ихәазомызды, иабоу-
гей ҳәа дылкырхәа дшәозар акухарын.

Нана акы леазылкытәкъяр, лакұхра уадафуп, итегъ
санеитказ ауаа рпалта ахәынцәракуа срыхтәйгуаны иш-
өңсүз дағызоуп. Ҳәарас иатхызузеи, лареи сареи
ххәатәи еикүршәаны ҳөззахқ'уаңы баба ханиааиуеит... Уажәы атыхутәан ларгы саргыи хтурбъатәа ҳақан.

Баба дрышталент аўхуцә — ауасцаңа. Ашхымзатра
зы акухап хәа, мамзар абы изиуазе баба? Фыла-гүл
рала ханкушәоуп, афермазы акы итаххар, аихабынин
шаауент.

АСАЛАМ ШӘҚУ ИАНҚУАЗ ЦЬАШЬАХУУП

Хъаас исыман акраамта Амра лъынтәи ашәкү ахыс-
моуз. Икалаз сыйздыруамыт: илыздэйкүстәз сышәкү
лмоуу, ацынхура дәйкүлтәнди сара исмоуу? Сара иаха
еибасшыон апъошты настаз сышәкү лмоукана, абас ика-
лазар аткыс, лара идәйкүлтәнди сара исмоузар. Избан
акузар аյхъя ишысхәаз икалазар, ацынхура сымфыз
цышын лгу сзынхар алшон.

Саргы Амарааңы исаңа амаза мышы иансгуалам-
шәо ыкамыт, аштыхъя лара илхәакуазгы гутыхас иш-
сымаз исымазан. Баба ила сантапъшлоз игу иаанаго-
зеншы схәон, ифашьомыт наргы илахъ шенкуз. Щоуп,
урт ртызшәа сара исөйттасыршәом, изысөйттасмыр-
шәо атара сханагаланы акузам, уажәы саазкулаз
уи исханарштуазгы маңым, аха.. Изасхәода? Бабен
сареи хагура еибагом. Нана лыгурга ганы амазакуа сыз-
лахәом — баба иалхәар хәа сшәоит. Уи лъказшыакуа
шыкоу ала лтакы ускак иеемизар қалап. Зны-зынла
лара дыткьюит лгу иалсша акы анаалахалакъ, афархъ
агаз акутәаны амца анакроутю еиңш. Убас ауағы даны-
жало игу итоу мхәакуа изычхауама?

Хын сзыхцәажәоз хъаас ишсымаз, өнек саагуръеит.
Ашкол аңы атара хаалгоны, сгу сеанзамкуа исоуит
Амра лъынтәи асалам шәкү. Ахуцкуа ласыкуеибахәа
сырkit изыда, ианузеи хәа. Цьеи идсырбарын, «баба
итәуп» схәан, иаразнак сшәыра илтаттаны афныка сөаас-
хеит.

Афны сшааиз еиңш, акрыфарагы сеазымкуа, аса-
лам шәкү аахсыртлеит.

«Таңлан, апъхъаза иргыланы иуасхәарц стахыуп уажә-
раанза ашәкү зузысмыз атәи — хәа далгон Амра...
Шәара шәахъ нанду слыманы днеирц лгу итан, ускуак
ртыхуала Шәлиман диацәажәаразы, урт закуу ари ашә-
кү уанаңхъалакъ еилукааует.

Нанду зны-зынла лажәа иалатданы илхәалоит **жыра-**
цәарала Шәлиман иатқыс иаагуюу атынхаңа **сымбак**
имачфымкуу, аха иара наха сикугуб'үеит, ишахутуу **еңбаш**
ала ҳашзеибамбогы, избан акузар, ахшығ змоу уафуп
хәа.

Аха хара ҳзыннен, нанду лыгукуу бзинамызт, иара
уажәгъы усқак дееизам. Җатлан, уажәы зны уара иухәа-
куаз ртак қастсоит, нас сиасуеит иузынасыцхарц иутах-
куаз рышқа.

Уара атцарапы ухьыссахеит уахызгакуоз җалан. Аха
ашьтахъ еилукаант уи ада ҆сыхуа шыккамыз, убри
ақынтә, фадъхъа уеазтәлхны ашәкү укит, ашкол ақын-
тәи ағны уанааилакъ, ухи умфаха апъхъара уағуп,
ашәи-тышәи умнеиуа. Даара ибзиоуп атцарапа иатсанак'-
уа ахьеилукааз. Аха, Җатлан, иуасхәарц истахыу абри
ауп: ашәахәарен акуашарен ркружок уалалар еиңүп,
угу азцо, бзия иубозар. Насгыры зынзак узақутзен аты-
пъахъ анеира, азар урышылданыры губылра умазар? Ак-
ружок ақны хумарроуп, куашароуп. Атып ағы уахынен-
угы убас акала угу урөыхозар акухап, уеизгы-уеизгы
даеа уск уара икоутцарызен? Атцарапа усуроуп, ишудыруа
еиңш, аусура апъшьарагы атахыуп. Ахумарра ҆шьа-
роуп, апъшьара хумаррам, аха.

Җатлан, уара шытасара сеиңш асаат умазар акун.
Саатла уаамта ушалар, цэгъя уманшәалахоит. Иара
ашкол ахъ агара ахутазам, уақа иагъутахъзам. Аха ағны
уахыхумаруа уи умазар, акы уазхагалом. Усаат уахуаң-
шуа ахумарра уағуп, уаамта анааи, илкажыны уцоит.
Аха уара асаат удыруама? Иузымдыруазар җалап, даәаз-
ны ҳаненбабо иусыртцап.

Уани уаби ргу уақушәо уқазар, Җатлан, асаат ста-
хыуп хәа роухәар, сгуанала, иузаархуоит. Сара иаҳзыкоу
аәзәи амала иситеит. Уазамат иусыртсан, саат дук ааганы
иуадаңы икнаханы иман, аха уи сара исгуаңхом: аус ана-
уа абжы дуцәоуп, ақуаркыар иафызоуп. Аха иара бжеи-
хан аус аузом, избан акузар Уазамат архиара икашт-
уеит.

Шытасара иаазыркъяңы иуасхәап апъхъатәи сыйсалам
шәкүаңы ибжамәамны иаансыжызы Манчей Уазамати
реимак атәи. Уи нагъзаны иуахарц уаргы иутахыуп.

Шәара шәанца Манчей нандун еибырхәаз атәи

зәйт — иудыруеит. Ауха Уазамат данааи, ахфыкты неидтәалан, фапъхъа аус алацәажәара иалагеит. Манча авба бүбүа Уазамат иитон. Иара шамахамзар^{зәйтүз}_{пәндиш}, мызт, зегбы ицәа иалалон — изичхауаз, ихаразар акухап. «Уара, үым, адәхъың өутуам, аха даара уағы еиңрабаак уоуп. Уара утыхутәа ықам азы ауп абас узықалаз. Амреи сара сызбаб хучи раپхъяڭа изықушәарызеншь ҳәа ригуҳъаа умкит» — ихәеит Манча игүпсахы пәжәо.

Татлан, уара иузымдыруазар қалап, Уазамат архәис дааимгазац... Ипхәысаагара ахырданы дыкоуп, аха дана-аиго уағы издырзом, азэй даага ҳәа аниархәалакъ, өйтзом. Манча архәыс дааигахъеит. Ипхәыс уағы дылмоузо, уағы дылмоузо дшааниуаз, иаалыркъаны пәхак длоуит.

Еимак'я иалацәажәөн сыйны атышшәа. Манча итахын Фрат ддәилахъарц, ма дандәылтцуа аөхәара атаны, ақытсовет ахантәағы имхәыр лаарханы ашәкү имаххырыц. Аха Уазамат иуамызт, Фрат игу иалсыр ҳәа дшөон. Манча инапы насыкуирххан, ус ихәеит: — Даәакы акум, абни ахучгы думбазо, изыңуза иғыланы иаапъшуа? Икоутаз уи дакушаҳату үүмшәаант! Уазамат — уи уара иалудраауазеи? — анихәа, сара Манча сышкушаҳатыз расхәеит.

Мшәан, Фрат ихучы дыкуихызар, сара исхароузеи, ма иара Фрат сара сидырх'уандаз! Сиба-цыпхъаза, «дад, бара бжыпъхада?» ҳәа дсазтааует. Фрат «з» изхәазом, уи ацынхурас «жь» ауп иихәо. Аколихара аконтораेү сусмшкуа еилоугеит ҳәа зны абригадир гуацәыхъажәала данияцәажәөз, ихәон: «Дад, ажъальымдара сжуюйт, дад, ажъальымдара».

Цоуп, Фрат, сара схи-стыхуен аниасхәалакъ, анцәа бнеигзаант ҳәа сааштыхны сгудикилоит. Уи агубзыбра иаттоу сара исыздыруам, аха исахахъеит, саб дантарк'яз дырбаандағыны дызгаз иара Фрат ихата иоуп ҳәа. Игуаң иманы дигозар акухарын, амған дышныңуигазгы аллаҳ идырп, иара бұйарла деңқуных дықан, бабарыцха акғы има замызт.

Зегбы ҳгуаант. Ҳара ҳағык: нандуи, Манчен, сареи Уазамат ҳизгуаант, Уазамат хара дхазгуаант. Манча

иаңшыгарала ҳдэықулеит Фрат иаҳь. «Шәхынхәй! Сыша-
мырдхашын, убри атың сара икустсоит» хәа Уазамат^{жаның түшіншілігі}
ибжы шахақуиргоз, ашта ҳтысит. Ғытк ҳаасқвахъа-
ны, нанду Манча дистцаит «издыруада, Фрат ирласны
дығнытсыр, ағны иғнахттарыда» ҳәа. Зыгурал аагаша
азәй джаңшаап, ма сабхунда ҳиңхъап, иага бымхәан,
уи дгүщхууп», — ихәеит иара. Нас Манча ибжы рхучны
нанду акы лаҳәара далагеит, аха иихәоз сара исмақаит.

Хнеит Фрат иәы. Иара иакун ағны иқаз — игу баапъс-
ны диан. Ғытк ианенцәажәакуа рыштыахь, нанду ицәы-
рылгеит ҳаззнеиз атәй. Лара даара лажәакуа ырханааны
дцәажәон. Нанду илхәон, иара игура ҳамгоны акум, аха
изтәйз иразкы зеипшрахаз ала шәқула иқаҳттар шеибъа-
хшыоз. «Цоуп, Еснат уажәй ддириншеит, аха пыхъа ав-
ба иман; убартқуа ҳнарызхуц-аарызхуцқуаны абас ҳаз-
бит, угу иалымсуазар!» лхәеит нанду.

«Уажәытәкъа удәылткроуп, амарцъа» лымхәеит лара;
дзиңшраз анылба, лгу дрыщданашьазар акухап.

Нанду лыштыахь Манча ацәажәара далагеит, аха иа-
ра дагъуағыхпәразаап (ус атахызар акухап, адүңә
иқартқақу зегбы ззықартқо ҳара иқаздыруам). Ман-
ча ағны акала дцәажәон, арақа — даеакала. Ағны
Фрат қышәцәа ихеик'умызт: «Фрат, рыңқа... Фрат
чниа... Фрат ахымхуа...» ҳәа дихцәажәон, уажәй иара
иаҳынахауз Манча иажәа иалатданы ихәон: «Уара,
Фрат бзиаху... Фрат агураз... Ауаа еиңрдыруа Фрат
дузза, аха арыңхара иақушәаз»...

Манча иажәакуа нанду илхәакуаз шықудырбұуон
акумзар, урт дырыхыны иәыцыз даеакы имхәазеит, аха
иара убасгы урт Фрат игуампхеит. Иара дфархъза аиа-
ртта дахыларшәйз, иаҳа-иаҳа иәаңшылара цәгъахон.
Саргы сәаңшылара рыңғыаны илакта таулакуа иртыз-
баарц сыртаңшуан саб диаңданы абаҳтахь данигоз на-
кумз ала дизнықуоу, ажәа қуандала диацәажәозу. Аха
лахәыхрак змамкуа урт иртышшуаз ила хуаңшшәилакуа
исархәоз маңын. Ааи, имаңын урт исархәоз, аха уи амаң-
ра иазнархаян иара иәы агурамгара исымаз.

Атыхутәан Манча ус ихәеит: «Сан ишылхәаз ауп. Уа-
ра иаҳтахыу, ҳазтахыу уағуп, Фрат. Үтагылазаашь
зеипшроу мбакуа, абыржәй ағны удәылт амарцъа ҳәа

уаххәарц хмааゼит. Ари уара ухалагы уғнамлазеит, шьеиҳаб иануабжыига, уааит. Уғназ иахынзоутаҳыз Амала, угу еихынамшыуазар, сан ишылхәаз еиңш, азакуан пъшра атаны иқаҳтап. Убас иқазар иаха еиңуп, хәа хгу иззаанаго атәи лара илхәент, аитахәара атахым.

Афны данықаз Манча иажәакуа үүбуан, арақа ипсызын. «Ари дыңхашьыны ауп абас зихызы, — интысхәаант сгу, иара ишкагы өаастит: — Иахынзоутаҳыу хәа аөхәара зыкоутцуозеи, хафны харгыы иахтаххар алшоит». «Бара ибух'узей?! — өаалдит нанду, аха Фрат иаарласны ус ихәент. «Аиашатқәкъя гутыңьыала исажыхәажь абри лоуп, анцәа днеигзааит, ахуцы игу аартуп хәа ирхәо иашоуп».

Фрат иҳаиҳәент ииуль мза иахымгакуа афны штеирцәуаз; зымч маңу ауафы дзыкугуў'уа ибонаты, ихы дзамыхуар шалшо. Иара аңхъаза абрахь диамсыр, иускуа иаха ишениххоз. Избан акузар хытакырта имазамкуа данықаз, иhabла изнеизаап, афны аргылараөи ицхраарц, аха Уазамат иабжыгарала арахь даарц игу итан ақынты, ирхынхәны идәйкуицазаап.

Үрт ажәакуа Манча игу иаатцаххын, ус ихәент: «Изакузеи, мшәан, Фрат, иухәо. Ахуцы ихърым уара иухызы». Фрат иааицэымыңхан, атак нықайтцеит: «Үскан ааңынран. Сара сышкухажь анырба, иааит акумжъар, рхы амца аркыжъар арцәаха рымамыжът, пъытрак аштахь схы сахуап сгуахут, аха сеңцәамхажъар сеңбымхеит».

Фрат ашыз ихъызшәа, ицламхәа қуацқуацуа атыхутәэн иихәаз ажәакуа нанду иаалцәымыңхеит. Аңхъатән лажәакуа рхъаршшара даналага, «иазхоуп, сан, акы хәо, еитахәо ҳтәар, Фрат ихы төкъоит, уи аткыс ҳдәыкүштә, саргыы аускуа сымоуп», — ихәан Манча дфагылент... Ҳәанынаҳха, «ишәтахыжъар иара усгы ашәкү қахтап», — ихәент Фрат. «Мамоу, үүшүт, мызкуак рзыхәан изатахызузи» ихәан, Манча инапы неиқьеит. Ачымазаф днеихагыланы иенхәент афнықатцаразы абнаөи аусура даналаго наргыы дышицхраауз. Абартца хнытцытуаны, Фрат ибжыы ааиргент: «Уажъамат итабуп хәа сыйкииашхәа иахъа уажәраанзагы ахытакырта ахъсиңажь азыхәан».

Амфан ҳахъаауз нандуи Манчеи Уазамат избаху

акузан ирхэоз. «Иара дарныгыуп, Фратгы уи иаткыс деццэн, дижьеит, итыхуа цытцэйт... Мамзар ужээж... ёкы афны өвчтэн дынартон», — рхэон дара.

«Аус ишыгъхоу иукыроуп, шьта ацхырааразы азээр дизаацаа дыкоума, анхара аамта аавт. Агүшээ ажынтэ исхэеит акумзар, саргыс сэзимыцхраар өвлөх» хээ өаантит Манча, данцоз аткыс уажэы иаха длыгхэыхза дахьаауз.

Нандуи сареи афны ҳанааи, Уазамат инапкуа ихы иатцатданы ацэартаа дыкүиан. Нанду диламцэажэеит — длизгаан, иаргы длыламцэажэеит — длизгаан. Саргы пыттраамтак өйсүстүамызт, аха нас снеини снейдтээлан, ажэабжь иасхэеит. Иасхэеит «иتابуп» хээ Фрат ишизааицхазгы.

Убри нахыс Уазамат ила ччаңшык ытцашэомызт, деихаңсы дыжан, азэы дхалацэажэомызт. Агуашэ нтыц ака зарма игылоу мчыбжы нахъак атышшаара даёын. Уи пыхъя, татын казармас иҳаман, аха афны азааигуара ататын аарыхра ҳанајут, ус ахы иакуитны итцыкка игылан.

Өнак Уазамат акаруати, астоли, ажардэкуен афны идэйлрууааны адэахырыршэра далагеит. Иаадырит икализ. Дгууаны дахпьыртцит, ихээтэй нанду лхахы иахъаалымгаз азы. Манча ишкэ сырғын сдэйкултцеит, аха уи дшээн дмааит. Нандуи сареи хтээнуара акгы иамыхуеит... Ижоумтсан абас, ауаа рагь шыбзоу пысроуп, акгы ххээзом, Фрат имазааит уи афны иблыша хээ иалхэеит нанду, аха лажэакуа рцымхурагы имхэеит.

Ажэак ала, абас ауп, Татлан, Уазамат дахпьыртцит. Ҳа худа цыкеит; харак ҳамазамкуа, еицырдыруаз бабаду ифната ахьымзү аиргейт. Уара иуаҳахьюу сыйздыруам, — бабаду Татуаз ихъзын. Нанду ажхъя илызхымгоз цысшон, убас дыжан...

Манча ирхэйси иареи лыдтэалагушоуп, убарт роуп лгу аазжажазо... Уазамат ицээарагы аабом. Шаанза дцоит, уаха дааует — иеиха кны иахъа хулаанза абна дылоуп. Ихаздыруам аус зиуа: аколнхааразы акуу, ихазы акуу, Фрат изы акуу. Иара ус мацара дызцо цышишонт, акгы ххаразамкуа хара хкаижжит, аха. Хара храцэафуп, иара азэ иоуп ижоу.

Таңлан, амцху узызғит, ажәа уасыршынт, архьара
угу ҆ңнатқәар қалап. Аха сгу иамуит, шәара шәныштахъ^{әлә-бириш}
хзықушәакуаз ртәс сымхәар.

Бзиала ҳайбабаит! Ара уааир, уажәы ҳышқакуоу
убап!

Амра Мрамба».

АҚЫ ЗЫБТӘЫН ИЗАҚУЗААЛАҚЬ

Шың ақы сыйбыр акун, уаҳа ҆ңсыхуа амамызды —
өымт атәара шыбаз ҆ңсан. Арт ажәакуа рыла уағы
игу иаанагар қалоит бабагы дшыбаз дыңсит хәа. Аха
҆ңхъақа уи икейтцашаз, ииушаз, иихәакуашаз сыйздыруам,
сара стәс ауп исхәо. Сара спионеруп. «Апионер дфыр-
хатдоуп, акгы даңәшәазом». Абас аными акуакъ қапъш
аңы икыду айу?

Ари ашәкү нанеи бабеи санырзапъхъа, даара хъаас
иқартцеит. Нана дытқьеит Уазамат изы, «икейтцозеи, деи-
лагама» лхәан. Баба өитуамызды, аха нармарахътәи ибла
тынчымкуа, дшәышәуа дахътәаз иеңшылара даара
ицәгъян. Ифашьомызды қалаз — баба даара ишыгунигоз,
избан акузар, архъаңа иргыланы иаргы далоуп. Баба
ихъаа саргы исхъауп, сара схъаа иаргы ишихъаау
еипъш.

Амра лгуразреи лыхшың қубцеи рыла сара изаку
бзиаракуоузен исзылухъоу. Дара рөсө санықаңтәи ухәару,
уажәы лысалам шәкүаңы исабжъалгакуоз ртәс ухәару.

«Ахумаррагы ҆ңшъароуп, ашәаҳәаратә кружокгы
уалала, атың аңы унеиларгы қалоит» хәа илхәаз ла-
жәакуа нанеи бабеи ианрасхәа, «зақа ахшың лымоузен»
рхәан иааңыршыеит. «Үи ус шакуу ҳаргы иаадыруеит,
аха, Таңлан, напы злоук'уа уханагалаңаңт, ақутшыа уа-
қушәом, фапъхъа ақы уаркъалар хәа хшәаны ауп ашәкү
амаңара уадтәалазарц зуабжъаагаз» рхәеит нанеи бабеи.
Ирасхәеит Амра асаат шлымаз, саргы убас исымазар,
схы ишасырхуоз. Убри анағсгы нанеи бабеи исзаар-
хуар, сара ишысталакъ еипъш, даргы ишыдсыртцоз. На-
на дааңышәырчыеит. «Азамана, асаат утахызар, иумоур
хәа ушәома?» лхәеит лара. Ус баба ишқа дынхъаҳәын,

өсаалті: — Изаяххуап, уара абри асаат... Адаңынхуап
сымам ихәеит, иумахауеи? Иара ихәан еиңш, мамзар
фәңхә ахумарра дханагалар ауеит. Харгы нахирттарц
даштыоп, зығны икнахақуо срыңашыуеит!

«Ханымраағы саат дук кнахауп» сұәрт сөй аан-
хысқ'уаны, баба дааңышәйрчан, нана лышқа ус
ихәеит: — Хшығла шәғыңғызғы шәенқароуп... Асаат ари
иазиуазеи... Мышкғы идирихалом, ма ирзуеит, ма иңи-
еит. Азтаара лылакуа ирхүубаало, нана данаасынхуапьш,
скуит, асаат иагышсмырзуаз, иагышпәсімдеуаз ала, ба-
багы ажәа истеит ңыхъеиңш атара фнапыкла ишыск-
уаз. Уи устыы сағын. Атыхутәантәи сыйқуениаракуагы
цәгъямызт.

Асаатқуа хқытәетәи амазин ағын икоуп, аха баба
исзаахуозар, әқалақъ ақынтаи иаугар еиңасшыонт
хәа насхәеит. Нанагы уахынтаи иаагатәуп лхәеит; уа-
шытан агулацәа рөй дырхую ахцәажәара даналаго наха
аңа лнатозар акухарын.

Аха уажәы излацәажәатеу уи акум, Амра иаалыцҳа-
куаз рзы акы ӡыбтәын, уаха ңысынхуа ықамызт. Амра
леңпәш икоу аиаша еилылкаартә улыңымхраар қалома?!

Слатәан, иаазыркъяңы ашәқу зөйт. Ахғылара ата-
хымхартә исзықатозар хәа салагеит, аха аиқуатәахы
исцәиасит. Әңгімә иақызымғылаацызт, аха абар уақа иа-
ныстцауаз:

«Амра, бзия бызбоит бікбараразы, буағразы... Бара
исзыбыз ашәқу соуит. Бажәакуа рыбжак даара сгу
иалсит, аха еғырт акыр исыхуеит. Сара даара агуала сы-
моуп. Шәара шәёы санықаз аахысижътегы акы бас-
хәарц стахын, аха ахәара сәзыуадағын, ишпәзүри хәа
есымша сгу стахуцуан. Зны-зынла адүцәа рымч ахучкуа
ртәи атқысгы еитцахонт, урт рыгуаъра даара имақхонт.
Бышәқукуа рыштыахъ сшит скуеи-куеиуа, өымт аанғыла-
шыагы сымазам. Иухәарц иутахыузен хәа бтсааузар,
баб иашья Үазамат, цәымбұс иқатданы ибымоу, бурға
дагошәа ибыштыоу Манча иатқыс бзия бибоит. Амра,
излархәо ала, адәхътәи ауағы иқазшыала акузам иху
шшыатәу, угурға зықзамғы уитахыушәа ихы ануирбо
ыкоуп. Үбри ақынта, агуақрағы ауп ауағы дахьеилукаа-
уа. Сара баб иашья Манча дбаңоуп хәа басхәарц акузам

истахыу, ибасхәарц истахыу ибақоушәа иббо бабашыл
Уазамат даара биштахыу ауп.

Баба ғаңхъа ашъха сыйицнеуазар ҳәа сгу итоуп; уи сүлшар ҳаңцәажәап уақа бареи сарен. Издыруада, сзымнеир ашәқу зыфуент. Уажәы уақа аха сымам. Уатқәашьтах ашкол аәы ҳаурыштыент, ататәкуа бүбұаны исымоуп.

Амра, сышәқу салгейт шысхәоз уажәы акы сгуала-шәент. Уи схаштны сыйкан, қыыхатәи ашәқу изғызғы ианысымтәзент. Бара баздаауент ашъха аамта шысхыз-газ атәй.

Апъхъа саннеи, ахыртәи ласхарахан, даасымгакуа пытк сшәандаз иҳәо дәастцент баба. Акраамта абыста сәартон ағны санықаз енпәш, ршыла абжак сара ис-фазар қалап. Ашътах қытк аабжысъханы абаҳа баба сахынназ сқылан, зегзы гүтқа-пъстықъаха иқалент, ауха сырцэлаханы амшә сырфар ҳәа ишәан. Атрышә насуа анахь-арах ауаа қьо идәықун, алашәага хытцыз-шәа. Исыштыаз рыбжы сара исахауан, сара сыйжы дараирахауамызт.

Баба ахмаңыр ахыркентцоз снеңпъыртцын тәқа арғаш ахъ сүлбааит, нара атыпъах сәз үцишьеит. Аха ашътах рыбжы усгы енқутәомызт, сара исыпъшааит, дара са-хырпъшааз егынгам аха! Сара, Амра, Азбаратәи азтәйтәи ақынгы сыйкан. Баба сганы исирбейт. Азы ағғы за-қа ибааңсузei, аха зыңк уашыңылар, уәахы даеакы узғагом иҳәент. Ағғы еимарк'уашәа, ауаа енкүшаны итә-ны уи азы ржәуент ахмаңыр дукуа рыла.

Ажәакала, Амра, ашъха ақазаара даара ибзиуп, хәарас иатахыузеи. Агуала шымазғы, арыщарен апъха-шьарен сышрыкушәазғы, аамта бзианы исхызгент. Бзиа-ла.

Татлан Смырба».

ХАЗЗЫПЬШЫМЫЗ АСАС ДААИТ

Ахулпәззы стәаны асалам шәқу ахғылаара сшаөyz ахыу-хүүхәа алакуа наңкьеит. Нана дындәйлпъшын, «хан, Татлан, азәы даауент» лхәан наразнак ақуардәкуа

днарыха-аарыхо, ағненіліргара дналагеит. Сара сын-
затынан
әлемдегі шағындық

Иааяз иөаңшыхатцәкъя смоуит, убри ақара Мурен Қынцеи ырғанырышәон, иара лаба ёенгъы икымызт. Ауа ишыруло еиңш, алакуа сыбжыы нарыкусыргеит, аха үиазы ишиқумтауз здыруан, избан акузар, сара сыбжыы баба ибжы акумызт. Сеазыскит Мура ашьапы самтасырц. Убри алоуп ағны сара сыда уағы данықам, дара ауаа изларқуссало. Знык Мура сзаанқылар, Қынца ахала иаангылоит. Аха уажәы исымпұхашәомызт Мура ашьапы. Қынцеи Мурен асас икушо, ағтарғалас-еиңш игъежекъуан. Мура ашьапы санамтаслақ, Қынца ашьапы сымпұхашәон, уи сыйк'ұамызт сшәаны. Избан акузар, азәы изгүааз, уара нузгуааз, Қынца ангуаау уалакысыр иуцхаеит. Мурагы уи бзина иабазом, аха ацхаратцәкъя азыгуђуам: ма ишәонт, ма иаха агу пүш-коуп.

Асас илаба пүтәеит. Алакуа реидрыцәгьеит. Нана лхабар збомызт, сара уи дзыдхалазгъы сымдыруа сықамызт. Аласа мыжда лыцқыон — уажәы уи апъхъакра да-әызар акухарын. Уаҳа иқастарыз ансзымдыр, Мура севи-нагудсыжылан ахуда сламтасны искит. Уи агуђура цәгъян, аха сара исыщар иаха еиђын, асас ищар ат-кыс, избан акузар, асас дсасуп, апъшәма исас дихъчароуп.

Мура ахы иаағахан асаса ааиҳнахәеит, ахапыцкуа хырғацъя. Аминут азы сара сышқа ахы аархеит, аха убри аамтаз Қынца сыхуазар қалап, избан акузар, уи шааниуз нақтәирахъ ала иара иадхалт. Мурен Қынцеи енкүмакаруа ианаанғафф, сара сыпсы соун, нақ снағыр-кьеит, ус нанагы дхахъзеит. Убас, Қынца Мура иамаахар, иқанаттарыз сара исыздырам: исыщарызу, срыщда-наштарызу. Аха ишытқыз ала, исыщар қаларын. Ама-ла, знык игуатцәкъаны Мура ацәгъара аеазнакыр, ала-малагы иаангылаазом.

Нана алакуа рзы дађуа, лнапы ыргыжыны згудкыла-ра далагаз асас санынаиҳуаңш, снытыкка сцеит. Пұхъя ааста уажәы иаха дцәышын умхәозар, абар Манча, ихы-иөы курмашаза, ацәкша атәығакуа реиңш, икостиум цәыш ажәфакуа ылганы.

«Хан, апъсра укушәандаз, издырыр уара ахумга, алакуа үкүсцозма, иахагы нақ иужәсымтоз!» — интыс-

хәаант сгу. Стәцкүмқуа ратцәаны схапыңкуа ааихасырбы-
бүеит, умаанин арахъ хәа сыйжыы икусыргарғыз Сөйлөшүүлүк
сыйымхеит. Иара сихъаны ала сырфон убри ауп иң
шыатәү!

Аха иаарласны сыхышың азцепт убас җастцар сышиа-
шамхоз. Санеилашәа исхаштит хәа, уи ззакуу еилкаауп,
амала, иара аасас иказшыңкуа ракун уафы иңьеишьашаз.

Манча алакуа дышдыршәаз фашьомызт, аха уи убс-
жак инмырпүш, дхаөхаччо дәажәон. Нанеи иарен аңс-
шәа анеибырхәа аштыахъ, сара сышка даахъаҳәын, сгу-
дикылент, сыштыхрагы иеазикит, аха сара сеаасырба-
лыбаңан исымуит. Иара иңни уаннеиуа ила хтым акум-
зар, уғны данааниуа цэгъя длахъыхзаап.

Аасас иңиңеихеит нана длацәажәо. Манча уажәы ама-
тұразы араионахъ диаргазаап, даант хқытаңы уск аты-
хуала.

Дук мыртцыкуа бабагы даант, аңсшәа еибырхәеит. Сара баба сылаңш ихын, аха, уеизгы-уеизгы, игу акы
алоуп хәа даеаңзы ихәартә дықамызт. Иааиз ибара ита-
хызшәа, діңшәэрырчалон, амала, иналаршә-фаларшәны
излак иқанатцаң қанатталон. Мап, бабагы алахъыхра
игын. Абас ааигуга ҳафны имааң даеа гүщук иакузар,
хәара атахуума баба итегъ дгурғыа-гурғыо дипъылон.
Аха иара устыы абас дызлаидикылазеи, адүңәа ргу акы
такны даеакы анықартцо ыкоуп акумзар!

Аасас дыңкүгатәын. Дук мыртцыкуа нанеи бабеи нәйы-
леибаңхъан, инеицәажәа-ааицәажәакууны уск-уск рөйр-
зырkit. Иутааз дутахызаргы дутахымзаргы ҳатыр ику-
уттароуп, избан акузар дсасун.

Ус анакуха, сара сиашам аңхъан сгу иаанагаз аңы. Манча данааизтәекъя дыздырргы алакуа шиқуссаз
еиңш иқусцар акун. Саргы имаң зуроуп, ҳатыр икустпа-
роуп, баша сыйларгы, сдыргылазом. «Татлан, уабақоу?..
Татлан, уааиш арахъ! — хәа уажәытәекъя аңытра иала-
гоит, ма аматуртахъ нана лышка, ма адәның баба иш-
ка.

Дук мыртцыкуа даакылсит хгула пәхәыс Хъфаф, излар-
хәо ала, пәшынфажәа шыкуса иртысхью, аха иахъа уажә-
раанзагы тәамфаху змам, зегъы ирыштыу, зегъы хъаас
измоу. Еиҳабык хқытаңы даант хәа анлаҳалакъ, Хъфаф
дығны убри иңни дцоит. Цъара кунамгак дакушәаны

дыхазар, убри иалхэароуп: лхы дахашшаароуп азэы
дизашшроуп, уаха илузом.

Хъраф асас дынгудкыла-хыдкыланы, даатәеит дцә-
жәо. Манча Ҳаным дшылпәз анылдыр, иңальшьеит,
илакулшьеит, — сисирс иқалтцеит! Уи лара дылдыруазаап,
иара ихатагы данхучызы акырынта дылбахъан, уажәы
дылцәенлагеит акумзар. Ҳаным лгуабзиара дышъақоу
хәа дластцааит, диазтцааит Үазамат. Илхәеит лара абри
амчыбжык ала уахъ дцараны дшықаз. Лұынхаңа-
куакгы Манчараа ирцәыхарамкуа инхозаап.

Дұытрак ианеицәажәакуа аштыахъ, Хъраф иңәрыл-
гент уажәы дзааз. Аусхәартәөы азэы илеиүәеит араион
ақынтыи аиҳабы дааит усқуак ртыхуала, уатәы аизара
қалараны икоуп хәа.

— Уара ухи-утыхуеси уи издыруамызт, аха идыруан
уажәы ухы ахъурхаз, — лхәеит лара. — Нас сымпъшза-
куа, суштапаны сөйнкынто арахъ сөаасхеит.

Хъраф абжъаапыны еиңш уажәгы дашшуан, аха
уажәы дыззашшуаз азэы иакумызт, ғыңға ракумызт, лха-
бла уаа рзы агунчыхъа лыман.

Хъраф Манча иңәымзакуа иалхәеит ңыхъа дыш-
қудырпәафыз. Аха аштыахъ уи дшақутцыз, ауаа ржъара
шламысадараз анеилылкаа.

— Уи сақутцижытеи анбатәиу, аха сгулацәа азәырғы
сыйхыз «ақудырпәаф» нацрырх'ум «Хъраф-ақудырпәаф»
хәа исыштыоуп. Зақағы ирымакны сраңаҳаузеи! —
лхәеит лара лгупсаҳы ңжәо.

— Иақутцуам, аха ёытқас иқартцозеи? — дцааит Ма-
нча.

— Жәйтә-натә аахыс ҳашыцыланы ҳақоуп, быхъз
анаңхәо иаргы хәашәоит — рхәеит.

— Бгуанала, уажәы сара сызлабыщраарызеи? —
Фаңхъа длызтцааит Манча.

Хъраф инаиаталкит:

— Нан, уатәы аизара қалоит хәа саҳант, истахыуп
убрақа ирылоухәарц абри нахыс иақутразы. Изхәо лхы
апқағ аакургазар, иага дашыцылазаргы, дақутцуан, аха
иабақоу! — Шытә сажәит, уаанзатәи сымчкуа сымам.
«Хаи, ғұшты, ус азәгыы иҳәазом» хәа аизарағы иғылар,
мап зк'уен сареи ҳаниғагылап; имцуп, Хъраф ақудырпәа-

ра дақумтңац, ҳәа даға шыууки ыкугыларгы, үсішаша
куу урт исыкүпъреып.

Хыфаф ақы даршуан, сара — дағақы. Сара сгуңсаҳы
еибакны ашәаңы сыйлан, снапкуа сыштахь иқатданы.

Манча дзеңшракуо абыржәй ихәазар, Хыфаф адун
неи нахылгзара дықан. Ари еиталқәаша ақы лаҳар,
иззлахаз длыуазаргы дтәымуағызаргы, имхәакуа даа-
гылазом.

Хыфаф сара ибзианы дыздыруеит. Лара ажәабжъкуа
арахь ишаалго еиңш ауп, нағғы ишилго. Урткуа рзы-
хәан Хыфаф дагътелефонуп, дагътеграммоуп.

Сара схуцуан, ақы сымзбыр ҆сыхуа сымамызт, аха
сускуа зламаншәалақуамыз ықан — нанеи бабен сызгуа-
ауан. Үскан стыхутәа ҆тәон, ашхагы сымцар қала-
рын, сцара уеизгы-уеизгы акала баба ихуо имбар. Аха
урткуа үскак усс исымамызт. Арақа дағақы ҆ынгылас
иқан. Аңхъан ишисхәаз еиңш, Манча дсасуп. «Ишә-
зүри?.. Сышпәизнықуари абри ауағ?» ҳәа сышхууаз, на-
на лөйтүбжы геит.

Рбағык ктәын, хаала ианаму, мчыла халагент, ақуар-
дәкуа хыршәтуа, иргөжекуа иҳамаamatçurtä хаафна-
леит. Нана, нас аихагы ааштылхын илыманы дындәйл-
ти, аха акуты сара илзысшыр акун. Акуткуа анылшы-
уаз, есымшагы ropyнда асақуа инакукны илк'уан, сара
аиха цһафыр нымғантаны иаахыстәон. Аха уажәы аб-
жъааңы сеиңшмызт, ақыр сеилашәаны сүқан. Сшәон
нана лнапы сасыр ҳәа. Убри ақынтар, баба ишырц стах-
хеит, аха уи дықамызт — мәаагара дцазаап.

— Абыржәы икоутаз дағаңзы икоумтан, — лхәент
пәнтрал аштыхь нана, акуты ашы ацрығры иахыпъя-
тјатоз дахуапъшуа. — Абзамықу, ала уеағоутсон. — Лара
аңхъан дыңхашынан акузаап егъзылымхәаз, мамзар уи
даара хъаас илымазаарын.

Нана дсабжъон, илхәозгы иашан. Иахыугалакгы ала
лоуп, агурга уаюу игеит. Ус аәагуджълара қалома?
Убасқан, нана илхәан еиңш, сеймыхәжәа слыкунатар-
гы ззын исыхууаз дызустда?

Нана азахы слыщент, аха схуцыртакуа дағаңья-
ра иқан. Баба ақырынтар ихәо сахахъан, хаалоуп акумзар
мчыла аус узығатном ҳәа. Даға ҆ытк сдузар, иқасташаз

здыруан, аха иабақоу! Усқан Манча снейдтәаланы тың
сиацәажәарын. Иасхәарын Амра ләкүнтәи ашәкүкү^{шесе}^{бөлшөрө}
я. Урт шфу гунчыхала итәны. Сара схататқебаты
ишиздыруа, зегы цәымбыс иқартқаз Уазамат уағы ра-
зык шиакуу. Ус анакуха, нара Манча ишихутоу иашьи-
хаб ихәатәи дазызыроларц. Усқан итегъгы исхәакуашаз
сыпшаауан. Манча иажәакуа зеңшырах ала гуацэы-
хажәак сәамыршәо сиацәажәаларын. Усқан абас сым-
хәар сгу иаушамызт:

— Шәара ижәдьруеит, Уазамат Амра шәара шәат-
кыс деиңбайимшөзар дешеңдәимшө. Бабеи нареи лығны
иғнартқаз ауағғы изгоит хәа дықугылазам, нас ахучы
лаб иашьа цәымбыс дзылшәирекатозеи?

Аха баба итәи сара исхәозма, дара ирхәомеи?.. Ааи,
исхәон. Аиаша зегы иреиңбуп, ауағы наға игу иаахар-
гы. «Манча Җатуаз-иңә, сминауатуп нахышәасхәо, аха
иқашәтцо қунагам, — өаастрын фапъхъа. — Шәара усқак
шәазхуцуу сыйздыруам, аха ахучы изы аду иажәакуа
шъарда акыр рыцарк'үеит. Шәцәажәашъакуа Амра Уа-
замат длаңоушәа дылдырбонит.

Арақа аңырпышкуа маңымкуа иаазгарын.

Аха иабақоу, схучуп. Ус акы сеазыскыр «узажәза
уахъякоуш» ихәозар акухап. Зақа истахыузеи даеа
пұытқ схытуазар. Адуцәа рыкура маңзарц ртахууп, ахуч-
куа ҳакура еиҳазар еиңбахшьоит. Нана бзантцык лықура
иашаны илхәазом, бабеи ларен еисымша убри еимарк'-
үеит. Иара убас, лара зегы ҳақуракуа еитталтәеит, аха
хгулацәа рыкуракуа еиҳалтәеит.

Хыфаф асас диңүртци шыаңак днеңуамызт, сыйзхуц-
уаз ахәара сеазыскыргы, сара сакум, адудаңғы ауха
изцәажәо иқамызт. Бабатқәйә аки ихәарц анитаххо,
ғынты-хынты далаганы дақутцуан. Шамахамзар нара асас
ихатагы ажәа иоуамызт. Хыфаф дызламцәажәоз егы-
жамызт. Аңаажәара даналаш, имхәакуа илзымчазар
акухап — Манча диазтцааит иан лығнатәөи иқалаз агун-
харакуа ртәи азгы. Урт лара ллымха ақынзагы иа-
захъазаап.

Манча азнык азы иихәарыз изымдырызт, даалакфакит,
аха нас лажәакуа ртәк ақатцара далагеит. Иара иихәоз
лара атәи налалтю, лара атәи злалтцо нара итегъгы

инакуирбую мацара, Уазамат ицәа ихырхит, азы дазы-
мызәзәо дәртцеит.

Баба уи аамтаз уа дахыркамыз сгу иалан; өымт да-
ангылозу, акыр ихәозу еилыскаарц стахын.

Крыфандыштах ауп ҳасас ихы данакуитылтә. Аишәа
дахытны дангыла, ахатгыла акрылфаанза ҳәагы дымпъ-
шыку, нана лхы наләакны ус лхәеит: «Сиарта ди, сиар-
та!.. Схы сыпъсует. Уаха усгы сышәтоуп, шытә сабацо».

Нана иаразнак Хыфаф дыштәлтцеит. Ани ақара зым-
хәацгы азәы лхы лыххьеит, иара убас афыжәрақынгы
уенизгы-уенизгы дхудан узхәом.

АХАТЦАРА ИҚАСТЦАЗ

Атара ҳалгеит, ашкол аәы хаурыштыт. Ашыбжы-
штых афнықа сымцазеит, иқалараны иқаз аизара сна-
лаңшырц стаххеит.

Акала силахь еиқун, аха даәекалагы стурьюон. Фба
рышқа ахыттра мариазам, сара сшахытыз еиңш. «Баба
Манча акы иамхәазакуа ддәықуитомаш?» хәа сгу ста-
хуцуан. Нана илхәазгы анаасгуалашәалак «ала сыц-
хар, уажәы сышқақазаариш» ҳәа сәа saatзыон. Аха
иага убас акузаргы, ишысхәаз еиңш, стурьюон даәека-
лагы. Амала, зақа аус бүбуаны изузи, атара фапъхыа
ғнапыкла искижьтеи! Иага иуцааниузаргы, уаңхала-
роуп, уанамыпъхыа, ашәкү иану ахала ианытны ухы ита-
лаазом. Зақа ажәенираалагы хытхәаала итатәй!

Баба ажәа ситахъан шытә уеизгы-уенизгы ашъха сим-
гар шимуаз, асаатгы шысзааихуоз. Өнак нана ус лхәеит:
Татлан, урыщашыны ҳара уззхаҳәакуо акгы угхажь-
ум, убри азы уара хгу уакушәо уқазароуп».

— Нана, шәгу сакушәо ақаларазы иатахыузей? —
хәа санлазцаа, лара инсағалкит:

— Иуаҳхәо ҳацала! Зегы рзы уҳазтдаала!

«Ргу сакушәо» сеықастацәкьеит ауха арақа... Ишыс-
хәаз еиңш, ашыбжыштых афнықа сымцазеит.

Ауаргъала ишыстахы сакумтәенижьтеи таку аатцуан,
ахүчкүа анеимплакь аштых Кубтагы дгъаларц ита-
хын. Кубтей сарен ҳаниышәахьеит, уажәы даара бзиа
ханбабоит. Саргыы ситашыщуам, нарғыы дсыташыщ-

ум. Цаны, ҳаззейтшашыңа ҳәагыбы егъхама зам: шылда атарағы хайпшуп, ауаргъала ақынгыбы — нара зақа зақа да дхало ақара саргыбы схалоит, наргыбы сара зақа схало ақара дхалоит.

Хара ағнгыбы иқамоуп ахумаргакуа, узлагъалашагы ыкоуп, аха уи қуарақуанеoup, уаргъала зам. Ашкол ағтән зынзак даеакыуп. Ари шахала иқатдоуп. Уқугыланы уғылоит, ажәған уалаларц үтакыушәа, нас ушнеиуа, укутәаргыбы ауеит.

Акрамта ҳаҳумаруан Кубтеи сареи. Ус, аизара ансгуала шәа, дсыманы сыйфыны уахь сцеит. Аклуб тәйин, атәарты ықамызт. Аха иқазаргыбы, Кубтеи сареи хаезырганы ҳтәазомызт — шәхүчкуюп, шәара арақа усс ишәймоузи ҳәа ҳдәйлырцар ҳәа ҳшәаны. Иара устыры ҳайдырбалар атқыс, ҳазы-ҳазы ҳақазар еибүп ҳхәан, нақ-аақ акуакътакуа рахь ҳнеит.

Баба дахыләз лапшыла исыпшашаит — агутахьшәа цыара дтәан ихтыр҆арқақыя ихатданы. Абас аизара анықоу акум, ус ағны уантәоугыбы, ухылпәа ухыухроуп, аха баба уи агухъаа икәм.

Ахъта анықоу, зны-зынла адәахыбы ҳылпәада днықуоит, ашоура анықоу, даеа зных ахылпәа, ма ахтыр҆ца ихатданы ахуштаара дыгөхәатәоуп. «Баба иқоутто нашам» анысқәалакъ, ағны дантәоу, атхарциәәа ихылпәа ааихих'үеит, аха акгыбы ихамкуа адәахыбы данықоу, сажәакуа иирхәзом. Уажәы истәххеит снеини баба игуаласыршәарц, аха нара имацара иакумызт, даеа ңытқыкгыбы ус итәан.

Зхылпәарч зхаршышы сәапхъа итәаз ҹунак сара сышқа данаахъапш, сгу аайлышәан, ихихразы снапы съеит.

Уи итталаз сара исыздыруам: бзантык ашкол дтамлацу, нархәакуоз ихахы имаани? Иасхәаз ссиришәа ибоу сыздыруам, убри нахыс нара сышқа ахъапшра хтеникит.

Аизара иалагеижътеи шылда ңытқ аатцуан... Уажәы ғыцьа аигулацәа рус иалацәажәон. Ртызтып, дгылкуа ёыц ишәаны ирыртаз ихухуаза дгыл хүчкык рыбжъаха-заап. Убри еимарк'уан. Ишакукуамыз рыгукуа нибархан, иакукуамыз ажәакуагыбы еибырхәазаап, нас еизашшият.

Урт ирыхцәажәоз ауағы иажәа даналга, аизара ахан-

тәафы иңатта дукуа ыршаны, дәархаза астол дағалылан, Манча ажәә ииңеит, акыр иаңсаз еихабык дақыл ала ахатыр иқутданы. Манча дағалыланы аңа жәрдән днеит. Иланарпәшыга иңыба иаатихын, илақуа ирытан (урт ишрыгыз устыы иғашымызды) даахалапәшын, ус ихәеит.

— Ажәлар абзиара шәзықалт, сара зегзы раңхъаза иргыланы исхәарц стахыуп ауафора атәй. Акапеи даңсам ауафы даниашамха, акы қантцо, даңакы ихәо даналага. Изхисхәаая, иахъа зтызшәа хамакуо руазә иоуп. Игула иакумыз ажәакуа иеихәеит, арахь исымхәазеит хәа дылоуп...

Манча гунамзала дзыхтәажәоз ихъз ихәеит, аха сара схараны сгыламыз, исмаһант. Манча иңәажәашъакуа ссиришәа иқан. Иара мцла дтәуп, амщәара ламысадроуп хәа уажәы ауаа дрылагылоуп! Абар ассир!

Афымца аркымызды, хүчкігүй илашыцаран. Иара артәира иаңын, аха иқамызды. Сара азнык азы, аңәажәәара налагаз иажәакуа шықаз ала даеаңәыз ұйысшьеит. Цоуп, аизара ахантәафы «Манча Мрамба» анихәаэс сахаит, аха ғыңға еңжәланытәугүй хъзык анырхъзхо ыкоуп. Ҳара ҳәбләдеңи убас ғыңға «Шымат» рыхъзуп. Аха иңбоушъаша, төтпүшлә наха идуу «Шымат хүчү» хәа иштәоуп, наха ихүчү — «Шымат ду» хәа. «Абас изықала-зе?» хәа зны нана санлазтаа, исалхәеит сажәа атак: — Җыхъа «Шымат хүчү» амал иман, убри дардуит, «Шымат ду» дәарын, убри дархүчит.

Аха Шыматраа ракум уажәы аус злоу, аус злоу ис-цәенилагаз Манча иоуп. Ари даеаңәызар қалап шысқәоз, афымца ххаза ианакы, ҳасас Манча снеиғаңшит. Аай, иара ихата иоуп, иккышә таңаца, акы рцәзызышәа иблақуа цыхцих'я, ипъшаая. «Ари шеңтәнуп, сеырханаң сиаңәажәәар акун хәа апхълан исгуахуз башоуп!» — ин-тысқәаант сгу.

— Акғы злазамыз азыхәан шәгукуа нибархеит, ағыз-цәа, — дцәажәөн иара. — Уи адғыл хүчү еимашәк'я шәзаштой, нас ҹыдала шәхү иашәырхуаларц ауп; икуашәрх'я аеафора, шәтызшып, нахъаңанак'я итүжәгошәа, шәңа иташәпсаларц. Ус акузами?..

Манча иблақуа ырхъараны дұышшәрччо, өымт даагылт. Җытғыкгүй неибарччеит. Ус, иара иажәа инаци-

төйт: — Җаацәарап реиңш бзиа шәеибабо, шәнапқуа енкурша шәйкәзарц ауп ишәуалу. Аха шәкәзшыңа^{шығарылған} ала иаабонт шәара макъана ажәйтәра шәшалымтың, ахатә мал шәазыҳатқатц шәшаштыу... ҇хашшароуп, афызыңа, ҇хашшароуп.

Арт ажәакуа рыштых сара сеилашәеит. Баба ишқа саанаңшит, аха баба баба иоуп, зегын иңә инализит, дтэоуп тынч, дыштәац. Уи схәеит хәа, сара изласаҳахью ала, баба иакум аус идирихалазом. Аха иара дыщакым: акы иаҳар ишәоит, изоит, икапануеит, уи дақутцом. Мап, ари аус уаха ачхара уадағын...

— Ари ихатагы дееизам, — схәан ауаа сыйжыны нарыласыргеит. Ус, снапы рыхханы сцәажәо иара ишқа сөйнәсхеит: — Уаргы амал уаштыу... Ухи назеиңүү убар, иага бзиара узиухъязаргы, азәгын игухъяа укым... Утынхагы дутиуеит...

— Днышәкыл! изакузен иихәакую?.. Иара усгын акалашәа дыкоуп абри ахучы. Днышәкыл! — азәы ибжын ааиргеит, апхъян ухылпәа ухых хәа сыйзыз иакузу. Сартты зны-зынла иахсыркәаңт акумзар, уи сидызгалаз!

Убасқан «ахучы иааниашәраза, акы ахырыхәо акы ыкоуп» хәа өазәы ибжын ааиргеит. Сара исхәарц истахыз знык ахы аныск, саангылах'уазма; рәаасырхеит издымкуоз зегын. Аха азәы ашырыхәа длаткъян, сыйжәфахыр даамтасны икит. Уи аамтазы сылаңпәш налыкушәеит икастаз зzymбатәбараҳаны итәаз Хыфаф. Манча иакузар, уисыр шыакуарап илымшо дцэшишкәараза дгылан.

Уазамати бабеи ргу итыхо, аха ацәыргара рцәыхъантаны ирымаз аус «изатәоумшо ахәак икунуп» хәа, абасала сара ауаа идсырхант...

Хыфаф деңбазар, шытә атрыш дасып, ари ажәабжы Амра ләкны еиңш, иагъаңьара иназап!

АУСИ АӘТЦЫСИ

1

Зуафыбжара итысхаз уағы шәпа-жәпак, икумжәсі ақаламкуа цыр-цыруа, аңхзы зташыз ихылъарч қаңшы ихагутахъ днахашәа ихатданы, амфаду даныланы днеи-уан апыққа-пыққаңәа. Ари — Хапара қантанба иакун, аңсхұра ақынтәи даауан. Абда мыртысуа, аффаҳәа ины-қуо дзықутәаз аған иавакуашо, иавағуа иацын аәтцыс хучы.

Аңсы иөы зуал шәаны, аха ғыткғы зқынғы қатданы иаауз Хапара гуаныла ихәон: «Аибашъра иқаз ажәлар акыр иарбарт, аха аңсуа бзантық ихы ирпәхашьом, иеатцеирхом нахъатахыу, иара имфаозарғы, итлас ишаху-тоу имфаңигоит; иңсиз дыпъсгушьеит, иңсата бзиахааит, аха ибзоу изы ибзиахууп аңсабара».

Хапара дышнеуаз, иаңура акуадыр амаха инахаир-шәын, ататын рхәра далагеит, аха уи аамтазы, иегъы иар-гыры ргуреаңзамкуа, амға еихагалағы иаарәхәйт, атәым утра нахъталаз азы, алакуа зыштарданы, иөқья иаауз ахәа. Игүтқя-пъстықъаха иааниуаз ахәа ауағы днаңәшәәртә еиңшабжы бааңс аргеит. Аөы бүбуала ирханы иа-хыненітаңз, Хапара дахъяны ажра дынтаңан, ишъапы имыхуо инеицрығрит. Ихы тууа дфагылан, фапъхъа акуа-дыр днахъынхалеит, аңғызарда дшакунаршәаз дырны, аөы ахы ларқуны, аңхъатәи ашъапы шытакшо, усықутәа хәа имтәгылан, аха Хапара акутәара илымшеит. Иаңхъа игы-лаз хъаңак амаху абұра надәеиҳәалан, иенимаа ишхны ишъапы шышшуа, иналаршә-фаларшәни дықъуа дна-тәеит, аңсхұра ақынтәи ихынхәны иаауда азәы ирласны дышпәасхымзары хәа амға дапъшуа.

Аөнүнтәарап амш шәшүйн, аха акуа ауамызды, амала, ахуларахъ аамта аннеи, аңшасра иалагеит, иғенижъза

икажыз абыңқуа еиларғынтуа, еимырбұйжәаауа. Айшатлаку нытқъя-цыпхъаза, Хапара, тфу, тфу, ағстаанда шәтарлблааит ҳәа, дынкаждылалон, зынгы даақүйдің дны ус ихәеит: — «Амца ықушәаит, араға тың баапсызар қалап».

Аамта қытқ аабжысхъаны, дааихаххит, зыхтырпә шкуакуа зыжәфа иқуршә, зызицккуа цыр-цыруа иааниуз, игула қун Чыпса Рыцба. Ари уахъиухаапъшуа деи-хытаруа, атариал иағызаз азәи иакун, ихы-иөи гъе-жыны, шкуакуак, иблагу браны. Итынчмыз иблакуа бзантык гуарак рхыбааломызт, есымша илахөыхза, қыдала уара узыхәа ҳалалрыла итәушәа иааңшуван. Чыпса даныччо, иөи итсыччаауан ибжысзамкуа ахы зхеир-гылаз ихапъыцкуа руакы. Ажәакала, ари азәырғы ахәса-хұчкуа зенесырбоз, аңшреи асахъеи азы апатрет дағызоуп ззырхәоз иакун.

Чыпса игу иалсит Хапара ихыз, иеазикит дицхрааны аеи дақуиртәарц. Ачымазағ уи анилымша, дитлагыланы ддәйкулеит, хучы-хучла дигаларц, аха қытқ ианынаскья, Хапара ипсы илышәшәо далаган, днеиртәеит. Итсырьшәкуаза аетцыс аинны Чыпса изааигуара инагылт аенинбарц атахызшәа. Иара алымхақуа ркъакъя, апърыцә хучкуа еиларгыла, агуеанызаара аман, иазымдырзо апъхъя иғылаз иөиртцысыр, инатрысны иөп ухәартәи. Чыпса аетцыс ааигуа ианиба, ари ашъапкуа хъышашжа ан ахататәкъя акухент ҳәа игу интихәаан, Хапара ишқа ус ихәеит:

— Уара абри сыт сара! Амала истахым, аху устоит. Сара сақара иашытамлацгы, азәи акы идырхұхәеит.

Чыпса абас акырынта Хапара иеніхәахъан, аха иажәакуа рыгухъаа мкыкуа еғи иниатеик'уан:

— Ағынтаху сутаргы иустом, избан акузар, алаша сымам, истирц сгу итазам.

Аха уажәы, Хапара ихы дамыху Чыпса инапы данан-пъшылаз аамтаз, уи азбаху ғафъхъа ацәыргара игу инархент.

«Ағаза, мчыла исымухырц иакукуыма?» — ааигуахут иара, аха уаха диламцәажәеит. Чыпса илакуа еихмырсыбы аетцыс дахуапъшуан. «Ушъахуапъшүеи, уладъш цәгъазар, ухазы акухааит» игу интихәаант Хапара. Ус, қытқ аамта аабжысхъаны диздааит:

— Сара змған неиртак сыман, апъсхура ақынтаи сдәы-

кулеижътең таң аатцеит, уара уандәықулоз зегы ыкүт-
хазу, азээр дықазу?

ЗАМЕСТИЛ
ЗЫГЫРГОДО

— Шәара шәыштах идыртәаз мғылацызд.

— Иззеизаз ихрат бзиахааит, аха иқартцозеи, рана-
цыйалбейт, шыбыжъон итәеите! — иаацьеиштейт Хапара.
Нас ҆ыпса нахъ даахъаҳәни, инациттейт: — Дад, уара
ашътах итәақуаз ureиоуп ҳәа сыкоуп, зегъ раң-
хъа угыланы уандәықула, акы уахыццак'узар акухап,
уессыдумырхалан, зегъы акоуп, ихынхәни иаауда сырзып-
шыроуп.

— Ҳараху абна ианылахало ыкоуп, игуарымлар ҳәа
сшәаны ауп сзаауда, аха иагъа ус акузаргы, ухала уныжъ-
ны сцар ҆хашъарами? — иниатенкит ҆ыпса, даалак-
факын.

Таку аамта итәан өымт. ҆ыпса ихы икүрпәс дхуцуан,
Хапара наха-наха амца зыцraloz ишьапы ишьышуан.
Ус, ахацәеи аҳәсеи, ижәпағы еилагыланы, амфа куара-
та ибжысны реаархеит. Абар, Хапара игулацәагы —
Елқани Камшышы. Иааниуз, ари ихы дшамыхуоз аныр-
ба, дыздыруазгы дыззымдыруазгы ицхраара реаракны
ихагыжъуа инеинхалт.

҆ыпса урт шибаз еиңш дцент.

2

Хапара ағны дааганы даныштартца, Елқани, Кам-
шышы, Мақътати, апъшәма ҆хәис Гулиза днарыла-
рхуны, инеизтцаа-ааизтцаакуеит Қазас ҳзыпхъарыда
ҳәа. Апътәара атәи бзианы издыруа арт рхаб-
лағы уағы дықамызт, Мақ ҳәа еицирдыруа иқаз дың-
схъан. Акыздыруашәа уажәи уи зеазызк'уз Цъамфер
захъзыз иакун, аха уи имқутцабжысқуахъаз ықан. Из-
куркра рзымдыруа иштәаз, абар даакылсит иара Цъам-
фер. Арыщара шықалаз аниаҳа, үзакрыла ддәйкүла-
заап; акуара дахътағалаз, ишьапкуа еихигацыпхъаза
тырт-тыртхәа иеимаакуа рыбжы гон. Ачымазағ днеиха-
гылан, ишьаухы ари еиңш арыщара ҳәа дистааит,
ахыза нхьеиршәтын, ишьапы гуенеит, нас дааисны
днатәеит.

— Анцәа днеигзааит, амашәир қалеит ҳәа ахынаҳауа
ахы еиңш дкуалаауда днеиуеит, ахушәтәра далазыргогы,

иидыруа игижкуам, — ихеент Камшыш, ибжы нұтқат
ны изааигуара иғылаз апшема әмбебет пъхыс лышқа. әле-тілде

— Сара абри инапы данаңтар еиңасшоит, аңақым-
даагар, ахушэтэрытахь дигар ҳәа сшәоит, — иниаталкит
Камшыш днеиөахутхұтын Гулиза, апшема къаे хұчы,
лыхцәи шла енкурфызтәа афада икухәаны.

Арт ргу иаанағоз атәи ачымазағи Еилқани ианрап-
хәа ашыдахь, Цъамфер иаңцааит, умч ақұхартә иубома
хәа.

— Сымч зқумхо арақа акғы ықазам, — атак нареи-
хеент Цъамфер, — амала зыңшра қамтқакуа абағкуа еи-
куршәаны иғаҳәатәуп.

— Иалашәыргалакгы сгуақ‘уент, ишәырлас! — дықь-
уа ибжы ааиргеит Хапара.

Цъамфер ахушэтәра напы алеикит. Иара ғынфажәи
хуба шыкуса рақара ихытуан, къаек, ипъынтеи иңым-
шықуен иғыи наатәоумшыартә ишәпаны. Адғыл еиғнажәо
итсааузшәа акун, иара уажәи дешеллахәаз. Аблуз жәпа
ишәйн, уи ахых — абымба таны азынта палта къае.

— Цъамфер ипалта ишәыхны ашәваз ағы иныкнаха-
ны, имахуарқуа тыркуакуа ачымазағ днеихалан, ишьапы
нархха-аархханы акыр инеирихьит, ғынты рақа-
рагы дирқаант дзымтсыса, инарта дыларқаца дахыры-
кыз. Нас ачашилеи акутағы неилакуаханы ишьапы на-
кутсаны иғенхәент. Уи аштыахь инарцакны иара дцеит,
избан акузар, амға дықуғылан, иеирмазеир акун, адыр-
фаене ашаңқыразы атәи титәи иманы Ақуақа дымцар
пъсихуа имамызд. Аха иара иреиҳеент пъшь-аатқәак шра-
куз атәи имаз, уи атира дшаалго енпъш, зыңшрак қам-
тқакуа дышынхәуа, амала, аңаға апшара импъшааңзаарын,
шә-маатқ Гулиза илүмиңсахит.

* * *

— Ауха лаңааиҳшык қаимтент Хапара. Ишьапы
Цъамфер ианирххоз ахъаа итсызыз, ааиқутәарап ама-
мкуа, наха-наха ибуғуахон. Адырфаене ашыбжышы-
тахь инаркны агуақра далағеит, иқыбжы ағны уфна-
наргыломызд.

Азынрахь ианынбытаалоз аамтазы акун. Хапара апен-
цыыр азааигуара диан, асаркъакуа дрылъшы уажәы-

уажэы днагудыпшылон амра ацъхъкуа анычча изааңгуа-
зушэа иибоз ашха ду. Уи ацэкуа иаагылазаргыбы асы
ыкүмтүзәцыст, аха акуша-мыкуша аәсәцэкуа рахъгы уа-
жэы аакыська асы шытанатеит. Уртқуа зегын уажэы
ачымазаф ибон, аакыська акумыз атакар анықаз, зақа
ирласны ахьшәашәара тыйзызын ҳәа ицьеишшон, ираху
кашәала иахъенкуимыршәацыз гунигон.

Хапара иәаңхъя ауаңъак иқаз амца тан. Уажәраанза
зееихуларч, зееилартәниуа алфа зхылтцуаз амөы цәа-
закуа, уажэы ианши, амџабз еихымза-еипшымзо, ипшыр-
шыруа ирыцран.

Ауаа арақа иагханы иқаломызт, азэы даауан азэы
дцион — уи иаңын. Еиҳаракгы ауаа рхыпхъазара раңәаф-
хон, уаха ианаалилашыщоз инаркны тхагу еиғнашаанза.

— Хапара иаҳа-иаҳа дшеницәахоз рбон, швоукы аҳа-
қым даагатәуп, Цъамфер игура ганы дышъалашәыргеи
хәа ригукуа нырханы ицәажәон, аха даәе шүукгы, иаҳа
агуцхуцәа ҳәа зхы зыпхъазоз, урт ирхәоз агухъаа ркы-
мызт, Цъамфер иаара изазшын.

— Абри иқашэтто иахымычара джалом, аҳақым игура
zymgo дыжәбахъоума? — өаалтит уахык зны ашкол збаб
Арда.

— Апѣцәара аҳақым дахуом, дад, — инлатеикит Кам-
шыш, апақ-апақхәа итатынжәга дахо дахтәаз, иңы-
мшь шлакуа дырцәйтпәшни дналыхуаңшын.

— Азэыр дахуозар, уи дахуоит, — фәаңхъя дааңәа-
жәеит Арда, дагъаақаңшхеит, зегын лара ианлыхуаңш.

— Быбжы! Даҳъяңкоу, мишән, дагъхучымкуа, дагъ-
думкуа, леңрбуапны. Уи дзыхуои дызмыхуои бара акыр
бдыруама? — лхапыцкуа тыйжәэрәза пәхәыс еикуатәак
уи дналыкуцәеит.

— Сыла беаңырга, бдәылт! — аклаңад ңауа итәаз
Машкуюагы лыпъха лыбжы налыкулыргеит. Арда ағ-
нашә икыдышыланы дындәйлтит.

— Мшән, ахуңы аиаша лхәоит, шәара амала илыку-
шәыпшесит, — өааитит ачаи бўбы капанғы Радион, ихаху
рхәы ћаңшь инапы алшыуа. — Цъамфер иқантто шәым-
базои, апѣцәара өеиҳәеижътеи, дааны димбазац, арахъ
ачымазаф агуақра даेуп. Абас аума ауағы дышрхушә-
тәуа?!

Злацәакуа еикупъсаны ииаз Хапара, ихыза нхъаршатны днәтىззан, иханы икүгылаз атәца ашқа инапы инирхеит ххеит. Гулиза дфагыланы азы илыржәйт. Хапара ихчы иатаз ачабра аатхны икышә нахышьуа, Радион ишқа ихы неирхан ус ихәеит:

— Дадраа, ахақым даажәгаргы, сшықалаша сыздыруам, насты уи ахушәтәртахь сдәыкүиттар ҳәа сшәонт; исыхълакгы, афыны сыйказар еиңбасшоит...

Атаацәа рыкрыфара аамтаз, даакылсит Цъамфер, дыцакы-щак'уа, даапъсаха, ипъсы ихуламзо.

— Уеиңбазами? — диздаит днеихагыланы.

— Сеңцәахеит, — иәапъшылара рыңгъаны даабызит Хапара.

Ишъапахы днәтәан нахъеаҳәаз ѡытк ѡиртлеит; акуша-мыкуша ицәа-ижы накы-аак'уа, ара ухууама, ара уафома ҳәа диздаауа, таку аамтади хуапъшуван. Нас дфагылан «аپтәара анафсгы, ари мышху икуақуоуп» ихәан акуацаби астъычкеи аарымхны, аигушә иашътейцеит, аха уи апъшара иадхалозшәа аниба, аиха ааштхны дындәйлъяндыцент. Дхынхәйт иара, аамтади хуапъшуваны. Икумзәатэ хылъя итааңсаны иааигеит атла быңкуеи шытәрак атиаа дацкуеи.

— Абарт изәзәаны, икуақуаны, ахш иатдаръхъаны, нахъеаҳәоу акуша-мыкуша есышыжь есыхулбыеха иакүштала! — ихәеит Цъамфер, иааигакуаз астол инықутчаны, ачымазаф ихатәаз Гулиза лышқа дынхъаҳәин, нас дындәйлтцит абарттахь, амб ицәнақъыз инапкуа изәзәарц. Итәаз инеимтакы-аанимтакны иааигакуаз ирыхуапъшиит, аха изакуз азәгызы изымдрит. Урт еиҳарак иғенжъ-ғенжъза иканжакхан, аха икан ииатцәкаара за ирылакуазгы. Иара иаңцаар пъхашъароуп, дыхушәтәфуп, имхәаргы ауеит. Амала, Радион ахылъя дантаңшы, идирит уақа ишрылаз ал бўзи ашымхабўзи. Радион урт рызбаху аниҳәа, мбатәбарашиба ибаны именикит Камшыш; ари иармарахътәи ицымшь шкуакуа ырҳаракны днеихуапъшын, ус ихәеит:

— Иузымдрит, ачкун, иузымдрит.

— Ишъасзымдри, мшәан, албўзы фашъома, аа, абар! — ихәан, Радион ахылъя Елқани Мақтати рышқа инеирххеит, аха урт «өынлазар акы намусуп, уажәы ҳалақуа ирзеилкааум» рхәан рнапы наркъеит.

Даафнаалент Цъамфер, иёы мпахьшыла ирбо.

— Сара шытада сдэйкуюйт, санаауагы сыйзыруам, наазгакуаз уахатцэёкъа икатданы иакутатэуп, — ихэент иара афнашэ ихы нылакны, змахуаркуа таркуакуа, зхы тракны ауадаёы афатэ ырмазеира иалагаз альшема цъхэйс лышка.

— Уабаци, нан? — лара ашырхэа даахьяхэйт.

— Аус сымоуп, сыштыхъя схынхэйроуп.

— Акрыфаны уца!

— Сыццак'уент, иара усгы амашына сыцэцар хэа сшэонт.

Итэакуаз азэымкуа-фыцъамкуа ианиаздаа, Цъамфер дыщакы-щак'уа ажэабжь раҳэара дналагеит:

— Итэа итиуан егырт ифызцэа раткыс гытк аху ырмарианы, избан акузар, арахь аара дахыщак'уан. Аахуафцэа идеизалт. Ус иидыруаз азэы днеин, дмырпъш-закуа, заха итахыз атэа капанни иицент. Аха убри лгу иалсит зкышэ акальш ыкушьны иапхъя игылаз альхэйс.

— Хара аочеред ҳакуғылоуп, уара уажэы иааиз атэа иутеит, ус қалома? — лхэент лара.

Зкышэ акальш ыкушь альхэйс Цъамфер ианакузаалакгы аҳатыр лықуитом, усқак датэмбакуа, иажэакуа ааркъакъаны длацэажэйт.

— Ари сара стцэоуп, быххь згейт, — ихэент иара, — сымакра бакуитым, ус халагар, изыстахыу истоит, изыстахымгы истом, иара бара бшызбакую рыла зынзак ибмоузаргы қалап.

Абас анихэа, ахэса ендгылент, икурпъсент иаузези ари излумто рхэан. Даёа шьоукгы ирласны изуыкапануам хэа губжан ирто иалагеит. Ус чкунак ашырхэа дааины днаидгылан, рышка ёаантит:

— Абри дцэйлхны дзышэкзен шэара?

— Уи уара уус алам, — лхэент зкышэ акальш ыкушьыз альхэйс.

— Арт ироухэо еицэоу уархэоит, уи аткыс иаха сибүуп, урыламцэажэан, — иниабжыигеит иааиз ибжы рхучны.

— Уи далагеит Цъамфер ицхраара. Даара дыщак'уашэа акапан намгазакуа атэа ритон, насты Цъамфер икаицсарц абаакуа иалхны имазгы абзиакуа ирылатаны рдэйкүтцара далагеит. Арткуа зегы ибон Цъам-

фер, «ари хуарта змам азэы иакузаап, ицъабааз акара иара иахаиршэалоит, атәа-баакуа жэгала ишэйкунаго зыбз иафо аҳәса» ҳәа ипъатца далаччб, өымт апъарақуа идиқылон.

Ицхраауз ачкун уахъиухаапшуз, ауқы, ауасаху еиңш ихаху рхәны, ипъатца ипъынта иатач. Уи излеи-хәаз ала, Мархъаултәын, ртағын, ахучкуа рзы артдага шәкүкуа игарц даан, аене амагазин аәы имоуит, уатәынза упъышы ҳәа иархәент; афнықа дымцакуа, ақалакъ аәы иеааникылеит.

— Ари дзакуз аниҳәа, Цъамфер игу кайршәйт, уаанза, иага умхәан, ихый-итыхуен издыруамызт, дивагыланы итәа ицизтиуаз.

Дахъицхраауз аху азы заанат имейцәажәент, уи хучыкгы Цъамфер игу итыхон, аха дышыртағыз анейликаа, избит ианалгалакъ ху-маатқ интарц.

Атәа атира иалгейт, абазар анадырк'уаз аламталаз. «Цъара сцарц сықан, сагхеит» ихәан апъара иитоз ақыпъхәа иааимпүтхны, «артсағы» дыщакы-ццак'уа иөыненихеит. Уи дипъыртны данца, Цъамфер стәа заға атнытцыз гуастап ҳәа, ақыаадпъара дукуа алхны зымфа иаҳтеитоз, иңыбы инапы анынтеитца, уатәы иубап, акынчаң таршәмызт. Цъамфер дыгужәажәо даанхеит, диштәларгы дабенпъшаауз, егыи дылапқа дцахъан...

«Ацъма импъыши аматә азынақууент» ҳәа, ари иқынара мызырыц иқазаарын. Ила акы амбо, ауха ақалакъ далаланы дышнеиуаз, данынаңш, игуенитеит фыңа амилиционерцәа ибъыч деимырхxa дрыманы ишнеиуаз.

Хылпъарч баба дук иханы азэы дрыштын, итачкумкуа ратәаны инаргоз ирбо, диқумакаруа. Цъамфер, абыч даниба, дгурбъатәа джалеит. Иаргыы итачкумкуа ратәаны рыштыхъала дненуа-днеиуа днарыхъзан, дисырц акун игу итаз, аха данырзааниуаха устәекъа изымгуа-бъкуа, ишъапы ибә аашара инадыргыланы ихуда кны даниха, игу шны дыжамыз, дызккуаз днарымпүтхәаны дкаижьит. Уи аамтаз амилиционерцәа иаргыы днеимлагуа дырkit, нас ағыцъагы ырбаандыны иргеит. Ацәгъа зуз зынзакгы Аңснытәзамзаарын, иара амц иеихәент, Ахылпъарч баба зхазгыы убас ипъарақуа ицәизазаап ақабкуа шицитиуаз.

Абри акузаап, Цъамфер уажәраанза ақалакъ аәы

даанызылаз. Уажэы Раңстан Қацэба имашына да-
цаат, аха ғафъхъа дхынхәны дымцар йысыхүйимам
избан акузар уатәзы ашыкъза аначальник диазтцаараны
дыкоуп.

— Хай, изакурышароузен узыкушәаз. Хай, апсра
иқушәандаз... — рхәан изырғуаз ргу иалсит.

— Ццакрыла уара уажэы уааззазе? Даәе уск азы
акуу, ари ачымазаф изы акуу? — дтаант Радион.

Цъамфер иниаңекит:

— Абъыч апъаракуа ирыдкыланы сұзыба итигейт атәа
тиразы ақытсовет ақынтар ариашага шәкү исымаз, ачым-
хура ртахыуп.

— Сара сгуақра игу итыхоз ұысшыон, даәе усзаап
иара иекынцо дзыштыу, — илахь еикутса өсаитит Ха-
пара.

— Сынхацәеит амашына сцәказар стажеит, сшаа-
ташәлакъ еиңш схынхәеит, амала, ахушәкүа ишшәс-
хәаз еиңш иқашәттала, абаапъсы, ачымазаф анапы иғ-
шәмымырхан, — ихәан Хапара иажәакуа имаҳазазшәа қа-
тданы, Цъамфер ццакрыла иөынеихеит.

— Имазеиуп, акрыфанды уца! — Гулиза дыщакы-
щак'уа днаиштәлеит, аха уи аамтазы иара ағны дын-
дәйләкъеит.

— Дцәажәонаңы акриәттәзар акун, иихәоз ҳара
излахахуаз егыкъам, иара амла дак'уазар қаларын, ка-
калк икыр ұытқ дианагарын, — ихәеит асас изы иана-
кузаалакъ зыңсы тызх'уаз Хапара.

Ахуштәфы дцион уажэы иаха ишьяғақуа ртынчны, аха
амцхәашы дахъакумшәаз азы илахь еикутса... «Ачым-
азаф изы саант схәар, уаха атахжамызт, аха ахәашы са-
кумшәеит» ихәон иара гуаныла.

Гулиза акрырәалтцеит ачымазафбацәа итәаз бжағык,
бжағык иага ирыдырталандазгы ирымуит. Уи аштыхъ
Машъкуен ларен аҳаскын дацкуен абылькуен, Цъам-
фер ишихәаз еиңш, иқуақуаны еитцадырғыхъеит, нас ачы-
мазаф ишьалы иакуртцеит, аха имыхуеит, ихъаа иаха-иаха
иацымлозар иагымхеит, ашамтаз зыңзак агуақра дала-
гент. Шытә иацәымфашо ирбон ари иускуа шбаапъсыз.
Ирыпъханы иааргент аиҳабацәа Елқани, Камшышы,
Макътат дымцацкуа уа дыкан.

Курала зегзы ратқыс еиҳабыз, аха рацәак зхымтца-

шәа, изыңрапшыза иқаз Елқан уи ахаблағы акрыздыруа ҳәа дрыпхъязон, убри ақынтың тәңгілдегі бзиак аан устаралықтардың шынындағы збуа уеизгы-уеизгы дадыргалон. Аха излацәажәб аус атыхуала апхъя иғызыцәа драздаауан, нас акун иара итәы анихәоз.

— Угу ишпәаанагои? — Елқан дизцааит Мақтат.

Цъамфер акридыруеит ҳәа згу наанамгоз, Мақтат деңжхъхуцаауа уи иниатенкит:

— Седру, анцәа иныс, ахушәтәра напы алазкыз данхынхәуа ҳаздыруам, ари дгуақ'үеит...

— Камшышы, уара иухәозеи? — Елқан уи ишқа дынхъаҳәйт.

Камшышы илымхакуа ирыгын, имаҳаит.

— Сара издыруеит иқататәу, — ихәеит уи ицымхурас, ауаңың азааигуара иғылаз چунак, — зыпшрак қамтацика ахақым даагатәуп!

Елқан дәғагыланы ашьшыхәа ачымазағ иапхъя днеин дизцааит:

— Ухы шпюубо, Хапара?

— Дад, Елқан изыззозеи, сускуа ёеим, сыпхызкуагы бааңсуп.

Уи аамтаз Мақтати Камшышы неини игуақ'үаз инеихагылт.

— Иҳаздыруам иқаңтара, — ихәеит Елқан, Камшышыңтың нахартә ибжы аатғаны, ибә ырхуа илабашы дақубубуа даагылан, — Цъамфер хайзыпшру, ахақым хиңхъару?!. Уара иухәо зегы иреиңьуп.

— Амала Цъамфер иускуа дрылганы знык дхынхәир, уара дұпьыртшам, — өааитит Камшышы, итатынжәга инацәхың ианкью.

— Ус ауп, аха ақытсовет ақынтың ахыриашага итаххазар, иаргы иускуа ёеимзар акухап, — игу наанагоз неиңдәеит Мақтат.

— Уи иускуа зеңпшроу сыйдыруам, аха даанза сара сыпшесеит, — даауазырит Хапара.

— Мақтат иихәо иашоуп, игуаң сымоуп ҳәа амалциа инаргоз диақуңеит, лахъ итаны ұтырак дааныркыларгы қалоит, — өааитит Елқан.

Ачымазағ ихушәтәра апсызуала напы ахаркит, уажәи наразнак ахақым хишъталар ишпәақало?!. — Камшышы

инамейкит, иқаса ататын тых'я, ишътахъқагы дын-
хъаҳәны итыңағы дненини днатәйт.

— Ҳабашь ҳәа қазак избаху рымхәалоз, убри дычма-
зағ бүбуоуп ҳәа иағын, уажәи дышыкоу здыруадашь? —
Гулиза өаалтит, Елқан ишқа дынхъаҳәны.

— Уи избаху зласаҳаз ала, адабла исны дыкоуп,
пъаргы днеизом, — инлатеикит дзызтцааз.

Хапара даара игу изцеит игуаладыршәаз ақаза, аха
ус дычмазағны дықазар иара диғызоуп, аранза уағы
дyzлаигозеи?! Камшышь иреиҳәеит уи дзаауаны дықа-
зар, даазгашаз избаху. Җыпса ианшыцәа Ҳабашь игула-
цоуп, иара ари дагынатақхьеит.

— Камшышь иажәақуа зегы аарлахөыхит. Уағы
даңғафашь иқамызт, Җыпса игуарпъханы данашьатала,
пъсихуа амазар, уи дшааигоз. Зыпъшрак қамтакуа ауағы
ддэйкүртцеит ргула ҹун ишқа.

3

Җытқа-Җытқа ажәған икыдыз апъстхәақуа инарылс-
аарылсуа, раңақ апъхара атамкуа иғенуаз, амра, тіла-
кашәара инахысхъан.

— Хапара апъенцыыр далъшны зны ажәған датса-
шуа, зны ашта дықупъшуда, дрызхуцуан Җыпса данаи-
лакъ иеніхәақуашаз ажәақуа...

Җыпса иаб ажәйтә бзия иқаз азәи иакун, аєығуагы
нықуингалон, амала, иара хұчық дуағ иашам, амщәарап-
куа илоуп ҳәа дрыпъхазон. Уи иєығуа актәи атыпъ
араион ағы фынта иргахъан. Ақуа — знык. Жәаға шыку-
са анихытқ нахыс, Җыпса иакун урт ирыкутәоз. Иара
дышхуузыз аєкуа дрышыцилеит, бзия ибо дқалеит. Иаб
данпъсгы, урт иара инықуиго далагеит, аха иара ина-
пағы акғы күеніара амоуцыт. Ари зыхъюз ҳәа Җыпса
игу иаанагози игулацәа ирхәози еиқүшәомызт. Иара
излеихәоз ала, уи зыхъюз иаб дыпъсиижътеи аєыжәла
бзия ахыиднамгаласыз акун, игулацәа излархәоз ала,
иаб иеніпъш иара араху напы рыйдқыланы инықуигомызт.

— Хапара иетцыс хұчы Җыпса ипсы аєхәаран. Уи
ззакуз абри ауп: ари аєтцыс аин иаҳылтыз алаша шху-
зыз азәи иааиҳуан, макъана акура шамамызгы, еиңир-

тырыуа ѿыфны икалеит. Ихәатәуп урт рангы акура тиңгүзүлүп
тынанмачызы абағ даара иштарызы.

Зныкымкуа Хапара иаштағы Чыпса ибахъан аетсыс
ахала ифуа, аанда аевавархны ашта иакушо. Еиҳарак иа-
ра ус анықанатдоз шыжыла акуни. Зны хучы-хучла ихып-
хыпда ағынанахон, ус иаҳа-иаҳа инацио, тыхуағтәара-
да афра иналагон. Абри бағхатәраны иалазар акухап,
мамзар ас азырбахъада? Аин ус қанатном, аевырыфрағы
нара мнени?

Абарткуа рыла Чыпса игу иаанагон ари аетсыс аевыф
бзия алтып ҳәа. Убри азы акун иаргы аахуара дзаш-
таз.

Дук хара имгакуа Чыпса дааит. Хапара амған дани-
кушәаз аахыс дахымбасыз дацәпхашьо, ачымазағ днеи-
хагылан, ушпәкоу, пытк уеиъзами ҳәа диастаит.

— Сышпәкахыу, сыйсуент умбои, абаағсы, — Хапа-
ра дааъятацсы-бъаатәит, дыззнейгизгыы иаарласны иен-
хәеит.

— Дад, Чыпса, нага ус умазаргы, ҳаигулара уаз-
хүцны, убранза усызыца, саргыы, сымпәсыр, мышкы зны
цъара акы сухуап, ашиш — шыакала, ауағы ауағ ила дгы-
лоуп — рхөоит, ҳаицхыраап, абаағсы!

Ачымазағ дзацәажәоз днаихуағшит иихәарызиеншь-
ҳәа, аха уи деиپхъхуаауа, єымт дтәан. Хапара ихы
даағахан, атәцахь инапы неирххеит, ипхәыс азы ани-
лыржә, инациттейт: — Ҳабашь исызиахәа, дад, сара ишыз-
дыруа нара адабла исны дыкейкүтєи цъаргы дшымцо,
аха апъсреи анхареи рөөи саанины санхықугыла, имгуўкуа
ипхъхъада, издыруада, хучык деиъны дыкәзар ҳәа агуаа-
нагара исоуз ишыснаркәтәо абри ахәара...

— Дзааниуаны джалозар, аевыкүтәара илымшозар, ама-
шына ҳаپъшааует. — Иажәа алгаха имтакуа, Гулиза
инацылттейт: — Издыруада, уи алагы дзымааузар,
ауардын ацәартә антсаны изынахаشتует.

— Бара беааныбыларауазе! — ипхәыс дналыку-
цәккейт Хапара. — Үахыки ёнаки амға дыкузарц бтахыу-
ма?

Чыпса єитуамызт, иихәарызиеншь ҳәа зегызы изыпшын.
Ус, атыхутәан ихы даағаханы днарылағшын, ფаатит:
Ишыжәддыруеипш, Ҳабашь уажәэи цъаргы дцазом,

аха ида пъсихуа анықамла, дызңыпхашшаша ейхабык
дәлдәүкүштәр иаха еиңуп!

— Мамоу, дад, мамоу... Уара уцаны уихәа!.. Уара
уаткыс уи изыбзиахаша ауафы хара дхамам, — рыйж-
куа ааиларпесеит.

Цыпса азэы акы данихуа, ацымхурас наргы акы
ноурц итахын, амала ауафы изаапсара ицэымбын. Арт-
куа идыруан Хапара. «Дырпхашшаны мчыла дәлдәүкүстәр;
акгы алтуам, аригы баша сшизыпшу саанхонит, иаха-
гыы еиңеоуп» хәа игу дынтахуцит, нас ихы иатцәрааз
ахчы реениа, уааскьеишь, дад хәа инацәа ааиртцысын,
иенализаагуеитә, илымха дынтахутхутит: — Сара, дад,
абри аеы сканажкуенжътеи, абыржә ғынтәуп. Дара
жәлала иаауеит, бзиакуак роуп, аха хучык азызымкра
рылоуп. Ишубо еиңш, зыкура итысхью азэы соуп, ари-
нахысгы амашэыр сакудыршәар ауеит, сара шытә
ауыра арххара, абжъара сылшо скалом... Убри ақинтә,
сназхуц-аазхуцкуаны исызбит сыекуа рыхэла аныс-
хырц, дара тины злеишәа бзиоу даеак аасхуарц... Уи
зыхсәаауа, уанааилакъ аетцыс азы ханиәажәап. Уара
хацкун уоуп, уеизгъы-уеизгъы уеќъя иара уанаштала,
саргыы истирц ианақусских, усқакгы умсх'ум, амала,
зызбаху соуҳәалоз ақабла стаххонит, уигы уцэызгомызт,
аха ныңәагатәис истахыуп.

Цыпса длахөыхза даақалеит, Хапарагы уи гуатаны
гуампхаратә пышәырчкарак ихы-иेы иаакуржжны, ина-
циитцеит: — Амала, мышкы зны, иара апъхъа ифениа иала-
гозар, аҳамтакуа иоуа рәкны сухомуыштын!

— Ҳан, ус иқалондаз, иснаңа зегзы уара иусымталар
сшыппесра здыруа, — иниатенkit Цыпса, гуахуарыла ды-
ччо. — Сара, Хапара, ахъз ауп сзыштыоу. Иеңә иагеит
хәа саб иеиңш сыхъз рхәо скалар, уаха акгы стахзам...
Саб, пъсата шкуакуа, дшықаз умдыруе? Ахъз иман,
дхата бубуан... саргыы убас скаларц стахыуп.

Цыпса еитцихеит ақаза иахъ ацара, аха избит зны
ачымазаф ишъапы гуентарц.

— Мыңху ичу, ичиму хәа Ҳабашь дсаздаар ауеит,
убри ақинтә апъыртлара қамлозаргы, апътәара шыкоу
хучык ақара исызгуатозар, игуастарц стахыуп, — ихәеит
иара.

Идырбейт.

— Абырсқак изчыз, абағкуа ахъекуршәэм ауп, ихәеит Қыңса, ңыңк иааңыртланы, ихы ртысуга дахуан^{біліктүрк тәсілі} шуа. — Исыздыруам Ҷамфер ихушәтәшьакуа зейпшроу.

Сара албұры акы иаҳуоит ҳәа смаҳац, — ипъиртлаз өахәо Елқан ишқа дынхана^{жыныс}ын, ус ихәеит:

— Сара сгуанала абарт аилақуақуақуа нақ шәнар-қуатцы, апъцәара ахыз изаашәтәр иаҳа еиңуп, уи ахьяа артәоит, ақаза дақушәаанза, абағкуа енднарьбалом, наръсаҳәоит.

— Акраадыруама, дад, ҳара атәы ҳаздыруам, напы алазыкыз дыбжыазит, — иниаңенит Елқан.

— Аи аллах, аллах, азыз еиңш ишъаланатсо! — дхәыцы-мыңца, дааңызит Хапара. Қыңса дығекъя ифнықа иөйненеихеит, зыпшрак қамтқакуа ирласны ддәықуларц. Аха ари иакумыз акы ихыит, уи уажәы хуңыртас иштихит. Ачымазағ зызбаху ихәаз ақабла иацы иара азәы иирхұхант, уи ағыза имазам. Ҷоуп, иаазхуаз имгазац, аха ахубжа ныжыны дцеит ирласны сааны изгоит ҳәа нахәаны. Уажәы иара Хапара иус дашшытоу, уи дааны ақабла игар, дуадағхонит; ускан Хапара аетцыс даеәзәы иирхұхар ауент, избан акузар анықәагатә дазгуақ^{күнде} уеит.

Қыңса ишъеиури шыта, ассир иакушәаз иакун!. Ақабла згаз диштылар, ачымазағ иус гуианхонит, уи атәы даштылар, аетцыс иңәцар ауент.

* * *

Қыңса иөы Раңқа куадырны днақутәан, дхуңца ашта дынгъеит, ус ақабла аазхуаз ишқа апыққа-апыққа^{хәа} амға днанылент. Уи иара цқыа дидыруамызт, данилахұхахууаз уағы къакъак иакузшәа дibeит, убри ақынтар избит аахуараз дизаазгаз диманы ишқа дцарц. Аха уи сассәақуак итан, ицаанза дзырьырымтит, даргы мцеит хулаанза.

Қыңса избит амц ихәарц: ақабла аихамға азааигуара инхоз иаҳәшьа илтәызшәа, уи иара икны иааганы инлыжызышәа, адәйбә илцәашыыр ҳәа дшәаны. Уажәы иара ақабла итизшәа уалк атыхуала апъара даз-

гуақны лара дылзымтаа ЗАРДЫНДЫРЫЛЫС
хәшьеи ланхуен ааини иумырхынхәйр қалом хәз ЗАРДЫНДЫРЫЛЫС
лазшәа. Җыңса игу дажыон, илахуҳаҳутыз Сагъаса уағы
бзиак иакун, инеини уи атәи аниархәа, атакс иара ус
ихәент: — Ҳай, дадхеит, нас уи азы шәара шәзаапъсазеи,
хұчык даашәыштыргы азымхоз.

Арт уақа ианинеи, атх ҆ыңт қаҳыан, ауха уа иаанхеит.
Дыззнеизаалакгыы Җыңса дсасын, уажәада Сагъаса
иғны димбацызт, ус икоу изыхәан иара ипсы тих'уан;
арт лассы изымыштылает, адырғаөынгы лассы изым-
цент.

* * *

Җыңса Ҳабашь иөы дымнеижътеи акыр туан. Ажәйтә-
тәи реиуара иара ускак ҳатыр акуитомызт, аха зны-
зына уи ихы наирхуалон абас аказы данааитаххоз. Абар
уажәы иара дназаигуахеит уи инхарта. Арақа ашәаңы-
ңыаң қацәаны икан, урт ирымтагылан ғы-ғынык ақы
дүні, ақы хұчны. Еиха еиҳаз үтәүғын, сасааиртан,
егын маттурттан. Атқлакуа рбыңқуа қаңсаҳыан, уажәы
анхара дырпъшәомызт, аха икан ана-ара ииатқәқараза,
игылақуазгыы — урт ашымхәкуеи, адаңа тұлакуеи, ашы-
ци ракун. Армарахь, ағнкуа инарқутқашәа, аутра ита-
гылан аца; уи ашә аартын, аклат ақалакъя икүгылан.

Ағнкуа раңхыа даннеи Җыңса дыңеыжәтцит. Уи аам-
таз аца дынтқыаны дыщқакы-щқак'уа иөаиҳеит ҹуна
жыцқек, ихаху еиқуаттәа еилажәжәа. Ари Ҳабашь имода
иакун, Титу ихъзын. Ирласны асас днеихъзан, иөы абұра
ааимхны, ааигуа иғылаз атла амаху адәаҳәалара дала-
гент. Җыңса еиғырғаны ақамчы иккыз ала изиацк уа-
жәы-уажәы дасуа, ағн ду шықаз иөыненхеит, аха абар-
та итатәаз ала маң ахапъыцқуа хырғыцаң абыра иана-
лага дшәаны итып, ағы даанғыланы апъшәма ҹун ишқа
өсаантит:

— Ҳабашь дышпәәкоу игуабзиара? Дыштьоу, дғылоу?

— Уажәы хұчык хар имам, — ихәент Титу, «убжы
умырган, Мура» хәа импъыхъашәаз лабак ала инагудца-
ны, дааңышәырчан инацитент: — иара уажәы дшуба-
куо дықазам, иахъа ачараҳ дцент.

— Ачараҳ дцент ухәама?.. Иаба?

— Шәара шәганахь ауп; Кадыр Мыкуба ипъа түхәйс

дааигоит.

ЗАМЕСТИЛ
ЗЛЮЧИЛИСЬ

— Абар ассир, уанза дызлацазеи?!

— Ҳаиуацәоуп, уара, урти ҳареи, афтамабил изаа-
рыштын дыргеит.

Кадыр даеа қытак аёы дынхон, аха Хапарен иареи
ускак еицәыхарамызт, ф-километрак раڭара акун ирыб-
жыаз. Кадыр дынхон ашъха ашъапаёы, Хапара — таңа,
адгыл каршәраңы.

«Машынала дцазар, ачымазаф ихкааратәкъя давсит,
уаха амфа ыңғазам уахъ дызламғахыңца, — ҳан, абаак
издиррауз! — иңән даашажәеит. Зыңшрак қамтакуа
уи иштәлатәйн, данхынхәуа ачымазаф иахъ дымғахы-
тыртә, аха дызлацарызи — амғакуа ғба ыңкоуп? Дыз-
лааз ала ддәйкүлар, акыр деikuнаршоит, ажәған шәшүп,
амра убом, аха ифашыом шытә амш раңәак шықам. Арс-
тәи иааихтәаны абнала ихы ирхар, иаха иааигуоуп, аха
амғакуа баағсуп, ицәыхуланы абна дзылымсыр ауеит».

Уахоума ачара аныруа? — дистаат зыблуз шкуа-
куа шәыта-шәытаза абаңа рты иақышыны игылаз Титу.

— Ааи.

— Асаат шәымоума?

— Иҳамоуп. Уаан, мшәан, зны афныңа!

— Мап, снеизом. Ҳабашь дыстахыуп, сишталаоит...

Унеини заңа саат ыңкоу гуати!

— Азәир рыңҹара дақушәама? — Титу днатсаат, аха
атак дазымпүшкуа, иөйненеихеит.

— Ааи, агуаң дсымоуп... Асаат удыруама?

— Уажәытәкъя! — Титу афны дныңналт, аха лассгыы
ддәйлымтцит. Ус, арәыхага асаат ахы иаанкы ашә даа-
лагылан өааитит:

— Ари, афы асаант, аус амузозаап... итәоуп.

— Ада укумшәеит, — өааитит Җыңса, ашырхәа да-
гынхъаҗәын, еибенпүшыз ацаха еилыччакуа рыла зыпры-
цәкуа Җаны, згу еицхаяу иееникуа игылаз днақутәан,
ақамчы цаҳәцаҳәо амгуацәа иныңатданы, ирхагаха
ашта дынгъеит. Җыңса ачараҳ ддәйкүлеит ды-
цакы-цак'уа, иаңа излаңтәарраз амфала. Ари уаңа
ақаза дикүшәар, иускуа шъарда иманшәалаоит, уи ига-
ра азыңәан Җабаа ибом. «Умшәан, Хапара, ақаза дуз-
назгап, Җыңрак ашъахъ алашагы ыркуашо сара снаку-

тәап, аха иузымгубырыгы, ушыбаз упъсит» ихээн иара гуаныла, иара угсы иццак'уз иеы акамчы наархо **дүкү**
къя дахьцоз. Цыпса ирласны амфабжара еицишент, дны-
тталеит бнара баацык, ацкуюеи, ахъякуеи, ахъяцакуеи
рымаху дукуа еилышны иахъгылаз. Уажэы урт тыхуа-
пцэара рымамызт, дара рыла адунеи зегын **фычазшэа**
уафы игу иаанагаратэй икан. Цкъя амфа ззымдыруаз
изыхээн араа амфасра уадафын (иара знык акун данб-
жысхъяз), избан акузар амфахуастакуа рацэан, дара
еиншын, аки-аки узен@дырауамызт.

Ибұуаны ишәшьит, ажәған «лагон», ақуагы ағышшәшәара иалагеит; иғашъомызт шыңа иаарласны амш шбааптсоз. Иара иширщакың ирццак'уан, аха зыпсы зыхуламзο ицоз аеы уаха аламкуа иааңсейт, шыңа анықуашәа наңа-наңа иагнамырхозар, иазаңтомызт. Ус имаңәисит, иагъхысит иааигуаны. Убрскак иааигуаны ихысит — аеы натрысит, Қыпсағы иңә даңазызан, «анңәа улъха сыйт» ихәан ахъаца днамтаххын, амаху пәнәаны акуадыр амаха инавтатсаны иөынеихеит. Иара абжьеаңы анңәа дхеңтазомызт, аха амшшәгъяқуа раан адыдрен амаңәисреи ианалагалакь, дигуаларшәаны диашъапклон.

Иаалашыцент. Дук мыртыку акуа ахаеаҳәа ағаана-
хеит, аха акуа ззумҳәара икоузей! Ажәған агу ақынтаи
мшынк кыдығрызшәа, өйнекилярак амамкуа ахаеа-ахае-
ҳәа икатәон зехынцьара алғатә ыкурч. Иаразнак адун-
ней ағеитанакит, уағы дзымышко иқалент; Ҷыпса тлакы
амтца иғааникылент. Дғылан иара краамта, иоуроу-зоу-
роу деилысны, дзыб-зыб'уа.

Аамта акыр бжысит. Ақуа хұчық ипсызехеңт, аха ибұбуахеңт нара дзыңәшөз адыди амаңәси. Улакуа тнах'уа, уажәй-уажәй илакы-лакуа имаңәысуан, уи инаштархх, ухы ухнах'уа идыдуан, иналаршә-ғаларшәынгъы ихысуан, аха ихысуан ихарамкуа, иааигуаны.

«Уи аетыс амшыт цэгъамкуа икам, исоургы, исхам-
хар қалап» иҳөн Ҷыпса гуаныла. Афар хүчүк ианахна-
га, ддэйкулент, аха шыт алашьцент, амфа рацәакуа
иқаз ицэйлагон. Өлишкүеса рыштыахь арақа данымфа-
сыз дзыкутәаз ари аеы акун, убри ақынтә амфа еихага-
лақуа ркны даннеилакь, иара дақугубұны, абура ааркуа-
даны, ахы нақуититәуан.

Амаңғыс енқутәеит ақыр днасқахъаны еипш, ^{акуа}
зны ихнагон, зны аура иалагон. Атх лашыңа ^{нұзат}
атқәрышы ҭақызар нубомызт. Аха Раңқа, иара ³¹⁸⁻¹⁹⁵⁰
дышқақ'уз адыруазшәа, ентахарак амамкуа итқөа ицен,
зны хланты атахаракуа иртало, зны хыхъ амардара-
куа ирәало. Ус дназааигуахеит ағар шытыбжы бубуа-
ны изтығуаз дгыл енғаақ. Уи азааигуара аеы аннеи,
анықуашәа армачит, хырр-хыррхәа аштыбжь аргауа
иалагеит. Ҧыңса ибааазаз исپычка канижхъан, зақа
иңахыз уажәы лашарак нәсәйтқөаны уи аиғхаа дныб-
жъяпшыр, ахә иабақоу, цасхәа иауазшәа, уаҳа има-
цәысуамызт. Арантәи шыта иааигуоуп, абар дааит. Ара
дзыбыжысыр, агуарарабжъара дныбжъалоит, аха ағар дам-
штыр ҳәа дшәо джалеит...

«Атоубан нағызыу аеы сақуттәуп, исыхърызей» аαι-
гуахун, Ра҃пка неиршәеит. Иара ацара атахымкуя, ацәа
итазызо ағынанахеит, аха ус наарласны наагылеит. Җып-
са нааимпәыхъашәаз тла маҳук абұра надәаҳәаланы дын-
ғыжәтни днеит аиғханағы. Амат гуааны атра иантқьо
еңпәш, илакы-лакыуа ибыжъқыя наауаз ағар ииақьаны
арымараҳы ицен. Ахықу аеы днеин, иетамыжъкуа иқам-
чы таргыланы игуенитет атсаулара. Зны избит иеы уақа
нааныжъны, үзара акы пъшааны ихыжъланы дыкүсны
дцарц, аха ацгу үңсы адәахы ианузкамыршәуа аамтаз,
Ра҃пка абнағы ааныжъра изымгујыт... «Амашәыр аха-
мпал иалоуп рхәоит, машәырк ахыр атқыс, шыжъынза
ара сыйказар еиңуп» ихәеит атыхутәан иара, акыр
днахущ-аахуцқуан.

Дыхынхәйт. Ари игу итеникит тәлакы амтца дыпъхъарц, аха абна хылашыны дымфасны дышщоз дикушәан, ағны-ћа дигеит. «Атла иалығрыз амат иңхант» ҳәа арақа риңдәрас иҝалаз — Җыпъса иңи ауха аккаара итытны иңеит. Аееикүа алеишәа ҹыда амоуп рхәонт, Раңқагы ақазшыякуа ҹәгъан, иара аанызкылоз аанды маҹын, настгы атәымъара аанғылара аңәымбын. Җыпъса урткуа зегы идыруан, аха Раңқа заќа иаапъсаны иҝаз ала, ауха ҹьара иџап ҳәа игу иаанагомызт. Ашыржы Җыпъса икуадыр датталаны дәйкүлент; ачара ахыруаз азааигуара даниен афасараेы итәахырц, иакүникит, аха азәи игар ҳәа дшәан, днеит иара ус, акуадыр дшатказ. Уаќа дахъразтцааз, иархәйт абыржәи данааниуаз аламталааз Ҳабашь ағны-ћа

дышцаз. Арт ажәақуа аниаҳа, «иага зургы, еғсыкүм, исзауам» ихәан дыгужәажәо ихы кны днатаеит. Ари ^{жарыл} ас игу каһаны даниба, — итталазешь ианаңылбенгт, ^{мба} тәйс — хәа азәы даандыланы уи дзиңахыз азыхәан диаңтааит, нас иенихәент агуашә иңытқ игылаз амашына иаарласны Ақуақа ицараны ишықаз. Ус анакуха, уи амашына иара днанагон Ҳабашь инхартта азааигуаранза. Ҷыпса ашофер дыпъшааны даниастцаа, иаарласны сюйт хәа иенихәент, иара хұчыкгы даалахөйхеит. Апъшемаңаа аайн, ишимуаз ашыапәәы днаганы ддиртәеит. Дзидтәалаз раңағымызт, еиҳарағык ахатгылаңа ракун. Иармарахь диватәан дзаңәажәаз ашофер Сандра. Уи чкуна, ласык, өхуағык иакун, ила ңыхылдуу ихы-иөы хұчы иаатәоумшыаратә иқуазны.

— Ҳабашь уивсны үцозар, даара смансәалахеит, уххь згеит, уеизгы-уеизгы сугароуп, — ихәеит Ҷыпса фәпхъя, Сандра днаихуағышын.

— Сара Ҳабашь имота соуп, иқалап, ачымазағ иқынза иара дузаазгаргы, — иниаңекит ашофер абри днызкылазеи хәа ағынахағ ишқа уажәы-уажәы дхъаңшуа акрыфара дахъағыз.

4

Хапара даазкулаз акрыфара дақутцит, өатцак иөахы ифенгомызт. Ҷыпса данца адырфаене, абжынаңык деңпышымкуа дәкалеит, ипсы илишәшәо далағеит. Даға қазакгы ауағы диштатсаны ахақым ипхъара рзапъшымгейт, убри ақынты идыртлеит ағаҳәара: ирзбит Ҷыпса ишиңәаз еиңш, апъцәара ахыз изаартарц, аха уи ақаттара наңа излеиңхарызеи? Уи азы ачуани аиаҳәеи иреиңбүзиеи?.. Аиаҳәа наңа изыманшәаланы ирыпъхазеит, избан ақузар, ачуан ашәшә ацәартта ақыншыеит, аиаҳәа знык ибзианы иузәззәар, ахътәцәа нағызоуп.

Ашырақуа акыр зларғартоз аиаҳәа ҹунцәақуак ирыманы акуа шырхызысоз акуарахь итрысрит, ахәса амшыамбакуа, апалтакуа рхарђаны аматәахукуа штыхны ахыз иашыталеит — агулара ицеит. Уи аамтаз акуа дапқаны, дрыщахуа даакылсит Ҷыламфер. Амилиция рөи наргы лаҳь иртарц еғигымхеит... Итәы уажәы имоузеит, абыыч дааныркылт, аус азыбра нартент.

— Цъамфер изамфакуа рчны дәамқоу, (иара ису аныпъжәо абас дәалон) пытрафамтак өымт дтәан тахъ иреихәеит. Цыпса ихәатәы ахъартказ иара ишалсыз.

— Цыпса ари атәы издырзом, зегы өхастектәйт, — ихәеит иара, — шытта уи идыз атакъыхыкурагы.

— Нан, уи хаизызырып хтахзамыст, аха ари дыпсуан, уаха пысихуа ҳзықамтагушьеит, — ихъалыршон апъшема ғүхәис. Хапара иакузар, уи диан, илаңәакуа еикупъсаны, Цъамфер иажәакуа игу иахъытцахх'уз акухап, ицламхәа ртыйс-тысуса.

— Шәара ижәдьруан сара уа сынзырхаз, уеизгы-уеизгы уафы дицәшәартә дәалазар, адыра сышәтар шәйлшон, — гунамзала дцәажәон Цъамфер. Ус, дук мыртцыкуа ихылпәа аашытхны инациитет: — шәыпату схы икүуп, сабхуа уск азы дсыпъхьоит, умааир қалом хәа сзааицхайт, сымџар пысихуа ықам, насты сара шытта арақа сымџуп, Ҳабашь иоуп аус злоу!

— Дад, наунагза Ҳабашь ара дааины дызтәом, иәахәаны дцозар акухап, уаргы иулшо ала уизаапъсала, — иниабжыгейт Қамшыш, аха Цъамфер уи иажәакуа рыкуөымткуа дындәйлти.

5

— Арда лшәыра лазқунта ашколаҳ дцион дыщакыццак'уа, аурок дагхар ҳәа дшәаны. Ашкол агуашә дынталоны, даалпәлент лөзыза Заба. Ари збаб къаек лакун, иаалатәоумшьартә дышәпаны.

— Бмыщакын, ахасабра ҳамазам! — өаалтит лара Арда лышқа.

— Избан?

— Сурок шықасымтаз идырызшәа, артсағы иахъа дмаазеит, игу баапъсуп рхәеит.

— Уажәы бабацо?

— Аклуб ахъ. Иаадыртхъазар қалап, баала, ажурнал өышкуа хнарыхуаапъшип.

Еиманы рөйнархеит.

— Хапара дышпәәкоу, аакыыська дыббахъоума? — Заба дтааит.

— Сара ғымш түеит сымнеижътеи, аха сан излалхэс ала, даара дгуакъуент.

— Шэениуацэоуп хэа сыкоуп, биенрауаз?

— Снеироуп. Ишьапы агра агар өалап хэа афны ишэаны ир्सуент.

— Ус ихыргы, иара иоуп изхароу, акгы зzymдырзоз игура ганы ихушэтэра далайргеит, — өаалтит Арда, ус деиъххуцаауа инацылтцент: — иара ихы еитеи-хэом, аха ачаацым иахь деитахэазар бзиан.

— Баала хцаны Тандел иаххэап! — инлаталkit Заба.

— Сгуанала, Лумани Цыгузи ираххэар иаха еибүуп, дара уажэы иаант хэа сыкоуп. Сахбаануаз избон машыннак аконтора фны ашта ишталаз.

Арт азбабцэа ртаацэа злаз аколихара «Айсны өацьш» ахантэафы иакун Луман; Цыгуз дгрономын, аколихара-тэи апарторганизация ма заны өугафыс даман. Аконтора хэа ирымаз афны хучын, ирызхомызт, зыргылара иалагаз аёыц аматэахукуа рзыхэан афыцлагы Акыаа ицаны икан, ииашатцээжаны уажэы ихинхэйт:

— Мазала ираххэап! — Заба лфыза инлабжылгент.

— Сара азэгты сицэшэазом, — инлаталkit Арда.

Азбабцэа ашта ианынгала, игуартцент Цыгуз аконтора архья дгыланы азэы дышиацэажэоз.

Цыгуз ибзианы деилахээн. Иара чкуна наза-аазак иакун, аршык, илагу үраны. Цэахэа-цэахэа иалданы аикуара аахыфуа акостиум цэы өацьш ишэйн. Уи иатсан аблуз шкуакуа, иара убас акуаць шкуакуакуа акуцсаны агалстук өацьш, аха уи дара азбабцэа ргалстуккуа реицш ула ихыцчало еикуацхомызт.

— Шэара атараेы шээзы өамзей? — дрызцаит Цыгуз, азбабцэа неини иеабыц-еабыцза изааигуара иангыла.

Атышцаа иархэеит иззнеиз.

— Ахаацым зынзак дымнеизаци? — дрызцаит.

— Мамоу.

— Цыгуз ашырхэа днарьыржаны Луман днеиштадеит. Уи афныка ддэйкулахъан, амфан дихьзент...

— Икоу удыруама, зыпшрак өамтцакуа ачаацым дга! — иниабжыгент аколихара аиҳабы ажэабжь аниаха. — Саргы ирласны өыла сшэышталаонт.

Цыгз ашырхә адаахынхәын «Москвич» дынтаңтәйни, ахақым Җандел ишқа иңиенеихеит.

Хапара ишьапы аныңдә адырағаене ашыжъ, уи атэс рмаҳакуа Лумани Цыгузи Ақуақа иңент...

Аакыськья ахажә зкуръас амфа цьара-цьара ауардынкуа ғафъхъя итыржаан, ана-ара азы мытқыр ахътәакуаз агуафаракуа амашына абарбалкуа нартасуа инеиуан. «Москвич» иңатәан Цыгузи Җандели, ачкун таңа, ихаху еикуатцәа бзары-бзаруа афада икухәаны.

Краснодартәи ахақымратә институт далганы ари ақытаңы дааны Җандел Гунба аус иуеижътеи хымз рағара түн; уажәраанза араға иңаз фершалын.

Ахақым өа атың бзия иртәйт, акы дазымгуақ'уа джекларазы ирылшоз ала ищхраант, амала иңәатәуп иара макъана ишимамыз дызланықуоз аеы.

— Хапара дышкахаз уара иумаҳаゼн? — дтсаит Цыгуз, азы зәачны рағхъя ажра иңаз иңамыжъкуа амашына авгара иеазкы.

— Ауха исаҳант, — иниаңеикит ахақым, аидара зыкуны ауардын иңијуа иааниуаз шықаз дыпшуша, — аха ускан ишыхулара ихулахъан. Уажәымзар-уажәы адырра сыртоит хәа сыйшны стәан, аха азәгъы дмаант, схала сдәықулар амфа сыхъяр хәа сшәент. Адырағаене ашыжъ исаҳант апътәара Цыамфер дадыргалт хәа. Иңасшьеит сара ахақым исмыңхъазакуа, даңаңыз иаҳынкүгубыз, изыззозеи, уи сыгугын иалсит.

Җандел иажәакуа Цыгуз игуампхеит, аха уаха иаңәажәхәа имамызт.

Арт агуарабжъара ибжъаланы инеиуан. Амфа нымфа-хыти-аамфа-хыти афны пышзакуа еивадыа еивагылаз нақ-ақ еиңаңшузан. Шамахамзар, иубомызт урт рыхкаарак апъхә еикүрчакуа атлакуа иахърыкүмыз. Араху рыхкуа раханы урт иңрытцаңш-аарытцаңшуа ирытсан, хұчык илақуны иахъырбозгы, рхы ифаханы апъхә быңқуа рымц-ласра иналагон.

Амшәгтья аштажа апъсабара икучказ амра, еилабаа-за атлакуа ирымтажыз абыңқуа ахы еиңш еилнар-циңаауан. Атла ҳараккүа харантәила уахърыхуа-пхуауз, ардәниакуа рыхуенбаҳәа ирыкутәазшәа убон, аха урт ардәниамызт, ирызәымхкуа иаанханы иңаз ажымжәекуа ракун. Ана-ара афнкуа рывараңы, аутракуа рѣны

бжак феи жыза, бжак иатқа ахада дукуа еиважүшә^{бұлғынның} убон, аха урт хәхәымызды, зеафра бзия ашкусан^{білдір} ақабкуа ракун. Ажәакала, ирацәан арақа иара уажәгызы, Аңснытәи ашәаңыңыз^{ыңыз} рыңсыз раханы ианықало өағратагалар аамтазы, аңсабара шъарда изырпәшзакуоз, аса хъатылар қаза иеңизикір, уағы ихамштар аусумтақуа злаңитзакуаша.

Тандел амашына дахьтатәаз абарткуа зегы илапш рхигон, аха уажәй иззакуз иаргы издыруамызды, акы игу аздуны, игу азнеиуа дықамызды. Уимоу, иара абрі аңсабара ахатагы абжыаңынепш иқазамкуа, лахъенкүттарақ амазшәа ибон.

Ачымазағ ифны ааигуа ианнеи, раңхъақа амға өеи-мымызды ақынты, амашына амғаду ағы иааныжыны, шыапыла рәйнархеит.

Азәы дыщакы-щак'уа иеңгушә ихуда икукны абард-ра еиңынчылакуа дрыбжысыны иңааихеит. Ари — акоммунист Степана иакун, иара дынхон Хапара диңышхарамкуа.

Ачымазағ иускуа шееимыз Степана шанеиликаа, ахакым иахъ дәйкүлеит уағы дизымтцаа закуа.

— Тандел уабақоу, уанаңылбейт, ажәйтәра аамта акуушәа, акғы зымдырзо ахушәтәра напы алеңкит, умбои, Хапара дгуақ'уеит, — иңеит Степана арт даныр-зааигуаха.

— Уаргы уажәраанза уабақаз, Степана? — өааиттит Цыгуд, зышлеи зеңкуеи еиқараны зәтатса самкуа наңхъа иғылаз днеңеңаңын.

— Ағы асындаз, аусура сахнагеит, насты абас ага-зара руп ҳәа сыйқамызды.

Цыгузи Тандели анындәйкүла, сара шытас усураскоит, — иңәан Степана зымға иеңиңеихеит...

Ашта инталеит. Ағны атқа ашырақуа рху иахца-ны акрыфара иаңыз ала бра абжы шааргаз еиңш, Хапара игуеиттәр ахакым дыннеиуаз, ағны ағнұтқа ауаа рыштыбыжъкуагы аабууахеит: «Иңхъада? Даауетт ахакым?» ҳәа иаразнак ағны аңаажәабжықуа аағнығит. Ашацахәа амардуан дналбааны даарпәлеит Гулиза, дәңышыккараза, лылакуа ахътоу умбо.

— Бзиала шәаабеит, нанраа! — рнапкуа аарымыл-хит.

— Дышпәкоу ачымазаф? дгуак'ума — илаздаат.

— Мамоу, сшэыкухшоуп, шытә хар имам, ~~—~~ дхәэн
аненаанцәә рзыхәан абжъаапыны зчеңцыка знапы ~~и~~ күкүнү^и
изкыз Гулиза, арт ағныңа рнеира лтахзамкуа, лхы ларқу
ашшыхәә днарышталеит.

Акамалтә каруат даниалан Хапара, ихы ҳаракны ах-
чы икутсаны. Агулацәа рахынтың уажәы арақа иқаз
Машкую Елқани ракун, дара ахъылаз еиөахутхутуа
акы еибырхәен.

— Ушпәкоу, умхәои?.. Ибубуаны ухваанагома? —
инеиз неихагыланы иастдаат.

— Шэйкүшәира дышкезаара, дадраа, наха сшыапы
ахыз ианзаартца аштыхъ хұчык ахъаа тәеит акумзар,
шытә сыйсхъазаарын.

— Ус умхәан, зымцаху ыңғаша, хар сымам ҳәа ра-
хәа, мамзар Ҳабашь уизмырпәшкүа ахақым напы алең-
к'үеит! — лхы неиөакны даиөахутхудит ипхәыс.

— Иагъа ус акузаргы, уажәштә хар сымам, дадраа,
амала апхъаза даара сгуакит, сынхонт ҳәагыы сый-
мыйз, — иажәақуа аахьеиршектеит Хапара, дыпхашын
дагъаақаңшхеит.

Ахақым ачымазаф ишъапаेы днатәан, ахыза нхъар-
шәны апътәара дахуаңшша, Гулиза длыздаат:

— Ишоура зеипшроузей?..

Лара лассы ацымхура анылымхәа, ачымазаф иниа-
тенкит:

— Уи гуахтаомыйз, дад, ашәага ҳама зам.

Гулиза лхапыңкүа еихарбүбүа фапхъа днеңәақунд-
қундит: «Үеынкыл, чмазафы мыйжда, сара соуп изыздаа-
уа! «Ус, лыбжы аатганы ахақым ишқа днацәажеит: —
Үеизгы-үеизгы нахтаххар, ашоурашәага ҳзымпәшшаауа
ҳақазам, иамур, уара уқынгы хнеирын, нанхеит, аха
ачымазаф деиңхеит. Җоуп, Җыхъа уағы ишимбасыз
дбылуан, усқан ишоура уи итамзаргы қаларын.

Ахақым дааңышәирчкеит. «Ачымазаф ишоура гу-
талаатәуп» ихәан ашоурашәага ааңырганы Хапара иғы-
ттра инытцеикын, фапхъа апътәара ахуаңшра далагеит.

Иарյа шыапы ақуартәра инатқаны ичын уағы иа-
цьеишшартә, иаакуршаны ауразоуруо ишәыта-шәытаза
иқан. Ахақым инапы ачыра ианакуирбубуа, Хапара

днақаат. Ус дук мыртыкуа Луман иқамчы еңғырауын икны ағыны даағналеит. Ихылпәрч еиқуатқа ^{жарылғаны} ақхзы эташыз илахь ачабра ахъшұя, ачымазағ ^{жарылғаны} днен-хагыланы ушпәкөу ҳәа дистаат.

Хапара дақундқундит, аха инхәаз азәгы имаһаит.

Ашоурашәага иғыттра иаатхны дахуапұшуа, Тандел өааит:

— Ари иускуа ёеим, ашоурагы фажәеи зежә имоуп.

— Иағыда ихушәтәра? — дтаат Луман, изаигуа-ра Машкұа илыргылаз ақуардә днықутәні.

— Уажәраанза Цъамфер иакун, ухатқы сцеит, Ха-башь ҳәа зызбаху рхәо ақаза ду нахъгы ауағы ддәйкуа-хтейт, — иниаталкит апъшәма пъхәыс.

— Ари ахушәтәртәх дгатәуп, — ихәеит Тандел, Луман ишқа дынхъаҳәні.

— Уахъ мамоу, нан; ацәартадылганы таҳмадак даагоит, арақа ачымазағ димбар шыбзоу пъроуп, дизы-пъшироуп дыпсы-дынха, — Гулиза лгу иаанагоз нал-хәеит.

— Аиеи, дад, аиеи. Знык уи дааны сухуом анихәа, нас нахъышәтахуу сыйкә! — даабызымызит Хапара. — Сыпсы унапы иануп, утахызаргы — сшы, утахызар-гы — снырха ҳәа ауағы дизысыштит. Дааны сим-бар, ҳай, үүшт, ари ламыс имазамзаап, ус ансзынаиц-ха, дыпсы дынха дыпширауаз ҳәа сзиҳәо скалоит.

Тандел дғагылан ицәвттрааз апъенцыр ныдрыбуу-ланы, итәаз рышқа дынхъаҳәні, иқалозар пъытрак шәйн-дәйт ҳәа ибжы нарылаиргейт. Гулиза илхәо ләамшәо даанхеит.

— Ихушәтәраз нас ҳаңцәажәап, уажәы зны ихъаа цқыа еилкаатәуп, — ихәеит ахақым, иқаитқауо лгу-мырпхакуа апъшәма пъхәыс дкуанызануа дшаанхаз ангуеи-та. Зегыы ндәйтит Цъгуз ида. Уи ахақым дааникылт. Ағнашә наркны иара Хапара нахъ дынхъаҳәні өааит:

— Иқалоит уара иузымдырзо, уцәа-ужы ағы даеа-циарағы абағпәтәа улазар, ма иара ус ахушәтәра ахъу-тахуу ықазар. Убри ақынта, зынзак уеилыхны сухуап-широуп.

— Ҳай дадхеит, зынзак сеилыхны ҳабоу сибент, иза-кузеи иуҳәо?

— Акгы амазам, сара схақымуп, Цыгуз дыңхәйс-
зам.

Тандел ишихәаз еиňш, ачымазаф даалихын, ицә-
ижы ана-ара инапы ала ирыбубуо иоуразоуру дгуеи-
тент. Нас иматәакуа неишәтканы, абаңца икүгылаз ауаа
дрыпхъеит.

— Уаҳа акыр сыйубалама, дад?

— Мамсуу, ушьапы ауп, егирахъ уеибгоуп, аха уигы
угуақра иззхартэ икоуп, — иниатенкит Тандел, нас ифыз-
цәа рахъ дынхъаҳәын, ус ихәеит:

— Ари ишьапы асаркъа итататәуп, заңа ичыз ала, ай-
тәашъя зеңпъшроу шытасаркъада аилкаара уадафуп. Са-
ра сцаны ателефон қастсоит, араион ақынтыи ирласны
амашына аарыштразы... Ишысхәаз еиňми, Хапара? —
диздаант ихы неиңәакны. — Ахушэтәиртахъ уаагап, наңа
еиňуп, уаңа наңа ирласны ацхыраара уртоит!

— Дадраа, шәгу иалшәмымсын, шәыххъ згеит, ита-
буп, дадраа: Луман, Цыгуз, Тандел шәахъсзааңсаз, — Ха-
пара дүәажәөн дықутәаны, уажәи наңа ирлас-ырласны
дыкъуа, — аха губбан сышәымтан, дадраа, исхәаз сза-
хыпом.

Уажәраанза ўымт итәаз Луман, ари иажәакуа игу
иааттаххын өаантит:

— Икоу удыруама, Тандел, араңа амцху цәажәара-
зы аамта баша арзра атахым, ҳаргы ҳшенилаху убоит.
Ачымазаф ииңахын нареи сарен ҳакузам, уара аңақым
уюп издырша. Ахушэтәиртахъ дратәйзар, уалга, игара
еиттха! Ҳара ҳқынтыи ацхыраара утахызаргы, умғышын,
иңаңәа!.. — Хапара днаихуаңшы инациттент: — Ақаза
хәа зызбаку шәхәо умаани хәа ауафы диздәйкуахтап!

— Идәйкүшәтсои нареи еивнагар? — дтцаант Маш-
куа.

— Ус акы қаларгы, атәйла мбгеит, — инлатенкит
нара.

— Ыхы, Тандел, уалга, умпъшсан, — өағъхъа ибжы
неиргейт аколихара аиҳабы.

— Изакузеи Луман иухәо, — дааткъеит Гулиза
дгуааны, — уара уццак'уеит хәа, сара ачымазаф тынха
димазамкуа дганы ахушэтәирта дтасыжып хәа укоу-
ма?..

— Дрымгар рымуазар, убра дшыбзиахо ала агура

бдыргаант, дрыт! — өаалтит аакысыкъя иаафналаз агру-
ла ңхәсис Тиса, асаҳтан еиңш лзамфакуа кычза

— Ибзиоуп, уа дшыбзиахо агурал шәхаргап, ңиңхәсис
Луман, илақуа азтаара рхыубаало ахақым днеихуац-
шын.

Тандел өымт днагыжын, абарта шықаз иөынен-
хеит, ашацахәа днеиштәлент аколихара аиҳабгы. Арт-
абартца икәақатказ ацәартабу иныкутәйт, Цыгузгы
днеин ататын дахо абыркыл днадгылеит.

— Иахысхәо угу иалумырсын, Тандел, уара абри
ахақымра атәи иесини изымдырзои? — Луман ибжы
рхучны дистцаат.

— Изхүүхәаауазе?

— Ухала арақа ишьапы узыхуштәуам, ахуштәыр-
таңы дшыбзиахо агурал үзиргом, ушызбо ала. Тандел,
иахысхәо угу иалумырсын, уара иупъсахыз афершал
иоуп сара снапы аныпътәа, изырбзиаха. Уи дфершалын,
уара уҳақымуп.

— Уажәи иухәо иашам, Луман, — ихәеит Тандел,
ичабра цәырганы иөшьуа. Ауағы аиха иалхыу амотор
дағызазам. Уи акы анагхалакъ шәы-шықуса икоумтәргы
иуауаза игылоуп, аха абрал иалшәаз атың аөы ишналоу-
талақк еиңш, иаразнак аусура иалагоит. Згу баапъско-
ауағы ахушәкуа иртә рнағсангы, ипсихология акратца-
нануеит. Уара унапы, иаххәап, афершал мызкала ихушә-
тәызар, иара убастәкъя знапы ңүтәоу, даеазәи ғы-мә-
рыла дизымхуштәыргы ауан. Ари ихъаа бубуоуп, аха
иара убас акузамзаргы сара худыкутас сгылара ахута-
зам.

— Уиашам арақа, — ихәеит Цыгузгы, Луман ишқа
дыхъяхәын.

Ари аус еимак'я ишалацәажәоз, Макътат акуадыр-
датталаны ағны ашта дааталеит, амфан икүшәаз чма-
заффбағык диңни. Макътат иңылаз иреиҳөон ажәабжы:

— Абыржәи машынала Цыпъса диақъаны дцион, иа-
ра даниба, ишқа акуадыр иршәеит. Акы ихәеит, аха
иүхәаз изеилемкаант — амашына ахеиңш ицион, — ус-
акы ласны имфасуаны иара имбац.

Ари иажәақуа аацъаршьеит, Хапара ианиаҳа, зын-
зак сиршәа ибейт.

— Хай, ианацъалбент, раңа ашәақъ сгудитцеит;

арахъ иаҳҳәакуо ҆псажәоуп, ари уажәигъ ақаза иаҳъ
дымцазаап, — ихәеит иара.

«Абри уажәраанза дабақаз?» җәа итәакуаз неиздаано
ааиздаант, аха азәгызы изымдрит.

— Уи дахықаз сара исыздыруам, амала, жәацуҳа Сагъаса Аршба дитан, — ихәеит чмазафбара иааиз Соу, зыуафыбжара итагылаз ауаф-аңшь, къағ. Сагъаса дыздыркуоз ауаа арақа иқалеит, Чыпса уахъ дабаднагалеи җәа иңъаршьеит. Ус ачымазаф днатыззаны өааит: — Уақа дзықаз здыруадашь?

— Афы асындаз, уи сазымдаант, — ихәеит Соу, ачымазаф изааигуара днэтәаны. — Шәзырә ачкунгъы дзыздыруам, иара иаку, иакумгы аиаша седро, аха иакузар җәа сгу излаанаго, Хапара учымазара далацәажәон.

— Нас уи цәфашъара акуума, иара иоуп, — ихәеит Хапара дықьуа, даахәыцымыны.

— Издыруада, сара сзықәан ақаза диштазар уахарын?

— Мамоу, ус акгызы ихәо смаҳаит. Амала қаблакы Сагъаса иирхұхазаарын, сахымхур ҆псыхуа ықам җәа далацәажәон.

— Ибзиуп ус акузар, иқақуаз шытә издырит, — ихәен Хапара илацәақуа неикүиңсейт, дқундқундуагы инацитцеит: — Уи дзыштыу ақаза иакузам, сыйетсыс ауп.

— Иабантәи аауаз амашына? — азә Мақътат дизцаант.

— Өадантәи. Иара ауаа тәнны иакутәан... Ачара ақын-тәи иааузар акухарын, Кадыр Мыкуба ипә пәхәыс дааигент.

— Сара аңсра сағуп, иара ачараҳа дәйқууп, — днақаант Хапара. — Уи афыуқара саниқугуђ, еицәазгызы сыйкунагон. — Дуалыуашо атәцахъ инапы неирххеит.

Гулиза азы иржәуа, лыбжы рхучны инацылтцеит:

— Пагу ипә уаҳа дышпәақалоз!

— Ҳцар еибми ахуштәйттахъ? — Тандел уи аамтаз дненины ачымазаф днеихагылеит.

Хапара агукахара ихы-иёы икубаауа, ихы ааиртцысит дшакушаҳатыз ала, Танделгы үзакрыла дындәйкулеит, аконторағы дцаны ателефон дасразы.

Ацха збаз ашышкамс дағызан Ҳабашь имота Сандра арыжэтә ахыбо дынзааңсыла дцион. Уи нахқыаны амашына знык ихиршәтхъан, знык азы иалаижхъан. Иара ашоферра азин имхны дықазижътеи акыр тұан, аха арыжэтә аәаддалара сақутцит, усда сыйкухеит ҳәа ихы дахашишаауа даштылан, ииулакгы ирымыхит. Итабыргны шыкысыбжак ақара ииашатқәкъаны ижәуамызд, нахырыжәуа аәакүршәарагы итахымызд, избан акузар знык ахы икыр дышзакұмтуаз идыруан. Уажәы афстааңә дадрымгалар рымуит Қадыр Мықуба ипъа ичара. Ағы къасо нахьцо, имжәкуа ауаа раңхъа иғылазгы «дуафуп злууҳәарызеи, уи дхатдоума нас?»

Ашыапқаңы анынатәа, Қыңса игуендеит ашофер арыжэтә иеадициаларц игу иштәз, икейтцара изымдыруа ашажәара далагеит.

Акранырфа, ағғыс пытқ аныржә, Қыңса Сандра ихы неңеенкын шытә ҳыларыма ҳәа иажәакуа ырханы диз-тәаит.

Иаразнак ҳылар ипъшзам, даеа атқындауак аажәып; умшәан сара унсырхом, урпрырны узгоит атахмада иөы, иара дуцмаа сыйзыруам, аха ипъатқауа кыдыхып, — ихәеит ашофер, иғызәа рымкана иижәыз илсны, изам-факуа ғапъшшыза дахтәаз.

Қыңса идырит уи лассы дышымғылоз, аха өымт иеаникүләйт. Уи аамтаз, атация лан лныхәаңа рымартцеит, аха Сандра имуит атқында уи ажәра. «Иахъа ҳзенгурбъо аңхәызба ахы еиңш даазаны дәзтәз (атация иара макъана димбацызд, аха) лныхәаңа еихау акы ала ижеттәуп» ихәан ачыс зныз асаан гуаға аатеирцәын, ағы раниртәалеит. Ари аниба, Қыңса ағыларға иеазикит, избит амғахъ дұйынды имфасуа машыннак ала дцарц, аха издыруамызд ус амашына ирласны икушәозу, икумшәозу.

Заға дманшәалахозен Сандра диман дцар, избан акузар иқалоит уажәы Ҳабашь цара ддәйкүлартә дықамзар, аха, ари ицәажәашъакуа злақоу ала, диманы уи иөы әннеир, ддәйкүимгалар иушам. Үс хұчы-хұчла Қыңсагы далаңагалеит, зныхәаңақуа имжәыр ңұсыхуа

амамыз аиҳабацәа қалеит, мап аниҳәа, дзыръхашъакуа-
шаз ауаа раңафхеит.

ЗАМСЕБДАЛ
ЗЛӘССІРІШОЛ

Иржәйт имачымкуа, иныҳәатәкүаз уағы днырмыжьит. Қыпса арыжәтә анижәлакъ агуаара идыруан, ҹунаки иареи ргу еизынхан дизытқеит, Җаңликала дисырц иакуикит, аха ауаа дыркит. Егъыгы уара ишуҳәо ахымзә зычхауз иакумызт, Қыпса дипқарц иеазикит, хымпәада дагылпқон, аха апъшәмацәа изырмуит, — нага умхәан, итқаз дсасуп, ағы инарқатеит — рхәан.

Ус, ирулакгы идәыкулеит. Ашофер апъскы дахъадтәалаз, дұйырны ажәған далазшәа ибон. Ауаа уи иказшъакуа рәсембіхан, икаижыр ҳәа ишәаны азәи-азәи рмахуаркуа өибархәацаа икны амашына иакугылан, аха Қыпса уи усс имамызт, амашына итегъызы иццак'уазар еибышыон. Амған иаарыкүшоз ауаа, араху, апъсаатә ишәаны амашына иаңыркөон, амға аварағыы иаанымгылакуа аандакуа рахъ инаскыон.

Қыпса инапы қыауа, ихылпәарч ихыхны ахәакуатдәкъа дреихырхуон, иғызыцәа ракушәа ибаны, аха игубзыбра иттра аиуамызт, иаарласны деикиушәаны, итачкүмкуа ратәаны рыкумақарра далағон. Сандра иара убас дыкукъа дцион ачарағы атарсесека иштіхыз иңыба иаатганы уажәы-уажәы иәак'уа. «Ахагагы зны ихы атың ағы иаауеит рхәоит. Хапара инхартаданазааигуаха, Қыпса игуалашеит дзыштыз аус. Итаххеит уажәы амашына аанқыланы ачымазағ икны днабыжъынаны иеихәарц ақаза дшимбаз, аха уи уажәйтәкъа дшааиго. Акабинка дасит, аха изхуартоузеи, ашофер иимырхайт. Дасит ибұуаны, еғи ддәыкулеит еиҳагы ирласны. Ауаагы ицасуа иалагеит, ашофер зынзак дұйрзеит. Арақа иқалаз уи ауп — Сандра иаалыркъаны адыдра иалагаз ұышшыеит, игу итеникит хыхы иақутәаз мырбаазакуа игарц. Қыпса инапкуа имыхуо данықала, игу анпәтәа, акабинка асра дақутцит, ишізазури ҳәа дшақөо дшақутылаз, данынаңш, дгүен-тент зеигушә зыжәға икүкны аанда иадғылаз Макътат. Уи данизиашаха, ишқа акуадыр иршәеит. Макътат дынхъапъшаанза амашына ивъынаны ицент, аха иара дук имнасқыацкуа, ажра инахыпъаны абардра иасит.

Шыбыкъ хытхъан. Ажәған агу казказуа ^{байзаттын} ^{шылдан} үстхәа өйткгүй цьара ихыубааломызт, амра апхара атданы, ихуажжаза аңсабара иқүччен...

Игуръсаҳәагоу амра! Ари иалымшо икоузен? Ианатххо, афар зкукъаса ицо адгыл иаарласны иарбоит; азы зыхулартәо ақуа иашуа атиаакуа рыпсы рханатоит, ахъта иакны изыбзыб'уа аңсаатәкуеи ашәарахкуеи ргу арқуандоит, иарпъхоит.

Цьара-цьара амғакуеи атыпъ цэйтцахалақуеи рөы ада амра аңыпъх хуажжақуа амшщәгъя ашътамта дырзхъан. Ашәаңыцьапъ рыеедырбахъан, реенибыртахъан, ирхыргаз агуақра рхаштырц егърыгмызт. Аңсаатәкуа уи рхаштхъан, азхуцхагы рымамызт, ичырцыруа, тәэм-фахук қамта иашттан рифатә.

Ачымазағ ахушәтәыртахъ данырга ашътахъ, Машькуа лылахъ еиқушшы ағнықа дхынхәйт. Иара дыргеит араион ақынтәи амашына ааштны. Уи иацын аҳақымцә фыңы — хатқаки ұхәйыски. Урт инеимда-аанимданы ачымазағ ихуапъшуа, акраамта ихан, нас ддәй-кургалт.

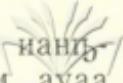
Машькуа ағны данааи, аңықа хра леазылkit. Лейнендиғаланы аҳақба днықулоны еипъш, ашкол ақынтәи дааит Арда. Аматурта днығналаны лшәира ашәваз аңы икнаханы, амла сак'уеит хәа лан лахъ лыбжы налыргеит. Машькуа днеини х-шыапык этаз аишәа хучы кныхны инаргыланы афатә ықуттара далағеит. Ари алааңажәэра леазылkit Хапара ахушәтәыртахъ дшыргаз атәи.

— Уажәи аңхъагы дыргар акун, — инлаталkit Арда, амца хутцырттааны акуастхакуа рыхкуа еиғекны дрытәхәо. Лара илтахын ашәха-са къакъа ахәызба иаҳатданы илзырц.

Иара усгы илызгуааз лан арт ажәақуа днеицрадыршәеит.

— Азбаб, хара хгу иаанагакуо ригухъаа мкыкуа, бцәажәашъақуа ишакум иқалеит, бареи ҳареи ҳышқалаша сыйздыруам, — өаалтит Машькуа акамбашь хыртәи жәпа асаан илзантәало.

— Иарбан шәара шәгу иаанагакуо? Ажәйтә аха-

қым даныңамыз акун ачымаззәа тынхадарыла суаз. Хапара ида уи ззымдыруа уағы дықазам ауаа рыла хтит, аха шәргын иара шәнеиңшект. Иқашаңда заҳауа шәйрцәыпхамшъазо?

— Зегын ирдүреит аңтәара аңсыуала ишырхушәтәуа еиңш, аңақымцәа ишырзымхушәтәуа.

— Цъамфергы аңсыуала даңын, дшихушәтәыз бымбон.

— Бейнкыл, бейрзажәны!.. Зегы бара ибдүрашә! Цъамфергы ауаа алиргахъент, — ёаалтит Машькуа, лыбжы аатганы.

— Иалиргахъада?

Машькуа ләәпшылара рыңғаны лыпъха длыхуаңшша урт рыхъзкуа налхәеит: — Куанач, Хымжәажә...

— Куанач бағпәтәа илазамызт, ус дұкақуан. Хымжәажә аколихараңы аусура даңаашъаны илхәөн, Цъамфер актывы издырзом.

— Зыбз зәйтүз бара, актывы издырзом ҳәа даеазғы иабымхәашеи.

— Ааи, үүшшт, иага ҳхәаргы, бара бтәы бақуттум,

— Арда лнапы нақыданы акрыфара далагент, Машькуа дындәйлтцын лус леазылкит.

— Уахык бсықуцәекъан сдәылбент, усқан нахутамыз акыр схәазма? Уажәы схәатәы аәы шәаанамгазеи?! — дәәжәөн Арда акрахылфоз, аха лан ўылтуамызт.

Аамта ңытқ бжысит. Арда акрылфент. Аишәа пхъакны данындәйлт, лан лыла аңыка талан, дәәжәө азы ләалтәөн, ус лпърахәала ләы рбо, лышқа дналыпхъан длызтцаат:

Исаҳәа аиаша! Бара боума нахъа Хапара иќны аңақым даазыштыз?

— Сара соуп.

Машькуа ашырхәа лыпъха ллымча даамтасны илкит.

— Бара боума, аңхамшъа, ицаны аңғыза зхәаз? — лхапыцкуа еихарбууба ллымча нәалыртәниит. — Ибазхәада Хымжәажә аусура даңаашъон ҳәа?

— Ирхәо ауп исхәо.

— Ауаа ирхәо базызырғола ҳәа бархәама?

— Бара базызырғуентеи?!

— Сара бсацлабуама?

Уи аамтаз «аа» ҳәа днахәхәан, днеизкүеит Арда. Лан

иқалаз лзымдрызт ллымха анааулышт, дналъыркын зымға днагылт. Ардагы уажэы даара дгуаат, ^{ЛХЫН} АМДАРЛАМОДА
лөү амцабз ныкулеит, апирпыл еиңш даақапшыхеит.

— Амыждаху баҳхылтит акуу, — дцәажәөн Машькуа, — нан, бхучуп, ахучкуа зго бигом акумзар, нас адүцә рус быезалабгалозеи?

— Шәара иқашәтцөз պхашьаран, ауаа шәыхзырчча-
шаз акун.

— Сажәакуа лхахыы иаамгазо, дысөагыланы дыш-
пласацәажәөи, апхамшыа, — Машькуа лтачкумкуа ра-
тәаны лөйналхеит.

— Апхамшыакуа шәара шәоуп, ауафы дташәырхарц
егышәыгымхеит, — Арда днатрысны дыфит.

— Ибзиоуп нас, дарбану аабап: бара бакуу, ҳара
ҳакуу, — Машькуа дныштыасны илымпүхъашәаз лабак
ааштыпцааны, дырекъа дналыштыалеит лыхцәы еикуатцәа
иңтлаз иқамызуа лыжәфә инықуҳауа. Арда дсон дырекъа,
уажэы-уажэы лыштыахъка дхъаңшуа, аха лангыы
длыштыан ирыбыууаны, дқундқундуа ихәо:

— Еиҳабы дыбзымдыруа... еитбы дыбзымдыруа...
зхы зкуачраны иқалаз.. Баб бизымдаауа... бап былзым-
тцаауа... бабанзаззои?..

Агуашә ракш дук ахагылан, акуша-мыкуша игылаз
атцлақуа ирылхәәо. Иара Ө-махукны аеенөннашон ауфы
ишәара нахыс. Ишшапа-шшапаза, афмызгуткгыы еизаани-
гуаны ифаштын шәпарыла акы иаҳа инеиханы, аха ау-
рыла афбагыы еиқараны.

Арда лан дышлыцрымцуаз анылба, убри араш дна-
дыхылан, дыңдан амаху днахынхалеит. Уи инақурц-
цакны Машькуагы днатцааххит, аха дылзымккуа дыкуло
лөйналхеит.

— Нан, блымбаазои уаха? — длызтцаат лхы дфаха-
ны длытцаңшуа.

— Бысқуатцыр еиңуп, — өаалтит Арда Җытк днас-
кынаны махук дныкутәаны, лыңсы шыауа.

Атца ақуларазы Арда лаб иаҳа дцеит, аха атыйс
еиңш лара дахънеиуаз, иаргы дызнеиуамызт. Рөнкуа
рыштыахъ зеемыртаға игылаз азынцәакуа рытаараан,
лаб дахъзымнеиуаз амахукуа рөй лара дыкуланы ашәир
өйлүх'уан. Машькуа атца ақулара дазыманшәаламызт,
лшьапы нкыдлышылар ллахатц гъежкуан, лыңхай лхас-

тцеи атца ианықу аены лыла акы абомызт. Арда уажай
леазылкит лан лыпсыера лхы налырхуарц; лыпсызаңта-
кны ғафъхъа афада лөйнәлхеит.

— Мыждаразы исхылтыз, усқак бымнаскъан, атыс-
ра иаңуп! — Машькуа лыбжы налыргеит, лхы дәханы
длыңдаңшуа.

— Сышбыламкысыуа ҳәа бықуузар, сылбааует, —
әаалтит Арда, лыбжы ытакны дыччо.

— Уи ала сбыршәарц иақубкыма? — ллаба рыххо
даамақарит.

— Ус акузар уа бахъгылоу блахатц сырғыжып, уа-
җәы акышә-кышәра сышнеиуа ббап! — Арда ғафъхъа
дыкуло лөйнәлхеит.

— Нан, бейлагама? Исҳәо хатца, мамзар бысгутсх'-
уеит!

— Сықамзар сиңуп, бара ибеиңшу слымпыташәар
аткыс.

— Сбылаккысыум, былбаа! Диода, ишпәткысыуеи! —
Машькуа ллаба нкалыршәын, лнаңсыргутцакуа¹ ллымҳа-
куа инрыдлышрубууалеит.

Арда ахыцәкуюх днаскъеит, дызкуз ииашатпәкъаны
акыргы иткысыан, аха лара илдыруан араш уара ишу-
хәо ишхымжәоз, насты, наххәап, нара ус акы аеазна-
кыргы егги амызгут днамтасны илк'уан.

— Блақу сымхәеи! Сбылаккысыум, blaқu!

— Саб Хфар имаңоуп ҳәа бку! — Арда лан апъкара
налыдыштит, амаху дыкүгүланы алада зхы рха гүп-
гүпъла апъсаатэ иаауз дырзыпъшуа. Лара илдыруан урт
уажәы апъхара дгылкуа рахъ иишцоз.

— Бзиала шәаабеит апъкакуа, — лхәеит Арда лнапы
къаяуа, — саргы ладақа сшәищар шәтакыума?.. Мап,
сара сзыҳәан арақа хьшәашәаразам, сара ашкол санал-
галакъ ғадақа сцарц стахыуп.

Апъсаатэ ааигуа захеит. Лара ғафъхъа әаалтит:

— Ирышәт шәахънеиуа асалам сара сқынтаң, ахәыхә-
куа ркынтаң!

— Нан, бейлагама? Бзаңәажәо зустцәада?

Арда дзыкүгүлаз амаху аалыртсысит.

— Хкыдкъя, ихжәеит, ихжәеит! Хфар имаңоуп сыш-

¹ Аналсыргутца — аныргу.

быламкысса! Блақу!.. блақу!.. Машкую лхаху **неймал-**
гуд илкит.

— Бара рыцха, зақа бшэозеи, ахы слакуит! **Арда**
хучык тақа дааитатит. — Зынзак сылбаарц бтыхызар, са-
ра сышиашаз ала бажәа сый!

Арт ажәакуа лцэыхъамтахеит Машкую, арыцха хәа
лыпъха илзылхәазгы иара убас лгу иаатцаххит. Ашыр-
хәа дынхыаҳын, лөйналхеит лылабырз лөхәхәэгүй. Лара
дахьцоз илхәон:

— Бара быңсит хәа сеысшыуа ұбышо, бара беиңш
иагағ сгутысахъеит...

«Сшылмыпкоз ала ажәа сылтент, уи ауп ахи аты-
хуен, дышиашамыз хучы-хучла лхы итазгалап, иара
Хапарагы дыбзиаханы дмаашеи — уи алагы илдырп»
лхәан Арда атла албаара дналагеит.

8

Аколихара фны аладахы, ақыта иагулхәаны игаз
амға авараेы аколихацәа ашьамақа раху рытра аре-
монт азықатцара иағын. Уи акуа ахъылсуаз ахыб ырьса-
хит, аєыхучаракуа рыбжак дыреит, рыбжак өңдүн
иқартцеит, уажәы тырасла ұзара қылыш о бора
аңғуара иағын. Ахулғаз Лумани Цыгузи арақа иаант
аус зуа абригадакуа ирылсны. Арт иргуапхеит уи иағыз
русумтақуа, аха дара иахърахуауз ускак идмырехуеит.
Таку аамта еицәажәон аколихацәеи дареи. Уи аштыкх
Луман ауастацәа рыбригадир иахәара далагеит адырфае-
ны излагашаз аускуа ртәы, Цыгузгы ағытаторк дидан
диазтцаауан, иғызцәеи иарен ариабжъарак аєцәажәаракуа
шымғағыргоз аилкааразы. Ұс, агроном дгуеитеит Тандел
дышнеиуаз. Ибжы неиргеит. Ахуштәырта ақынтар иаа-
уаз ақақым арт аниба, ашацахәа рышқа иәаахеит.

— Дышташәткама? — дтцааит Цыгуз иааниуаз дани-
зааигуаха.

— Аай.

— Уа уқанат үаҳа азәир дихуапхма? — Лумангы
уи ишқа иәаахеит.

— Апқағы хада дубеит.

— Нас?

— Асаркья дтартцоит, уи иранаҳәо ауп аус злоу.

— Икоу уасхәап, Тандел, — ихәеит Цыгүз, аҳақым
днаихуаңшын, — уарен сарен хнеицәажәакуарц СТАХУП
ӘЛДІ-ПІРІСІ

— Азамана, абар сахыкоу.

— Шәаала, абнахъ ҳданы ҳтәап! — Луман ататын да-
хо дахъгылаз, араху рytра аштыахъ адәхәыпш хұчы
иқаз ахъ инапы неирххеит. Ари итахымхеит урт реицә-
жәара атәы аколижацәаирахарц...

Адәы авараңы бнараны икан. Уақа үккү азәы ипъи-
кан, ихытқәтәаны абжак игент, еғи абжак ус икаждын.
Арт еицәажәо, убрахъ ашьшыхәа рөйнархеит.

— Сгу иаанаго уасхәап, Тандел, — ихәеит Цыгүз деи-
пхъхуцаауа. — Уара Хапара иөы заанац уахымнеиз
амдырра ухыт, убри нақ-нақ азыхәан ахшығыштара
азууларц стахыуп. Сара абас зуасхәо, ңыхъа аус ҳзызу-
куоз ратқыс, уара хукугуб'уент азы ауп.

— Ас зықалаз сара саашьаны акузам, уи атәы
ашьыжъ иуасхәеит, — иниаңенит аҳақым. — Цыансыху
дычмазаф ғұбуаны данықаз уахык шаанза лаңәаиҳы-
шык қамтқакуа сидтәлан. Уи аштыахъгы хар имамкуа
дқалаанза ацара-аара сшаңыз саңын. Сара уи хазы дал-
кааны иқасымтәдеит; схы самеигза, исылшо ала згу
бааңсхо зегъы убас срыңхрааларц стахыуп.

— Цыансыху зақа ацхыраара иутаз атәы аадыреит,
иарғы уара узыхәан сеикуирхеит, иххъ згааит, ҳәоуп
дыштәажәо, — әсаитит Луман ашоура дакны, иблуз
хыхътәи аҳәынтыракуа ңыртло. — Иззазом, дұхуеит
хәа убас узбаху даға ңытқыкгы ирхәо сахахъеит, аха
иқоу удыруама, изаазарызеи, ҳарғыы иҳахуо иоуп ҳәа,
иаҳмыхуо ахуштәфы дахтахзам.

— Үажәы акы сгуалашәеит, ищәасхәап, — ихәеит
Цыгүз, аколижаара иңаби аҳақыми дрыхуаңшуа, инеини
аң-сақуакуа рөы ианынатәа.

— Цыпъх апъхынразы акун, ашоура даара ибұбуаны
икан, уск атыхуала Ақуақуа сцеит, аха сахынеиз, ақалақы
сзаламғыло салагеит, — Цыгүз иажәа неигзон. — Сус-
куагыы сырхыщак'уан, аха атакар сзымычқазт, шыбы-
жъон азы акатер снакутәан ѡыкуабара аплиаж ахъ
сцеит. Уа сахынеиз, азы сыгеналшы-фалшыны зегъы ишы-
қартоз еипш, сарғы снеини апъслымз снылатәеит, ради-
ола ицәажәоз апъхәызба лыбжыы сазызырғуа. Ус, сахы-
иаз атыпъ уасқак иацәыхарамкуа, амшын ахықу ақны

ауаа еизент. Аха сзааигуара иқаз چунки сареи уа **ика**
лаз хзымдырзо ханцәажәо, амра ҳакурщениуа **хан**
зынлагы ҳахьшәа ииаз ахәса рышқагы ҳанцәытшыуа.
Ара ҳара ҳауп, изыззарызеи, уаға иқаз пъхәйск, ииаш-
тәкъаны, лышқа уағы дхъапъшлартә дықан.

Лумани Җандели ааибарчейт.

— Ааи, уара афзысша — өаитит аколихара аиҳабы.

— Нас уускуагы үхаштзар акухап, — атәй налеи-
тейт аҳақымгы.

Цыгүз дўышәырччо иажәа инациттейт: — Лара кура-
ла усқан дәамзар қаларын, аха акуреи апшзареи есы-
мша еицым, ижәдьруеит. Изыззарызеи, ара ҳара ҳауп,
тбаа-тыңьарыла ихучу апхәйс сара бзия дызбом — уи
ус дықамызт, адоуш нағызаз азәы лакун.

Гарта змамыз лыхцә ду, атла хычкукур хучы апхәа-
қуа анакуртдо еиԥш, иқуазза лхы аштыхъ еикуршан.
Ақайтан еиԥшыз лығымшы пакуа акы ырҳаракшәа, акы
ларқушәа данухуапъшуаз, ишап-шапуа урт ирытцыпъшуаз
лыблакуа хшығ дук рытазшәа иубон, усқан урт газарыла
итәйн... Ус агуп, ақынтар 35абк дығоны ләаалхейт, ах-
лат шкуакуа лышәни; лара анахъ-араҳы дынхъапъш-аа-
хъапъшуа ауаа драздаауан:

— Аҳақым дықоума?.. аҳақым дықоума?.. Ауағы
азы дашьит, аҳақым дықоума?.. — Аплиаж ағы аус
зуаз аҳақым игу баапъсхан, убри аламталаз ағныға
дцааап, ицимхура дмаацызт.

— Аҳақым ара дықоуп, — уи илыватәаз пъхәйск
өаалтит.

— Быбжы! Истаххар схы сара еиԥсқәартә сыйкоуп,
бара бадызгалазеи! — лажәакуа наләаллышырхит илаң-
шиқутданы ихамаз апхәйс пъшза, аха уи аамтаз азбаб
иааниуз дъяатәы-бъяатәуа лара дналыдыххылелт.

Иахысҳәо сминауатуп, аха ауағы дтахоит, абаа-
псы... Излархәо ала усқак амшын атса даанымхазеит,
ацхыраара ҳазит!

Хәсімзаркыра алашара налымтәеит, ағыззәа; ари
апхәйс дызтимзаашаз уск налыдыртазшәа, днеихаңсы
дцеит. Уажераанза тыхуапътәарада илхаабаауз лыхаे-
хачара налыхъан, амамеикуара налхатәеит.

— Пъсшьара ҳәа сахъаазгы атынчра соуам, — даа-

Қундқундит лара; лыматәакуа рышәтцара дналагеит дмыццак'уа, амтә азы иташәеит ҳәә лақазшәа.

— Агуатәажәпа. Нас абниты дуафуп ҳәала, **апъшра** илықужьыз уағы бзиак дажазаргы, дтамхеи, — ихәеит Луман игүпсахы пәжәо.

— Акамбашь еиңш дтаатиуа, лара уа днеини ачкун иңхыраара далагаанза иара ихышаз ихыит, азы иахуа'ыз азы иәадырхухуон ҳәә, иңызцәа ргу изымчхауа дахъдырххоз ашыя иңытцуа иалагахъян. Излархәоз ала уи ачкун студентын, Қарт атара итсон. Ари ала ифа-шом уи апъхәис лгу шхаҳәу. Уи — асаат илыду инахырхәәаны наға дгуағ'узаргы азәы ачхыраара илтарц лтахым, зыңбырынның гумхақуа ирнызто арыщә-агуағты итахызар дыпсаант, итахызаргы дтахаит.

— Иахауеи, уи апъхәис аусураз сара снапаөы дықандаз, мышкы лматураөы дынсыжкуазар жәбарын, — ихәеит Луман ихағыцкуа еихарыбууба.

— Уара, уи знапаөы дықоу дырдыруаны дааныркыло ңүшшома, уақа дыбзиоушәа лхы длырбозар акухап акумзар, — иниатенкит Цыгуз.

Луман ачақым өа ажәа пәкакуа иабжыгара дналагеит:

— Дад, икоу удыруама, уара учкуноуп макъана, ахәйнтикараа угурда ззыргаз аус ду уажәы ауп напы аналоук. Сара сызлауҳәо убри ауп — ҳара хәөүүк, даеаңьара уәк, арыщара иакушәаз изыхәан ухы уаменигзан! Ажәйтә уаа ирхәо умаҳаҳьеи, «абзиара уны азы иат!» ҳәа. Анцәа дықаны уи упъигалоны акузам, аха ихаштуам ауағы, абзиара ззууа. Цыгуз уажәы зызбаху ҳаиҳәаз апъхәис умбои дзеиңшроу: уи аламысгы лымам, лхуцыртакуагы маңуп.

— Сгуанала, уи аөырпәши сара авба ззсышәтауен зынзак иуゼндкылом, — ихәеит Тандел, длеиғеиуа.

— Мап, сара уи атәы зысқәаз уии уареи шәеиңшуп ҳәа акузам, — иниатенкит агроном, нахәйзба ху-шкуакуа атра итыхны дәкүцәкыцәуа.

— Дара уааи ҳәа сарымхәазакуа, сара снеирыйма, Цыамфер апътәара иөенхәаз пәсүртлоит ҳәа. Мшәан, наххәап, ус сынкылсыргы, зегзы акоуп, дара сақуитырымтәыр қалон, — ихәеит Тандел. Ус аңажәара дақутцын, дааипххууцаант.

Акрамта азэгбы өитуамызд. Ататын дахо дахтазаң
аколнхара аихабы ус ихәеит:

— Икоу жәдүруама, дадраа? Сара сгу итоуп үйтрак
аштахь, уажәи напы злаңқыз аргылара җаналагалакъ,
азэрырғы ртып аманы ахушәтәртә фны абрақа ақатца-
ра; уи азы Тандел акыр сукугуб'үеит. Знык уи анҳаулакъ,
аҳақымцәа итегеси қалашт арақа.

Усқан афронт аеңи шәықугъежъааны аус жәу-
лароуп, сгу бзиам ҳәа зеага каршәны инатәо, даашт-
пәаны ахушәтәртәхь дыжәгалароуп.

— Ахушәтәртә фны аиекаара даара иус дууп, уи
азы сара схы сенгзашам, хәарас иатах'узен, аха уажәи
тынч базароуп иҳамоу, аибашъра аамта иаҳцәаламфә-
шыаант — ихәеит Тандел даапъышәрырчан.

Оаңхъа атынчра аақалеит, таку аамта азэгбы өитуамызд.

— Мап, Тандел, арақагы афронт иағызоуп, —
иниатеңкт атыхутәан Цыгүз. — Аиқұпъара иағуп ақетә-
реи есааира аамта иаго ажәйтәреи.

— Ақетәра ииаахъеит, — даацәажәеит аҳақым.

— Уи еилкаау акоуп, аха иаҳпъирхаганы икоу ажәйтә-
ра ацәйнхакуа иахъа уажәраанзагы импъсыц, урт апъ-
сра руалуп. Шыукуы-шыукуы ргу иаанагоит ҳафнүтқа
аиңхара ықазамшәа, — урт амдырра рыхьеит, —
дізәажәөн Цыгүз расатә лаба хұчык хрыкушо. — Иах-
хәап, Цыамфер уажәи Хапара изиуз ажәйтәра иацәйн-
хазами? Уи иахъяны Хапара ишьапы бжысыр ауеит,
усқан зеибъакам усуғык дахцәзыит... Ажәйтәра дацәйн-
хами Цыпъса, иахъа иахъеибырхәоз саҳауан — сығетыс-
устоит ҳәа иеимхәакуа, Хапара дахъдәйкүйтоз дымцеит-
рхәеит. Дыззоз Хабашь ачымазағ дихуозаргы убас
акун...

Цыпъса мцымзар табырг ихәазом, аколнхарағы аусу-
ра абна уца ҳәа аниаҳхәалакъ, днаңцины, үйтрак ихатә-
уск мукуа, уахъ днеизом. Ажәакала, ари уажәигь икеи-
мыршәыц ахатә мал зегъы рапъхъа иргыланы азыхат-
хатара.

— Акыр здыруа ҳтцеңәа, интеллигенция ҳәа
хзышътоу, шәусура акры атсанак'үеит, — ихәеит Лу-
ман. — Хара хұышәареи шәара шәдүрреи еиңталазар-
аус ирласны үхъа ицоит. Иахъа ашыжъ Тандел иумас-

к'уз ақны уиашам ҳәа исықушәйпсент. Урт ажәәқуа
уйжытей акыр срызхуцъеит, ишәхәоз шиашазгъы^{СЫХ}
шығ азцепт. Аха анхамфатә ускуа рәни шәызысацлабзом,
уақа шәеихә здыруеит... Дад, Җандел, Хапара ишьапы
Цымфер ишේиңдәз уаҳазаргы унениң уаҳуаңышыр
акун, иумдыруеи макъаназ арақа уара уда аҳақым
дышықам. Уара үқынтың аңхыраара шиңахыз иоухәндаз.
Ухәтәи хейттар бзиан, ихеимтәргы ғытрак аштахъ
еиликаауан ушиашаз. Уара схы ахатыр ақустонт үхәан,
иұмышхъакуа үмненит, аха сара ишысқәз ала унықуар,
итегъгы уажәәқуа хартцо, ахатыр укуны үқалон.

— Ииашоуп, — днеиқушаһатхеит агроном, иаҳәзыба
атрахы ипъхъак'уа. — Җандел ихы маңара даазхуцын
ажәйтәра даңхраант, ишүхәаз еиңш днықуар иаңагы
ихы иазеиңбыз қайтсон, аха.

Арт акраамта итәан еиңәажәо.

Абар шытта ихуларц еғьагмызт, ауаа русуракуа рәкын-
тәи рығнықақуа рахъ ицион. Анхартқақуа рәы араху
еилдүргон, урт ахъгуарымлаңызгы апъшәмаңа պүшш-
иөк-түшшыиөк ҳәа ирыпхъо, ипъшаауа ирыштың.

Акыр ииенилахулахъан Җандел бзиала ҳәа иғызцәа
рнапкуа рымхны иғаныненіха. Днеиуан иара амға қыа-
жы даңыланы, иғызцәа иархәәқуаз дрызхуцуа. Иара
шытта даңәымғашо ибон ари ақытағты атара ғапжы-
напы алеикраны дышықаз.

9

Амшын ихықугылан араионтә ахушәтәирта ғны.
Абар шытта жәаға мшы рақара тцуан Хапара арақа
дааганы дыштартцеижътеи. Ииартта дылаиан уаҳгы
өынгы ааикүтәарак амамкуа, ахъарчәә ақуара ику-
суаз амшын аштыбыжъ дазызырығуа. Иара шыттан
улаңш итамзо, азганк адгыл ағынкуршаны, еғи азганк
ажәған автца иаларсны. Хапара уажәада ари ахушәтәир-
тағы дмаанцызт. Шамахамзар игу баапъсимхацизт, наст-
гы акаарылакъяр иаразнак аҳақымцәа рахъ зхы
зырхакуо дреиуамызт. Қоуп, еергүхәә игулашәоит —
шықусык зны ашыз хүшәтәиртағы дыштартахъан, аха
уақа раңзак дәмхеит, макъана ахушәтәра утахыуп ҳәа
аҳақымцәа ишиархәоз, ғытқ хар имамкуа данықала,

дрыңғылтны дцеит, избан ақузар усқан ағны иқаң наң/затәккүл ағылшын
затәккүл лакун, анхара-антцыра, араху-ашәаху, зегъыларал
дзырхылампышырхә дшәеит. Абар иара уажәы дейтәхы
штыу ахушәтәртәң. Аха ағнкуа зыңза еиңшымызт,
пәыхъя дахыиаз ағны лақу еихашшы абаҳчара итагы-
лан, уажәы амшын пәша ахухуахә исуа диоуп. Хұчык
хар имамкуа данықала, Гулиза ағнықа дцеит.

Арақа сисиршәа иқазаап, Хапара уажәраанза издыр-
уамызт. Азәы дцоит, азәы даауеит, иаңдаауеит, ахушә-
куа иртоит, тыхуаңтәарада ауаа ихоуп. Иғны даны-
штәзгы ауаа ағмызт, еизаны идтәалан, аха урт ичы-
мазара акғы нахуомызт. Арақа азәы усда дтәаны
дубом, зегъы азықуғылоуп иштыу рыхушәтәра, рымат
аура. Иңоушьаша, иара игулаңа, зыңғеен зыбзиен
далоу Цымфери Қыңғасен аңсра дшаңыз рбон, аха акала
имыңхрааит. Қыңғса дзаку уағу аханытәгы идыруан,
аха Цымфергы згуатәа жәпоу азәы нақузаап, ағаза-
димпыңғасырц еғығымхеит. Ианбаауен, сыйыс нахъза-
рымашь, ранаңылбент, ҳәа дрыңқахуа амға дапшын,
аха рхабарк ибомызт, нахъындәйлцуа, иныңашәкуа
ицион, арақа уажәы ичымазара нахъзызаауа ихагылоуп
ихаангы иимбазаң ауаа. Аха еилкаауп уи ззаку, —
ихәен Хапара игу дахътахуауз, — ауағы этәы изым-
дыруа, дзызкым аус даштыуңдар убас ауп.

Иара даара игу налоуп ағныктәи даазгаз ахакымцәа
уажәы арақа нахъимбоз. Абра дааганы иара даныш-
тарта нахыс, урт рхабарк уаҳа имбент. Дара уаа бзи-
куак ракун, иудыруазеи, нахънықуоз машәырк рыхъ-
зар? Даға пәйтрак имбар урт рызбау дазтаароуп.

Шыбыжъяфарак азықәан рыхукуа аарымтадырғы-
лоны, ахалат шкуакуа ишәхарғаны даакылсит Қыңғса.
Ари даниба, Хапара азнықазы иәңшылара ааирың-
гьеит, аха ибаразы нааиз ила дтенимырпышыр пәхашъаран
ақнитә, гуалак имазамшәа иеүікенцейт.

— Ушпәкоу умхәои? Хұчык уеиңзами? — изарақуа
кны ачымазағ днеихагылент.

— Сеиңуп, дад, уажәы схъаа тәоуп, нақ-нақ сшъапы
сықуғылар ишықало сыйздыруам, аха.

— Андәа иңшыоуп, — Қыңғса ақуардә даанаханы,
ачымазағ ишъапахъшәа днатәеит.

— Дад, уес үбама? — дтцааит Хапара.

— Изит сеси, — днақұпсычхант Қыпса, ххәа еңтәзак иңыба итғаны ихаху иалшыуа.

— Иабацарыз, анаңылбейт, — Хапара даайпхыху-цааит.

Убри аамтаз збаб енкуак даағналан Қыпса иаҳы ус лхәеит:

— Уара тақа ушоурыштың сыйзыруам, аха хұчык ианаамтамыз уааит. Даеа саатқ аштахъ ауп ҳара ауаа раашытра ханалаго, уажәы шыбыжъхъафара иаамтоуп.

— Сара апъшыха сыммам, ирласны сцоит, — инлатеекит Қыпса, лажәақуа ырыгүхъаа мкәзакуа.

— Дад, быххъ згааит, тақа даноурыштың иааниараза, агуұыбы сагоит, ҳнеицәажәақуарц стахыуп, — Хапара даағыатәы-бұатәеит.

— Крыфала, уху хьшәашәоит, крыфала! — азбаб днарпұртны дцеит.

— Сара апъсра еипш избоит, Хапара, напы затә са-хвааиз, аха сназыдгылоз амазинқуа зегырышә аркын, шыбыжъонтәи апъсшыара сыйкүшәазар акухап, — ихәеит Қыпса деихаңсы.

— Ишааумгаз ауп, дад; сара акымзарак стахзам, настыры урт рөы иртиуа ахаа-мыхаакуа сөхәхы иғаза-зом, — ихәеит ачымазағ дныкутәаны акрыфаразы иөйр-мазеиуа.

— Афатәкуа рахъ иаҳа угу зыздыон, Хапара? — дтцааит Қыпса.

— Уштәоу акрысфойт, аха исымфар руам, дад, — ихәан амхатә аашытын, асаан иантәалаз акут-тәан ажәра далағеит.

— Уажәы фатәыс иаҳа иутахузен? — ғаپхъа дтцааит Қыпса.

Иажәақуа рцымхура исымхәар иуам ихәан, Хапара ипъатакуа мпахышыла ирыцқо иниатеекит:

— Дад, игухъаазгатәқьо ухәозар, абыстоуп.

— Апъсра еибұын, издыррауаз — дааҳәызымыцит Қыпса. Ус инарцакны деңтанеизтцааит: — Ацыфакуа рахъ?

Хапара ихы-иөы ачча аакужжит ғаپхъа иаэтцаара Қыпса иеазик'уазшәа аниба, уи атакгы неиҳәеит:

— Иқазта сыйзыруам, абра сааижътеи ағстааацәа

реиңш ақы сгу итталеит, ма ирлас-ырласны ағны исоу.

х'уандаз.

— Уи иарбану?

— Ажъцаа.

— Хай, нас урт сара иузаасымгои, — ашырхәа дәғалеит Қыпъса, — хәажызызаргы иумфой?

— Қах, қах, уи сымъынқа иқузгалазом!.. Дад, уеизгы-уезгы уансазтаа, ус баша ҳахыцәажәоз ақынта ис-хәеит акумзар, ақы уеазуқыр зузом... Уи хырқара акум, ус ауп. Сара амла сак'уа үүшшома? Абра сханы иғылоу адуда түшүнүштөрдүүлүк адулаш хүчүн фатәйла итәуп.

— Ажъцааи абыстен ҳара иҳамоуп, сыйшема изаал-гоит, — ибжы ааиргейт, ижакъа тарза еғи акуакъта-ғы акрыфара иағыз атахмада.

Хапара ицәажәоз ишқа ихы нарханы «итабуп, шәарт-гы ауадағ шәаластом» ҳәа ибжы нарганы, Қыпъса иаҳь даахъаҳын, ус иҳеит:

— Иубома, дад, ҳара араға ҳахыштыуғы, азәи-азәи ҳаицхырааларц шахтакыу.

Қыпъса арт ажәакуа рыхуғимтит.

Хапара ипхәйс лұқынта иаҳаҳын Қыпъса иөи шицәзызыз, настыы иара идыруан данақуиргүйз аены ақаза иаҳь дцар, амшәгъя шихымзоз, аха уеизгы уажәы Қыпъса даниба, ағы азы настцаара ахутаны ипхъазеит.

Қыпъса амци атабырги еихаргыло ацәажәара дағын. Хапара ахушәтәртәх дыргеит ҳәа уағы дишталаңы дымнеир, уеизгы-уеизгы ақаза дааигозшәа, уи аамтаз Ҳабашь аеелилаҳәара дағызшәа. Аха уи иашамызт. Атахмада ачарағ ағы хүчүк иижәйз дарчмазағын, азәи ихушәтәра дцамоу, иара ихата ахушәтәғы ида ғысыхуа имамкуя дықан.

Хапара ицәажәоз дизызырфуа, зны-зынлагы илақуа ырхъараны днеихуаңшуа ңытқ ифеит, нас иара ахәара далағеит ара данаарга изықартсақуаз ртәи.

— Цъамфөр насыпъда уа симптыцахар, хымъада стеирхон, — дцәажәон Хапара. — Дееим акумзар, иеирқазаны ҳзижъозеи, ицәгъеи ибзиен иалахуу игулацәа хауп.

Хапара иҳәон араға данаарга, абри уажәраанза да-бака ҳәа ахақымцәа ишцъаршыз; настыы асаркъа ит-нахызы аптәара ахсаала еимыркъо акраамта ишахуаңшуз.

— Уи аштахъ хөбы-пүшүшөөк аҳақымцә аасхалан сырххара иалагент, — иҳәеит иара, — издыруеит ата-^{ЖАРЫСЫЛ}
тын рыпхга агур еиңш гур дук ааганы сшапы ^{ЖАРЫСЫЛ} иштәләр таз. Уи нахыс акраамта исхеибахәа дара схан, аха иқар-^{ЖАРЫСЫЛ}
тоз сзеилкаауамыз; сыпшәма «мамоу» ҳәа салхәахъан, аха устәкъя иансхала, сшапы хыртәоз үйисшыон. Ис-^{ЖАРЫСЫЛ}
хытны ианца, саанапыршышит, сыпшәмь аасылалеит сшапы шеибгаз ангуаста. Ус иаарласны иара ғафхъа ам-^{ЖАРЫСЫЛ}
ца ацралеит, аха дук мыртыкуа ахъаа ахгейт.

Хапара дааңсан ихы ахчы инылеицент. Пүттраамтак диан дхуцуа, ашәаза еиңш ишкүакуаза, асахъакуа зын-
пыккализ атуан датцаңшуа... Ус афхъан иқаз азбаб ғафхъа дааңналаны Қыпса иалхәеит шытә ацара ишаамтаз. Азтцаара илақуа ирхүубаало, Хапара дихуапшуа иара ағылара иеназикит, аха дад минутк иааҳараза, ажәа-
куак иасхәарц стахыуп, — иҳәан ачымазағ ғафхъа ап-
хәызба дналыхәеит.

— Қыпса, дад, уара усзаағсейт, уахъцаз акыр мык-
мабарақуагы урыкушәеит, урткуа зегъы здыруеит, аха
даеакалагы сара урт уи ақара усс исымам, избан аку-
зар ацәгьеи абзиен рөи агулеи-агулеи реицхыраара ҳара
аңсуаа иаҳтасу ауп. Җоуп, уеы убом, аха уажәы абы-
чра ықам, иара ус азәы иднагаланы иқазар акухап —
иубап!.. Дад, уара иугуалашәо сыйзыруам, ипсата бзи-
хаант, уаб рыцха ипсы антаз, иареи сареи ҳаицхыраа-
куахъан. (Пагу дычмазағ буғуаны ашхантәи иара ўыла
дааигахъан... Хапара итаххеит уи атәи уажәы Қыпса
игуалеиршәарц). Иуцәйзом, абрахъ санааргоз аенә
акуадыр даталаны Мақтат афны данынкылс, даара сгу-
узынхеит. «Ари дахъдәйкүстәз уажәыг дымцаацаап,
дцахъазаргы асқаамта дзыдтәлоузей?» схәан амца сыц-
ралеит, сара сакум, уи зегъгы ицъаршьеит. Арахъ сандәйкүргала, амашынаңы сыпсы сылшәшәо салагеит.
Саагылазар исымбасыз аңхәыс схы лшъамхұа ирыкук-
ны, ази ахушәи сәакны илкын, уажәраанза узаҳмыпхъа-
зен ҳәа Тандел гуацәыхъажәала диацәажәо. Убрақа хыр-
пъара ақумкуа сара издырит, дад, дызустанаалакгыы на-
хъа икоу зызгуамтакуа, ажәйтәрахъ ғафхъа зхы зырхаз
рыцхарамзар, бзиарак шиңеиңшым. Арақа сыштартце-
житеи Тандел хынтә дааны сибахъеит.

«Хапара, арсқак уахъгуақыз сара исхароуп, губдан

сүмтән, макъана сөоуп, мдырраны исыхыит, — **ихәеит** иара, саныштарца аштыахъ хымшқа аабжысұханыданаи. — Уажәраанза анықуага сымамызт, уигы акыр сеңтанаархон, аха иаарласны аөы узаңаңшаауеит ҳәа сақудыргубит, шыт ачымазағ дықоуп ҳәа ахъасақауа зыпшрак қамтакуа ссалашт».

Дад, Қыпса, ари иажәакуа акыр сдырхуцит.. Хара еык-өйк змам шамахамзар уағы ҳәкам, ҳаңсы знапы иану ақақым ө-өйк имазаргы қунагоуп аасгуахут. Аөы пәстәуп ухәеит, аха уигы ағсшьара атахууп. Ашыапы еитңаҳырц ахкаара интыңыр, ианитахыу имбы-хъамшәар ауеит, өба имазар, усқан акы имбаргы, акы ибоит. Угу иалсыргы, убасқан сара сығетсыс сназхуц-аазхуцқуан акы сызбит: ағра бағхатәроуп, иара иалоу, иаламу сендеру, Қыпса уи еиңш нага өы иднагалахъеит, аха акгы назымгазаң, ус анакуха, ажәлар ирзеиңү ауси аетсыс еимдазар еиңуп ҳәа сгу иаанаго скәлеит. Тандел иасқәеит убри аетсыс нақ-нақ ихы иаирхуарц шыстыахыз. Иара ақырқырхә дааччеит, азнык азы сажәакуа сиршәа ибеит, аха ииашатәқъаны ишыс-хәаз анидыр, инсатеикит: — «Ибзиоуп нас, истаххоны скәлозар, уанғылалакъ, зны адырра устап, аху азы ҳаи-цәажәап.» Аха сушыргы уи азы акы имсхраны сыйка-зам... Дад, Қыпса, ишудыруа еиңш, уи аетсыс аин еим-гуюуп, аханытәгъы иара иаҳылтцуа зегъы еиңшхоит; иута-хызар, уареи сарен ҳаицәажәап аин азы.

— Қай үүштә, сара акгы стаҳзам, — ихәан Қыпса инапы аақъаны ашырхәа дәғагылан, ицәажәоз днеидыххыланы ццакрыла өааитит:

— Агуабзиара умазааит, ари нахыс машәыргы уку-мзааит! — Аха араға зажәакуа зырпәшзаз ачкун дан-дәйлтцуауз даақундқундын, ус ихәеит:

— Аин назызуазеи, абгакуа ирфейт, иариуагы сеидру — өану лашоу?!

Абасала, ахыдара ашыапы аргуақ'уеит ҳәа, згула ирыщара зхы иархуаны, аеығ жәла ашыапы зқырц ста-хыз Қыпса Рыцба, иара иөгъы уи инаштарзны шыапы-ла амфа днанылт.

А ЖӘА БЖЫҚ УА

ДИРЕХУАЦЕЕИТ

1

Шыжык азы, амра анныцхахоз аамтазы, Ақуа ақалақ далалан днеиуан Қызын, зыкура итысхъаз таҳмада хучык, атқәфан тәрыпса еиңш ижакъя шла тарза. Ден иара ихтырғарқыяқъя ағацә ибђа инахъысуа, дыңцакы-ццак'уа, ила еиңыхны азэй дихуампъшуа, хуцрак дагуланагаланы, ишьапқуа еихигацыпхъаза ахъынцәа зыхтатаз иеимскуа, акамбашь абат анарбзо еиңш, ашылқъ-шылқъхәа рыбжы го.

Қызын апъхзы илхуата, ипъсып ырласны илага-фаго, ихы икүжъ дахыненуаз, иналаршә-фаларшәны даақунд-қундны ихәлон: «Амца ахысит!» Уи аамтаз иара дың-өйкәпъшыауан, ижакъя куац-куацо, аха уи зхи-хәауаз иара азәзатәйк иакун издыруаз. Убас, знызына Қызын ацәа даалтцызшә ихы даафаханы илаңш акыр инарыдырхало дрыхуапъшлон аки-аки еиңшны, аки-аки еиқараны еиварыпхъаа еивагылаз ағнқуа. Ус, Қызын даатғыланы икуша-мыкуша даанаңшы-аапъшын, ашә аартны үзара дыңғналт.

Азал еиужъ ду ағы зехынцъара асахъакуа қыдын. Қызын изара кны даагылан, иаңхъа ахбұра дыңқүжъ-цәан, атызқуа цқя днаркыдпъшыла-ааркыдыпъшылент. Апатретқуа бжакы арамкауа иртан, бжакы ус асаркъакуа ирылубауан; бжакы цәйкәпъшын, бжакы цәнатәан, бжакы ус иара иибакуахъаз иреиңшын. Акуакътағы столк гылан ақъаад раңә ықуны. Азнык азы Қызын уи ашқа шығақуак нықайтцеит иадғылаз ақуардә дыңқутәаны, азәыр дааниузар ҳәа дыпъшырц, ипъсгы аайтеикырц, аха «аракум, сеилагеит, апъсшыха сымам» ихәан иштәхъя днахынхәйт...

— Баагылишь, быххъ згеит, — өааитит, лхаху қуаш-

за такуажэык данааивала, — таара Ҕхашьарам, иабыкху
абра...

— Исаңазом, убжы рду! — лиапы ллымча иңдейт
кылеит.

Чыңын ибжы аатганы даацәажәеит: — Иацы сыйкан,
аха исхаштит, аратәи ағынкуя зегы еипшуп, Күмбъас
изаракуа реиңш... Быххъ згейт, иабыкуу абра аңара
ахърпсах'уа?

— Уи абнаауп, — дзыздааз лиапы нарххашә дын-
хыалырпүшил. — Наххъи агазетқуа ахыртиуа убома?

— Иаба? Ахыбра хучы аеү?

— Аиеи. Убри уахынағсуа ауараш жәырта ыкоуп, уи
авараे ма атераззә тәоуп, ма уара узөу аусхәартоуп.
Ишакухалакгы, дара афбагы еивоуп.

— Ибзиоуп, быххъ згейт, — Чыңын дналеихырхуаны
иөынеихеит, «амца ахысит» хәа даақундқундын.

Днығналент аңара ахырпсах'уз ауада. Иара еиғ-
каан метрак ақара иғыштыхны, хыхъ асаркъа аку-
чапъаны иқатдан.

Гүлғылк ауаа гыланы илзыңшын ахалат иатәа зы-
шәны, нақтәирахъ астол иахатәаны аттахәа аҳасабга
еңкүпсо, лзамғакуа ттәраа ици аус зуаз азбаб аյшь.
Иғашьомызт лара Ҕхәйизба цых-цихк, ласык шлакуз; лус
анағсгы ауаа иғналози-иғныңцуази лылаңш рхын.

— Бнаскьеиш хучык, иқалозар, — иңирхагаз Ҕхәйис
шәпак дналыгуңасын, акассахъ иөынеихеит Чыңын, аха
егиң дғылеижъитеи Ҕытк тцуазар акухарын, инаштыра лта-
хымхакуа, штажхъла ләааигудлұрбұуалт.

— Мшән, иқабтц закузеи, ахың еипш саңхъа бғы-
литеи, — Чыңын ишъаппышынцакуа днарыкүгылан, ииу-
лакгы иөыналывиган, ажәжәаҳәа иңиркә аңыба аңара
атыхра далагеит, асаркъагы днас-насын ибжы неир-
геит:

— Дад, минутк ақара бызөу баақутчиш!

Апъхәйизба лыла губрақуа, азтаара рхыубаало, иаани-
тыхны днеихуаңшуваны, шытәрек ақъаад Ҕара өңцкуа
иршәні лаңхъа астол инықуиңсент.

— Арт закузеи? — иааңшуваны дтцаант лара дға-
гыланы.

— Иацы исыбтақуаз роуп.

— Нас?

- Иңхазеи, зақа ықоу ббап!
- Уара зақа сзаугаз?
- Ху-нызкъ... амца рхысит.

Азбаб ашырхә апъарақуа аакулхын ццакрыла рыпъхазара далағеит... Иаразнак еиниғит иқалаз. Хыңхазарала Ҙыңын зақа апъара літаз ақара излұрхынхәйт. Иааит егъырт аусзуғәагы. Әбділ хәа иархәеит, ҳатырла иаңајәжәеит, ихы-итңыхуен еилұркааит.

Иара дхынхәны дандәыкула, акассахь дназмыштуаз апъхәыс лылақуа шапшапуа даанылан, ус лхәеит:

— Унан, ухатқы ссааит, зақа ууағы разузеи! Губан сумтан, уаашың шықаз ала бзамықук уакуз ұысшьеит.. Сақуиттәы, угудыскылоит ууағқынаразы.

Днеидгыланы дангудылқыла, Ҙыңын илакуа цымцим-уа дналыхуаңын, ус ихәеит:

— Ҳай иқабтозеи, сыпъхәыс ааигуа дықазаргы бызыдруамен?!

— Ных, ааигуа дықа акум, — лхәеит ларгы алаф илаңаз леатцамырха, — уи даара слыцәшәара сықоуп.

— Ус баша бгу иаанагоит, — инлатеникит иара, — абыржәы ҳалбар уаңеимшхаран, баргы саргы ҳамцаху лырцәон.

Ус, ипъышәырчо ауаа игылаз днареихырхуан, «амца ахысит» хәа игу даатахуын, ддәйлтны иөынеихеит Ҙыңын.

2

Иззымдыруа азәир дәкаларыма Амзара ақыта: ағадахы абаҳу зхагылу, аладахы амшын зәйкуршоу, амака қыақыя амбартқазшәа амға ду згулхәа игоу? Ман, харатәик иакумзар, ус азәгы дықамзар қалап. Цәала-жыла иагағ ари ақыта иаларсуп, иарағы инхогы урт рахъ ишаларсу еиңш. Насғы ара инхо иагағ ртаахъеит ахәынтыраа рус рнапы ианны, убри амғаңғаралы ипъхъарц ртахны; мамзаргы, ианубо итынчу, ахәынтыраңш иағызыцәоу, аха уаныръыртлакъ ақарматцыс абзәоу амзаратәи ахәсахұчкуа ирыштәнагаланы, ирхыншыны.

Азәир уаа бзиа алиаахъеит ари ақыта, зуаажәлар

ирзеиңү аус азы зхы мшато, амшын цәкурпееңш^{згу}
еисуа уи иззаңсоз, иагъазаңсо, зығнутқатәи ^{зәңбек}^{зат}
заараңы Ерцаху ашъхаңы итциңа азыхъ еиңш^{зат}
куаз, иагъыңкъакуоу. Урт зегырызбаҳу иааниырсланы
ахәара мариам, азәы имаңара уи илымшаргы ауент.

Аха атаңарагы иеем азәы дрылашоит рхәоит, уи
тааңаара дузар, азәы имаңара иакумхаргы ауент.

Абраатәиуп ҳара ақалакъ аңы иаабаз Җыңыңгы. Иа-
ра ихара-нтыйрала уафы дитцашыңыртә дыкоуп; икуас-
қыеи иматтуртеи ацинк рыкучча, еиғачаңданы иқатоуп.
Җыңың ғыыхъа ағн өеи имамызд, хуажә быңала ишшны
акрызхыңуаз маттуртаки бораки изгылан. Ғыыхъа зыңс-
тазаара цэгъаз ауаа амчра анроу, ихара-нтыйрала
рыбба еитцырхыртә ианықала, Җыңың иаарласны ағны
бзиңкуа қантсент. «Уи дызнимхарызен араху раңа имоуп,
ус акраагартада хамандаз» рхәон ғытфык игулаңа итца-
шыңуа.

Җыңың дызланхо дрыңхыазоит уафы разны, уафы қиа-
ны. Қашъалагы иара — ҭынчк, ажәала ахзыргара дашь-
тамкуа, иарбан усзаалакгы ақны икура дыштысхьюугы,
азәы диткамхо дыкоуп.

Дубап азәы ихшығи, иусуреи, игуразреи рзы еигурбъо
дышыкоу, ажәлар ихзырччо, ауаа ашәиңхызың зыңртқо, иа-
ра инасыңгы зрыңғель ақы анықантцо. Абас ихын аратәи
азәы. Уи Җыңың дизаңгуоуп, иеңгхъа дынхонит шеңш
анхара имам умхәозар. Аха уи иғны дахымызд, зыңзак-
гы иңсі таны дызлаанхазеи, дахыңқаз атың ақынтыи
изыхнымхәрәзгы дубарын. Ари ауағ азнык азыхәан
амзараа еигурбъо, ҳтцеи бзия изырхәо, дтоураны дгы-
леит. Аңъажәлар ахакуитра аныргоз рапхыагылағцәа
дыруаңәкны дыкуптоң, аха нас ихы пәхастеңтәйт, илахъ
ада пәнитсент.

1925 шықуса рзы акун. Ахәйнтараа иакуркит Амзара
акытаң ашкол дыргыларц. Заанат проектила излаз-
гуатаз ала уи ғны хучхомызд, аха амзараа неиңәжәан
ирыңбит даргы аңара аңтсаны ашкол ғны ғбаны еиха-
гыланы иқартцарц. Еилаңсаны фажәеи пәшьба нызқы маат
еизыргеит. Абарт аңарақуа лыбжъахуаша иңт. Усқан
ары ауағ ақытсовет деңгабын, спортфел итатсаны акуа-
дым амана ихшыны араон ахъ ишызгоз исзәйзит ҳәа
реиңәйт. Уазхуңыр иңашьватәин, аңшқа ихърымызд ус,

иара исыхыт ззихәаз еиңш. Акраамта ари ауе еи-
мак'я, еиңырхо, ирбылгъо ирыман амзараа. Ақытасы
ирхәаша анроу, ацәажәара иацәаашьап ҳәа ушәозуңнасайы
ты ускан иқақуан ұтығык алу лагонатцы, абжы еику-
тәараңа ақы заҳаны зөңе еихамгылоз.

Арацәағ ртәы цэгьюп, ауаа ргуаанагаракуа еику-
шәомызт: шыуки уи иажәа хартсан, иңыхра иаштәлт,
даеа шыуки иихәо мңуп ҳәа иашшуа иштәлт.

Ху-шыкуса ацъамыбу Сибра ихганы дхынхәит иа-
ра, ацың еиңш деизғыдаза, агуабзиара имаз уақа ины-
жыны, аңша чмазара деиланакны. Аха аратәи амра,
аратәи аҳауа иара дызлиаахъаз, дзаазахъаз, ғағхъа изы-
қалеит игурғасаҳәаганы, имчтатаганы.

Ауағы, аусура иаштылоу, ацъабаа ибаларц итахыуп,
уи аус анимуа аены дычмазафуп.

Ари ауағ ипъсы анеивига, иқыта уаа ғағхъа дтоура-
ны днарылагылеит. Уи иабзоураны иара хучы-хучла
ирхеирштит ирзиухъаз ацәгъара, уағы ихаштәз ақы аку-
мызт, аха.

Ицион аамта.

Амзараа ари ицъабаакуа: ажәйтәтәиқуен ағататәи-
қуен неидырхуцлан, настың аханытәгъы иара ишихәалоз
еиңш, ирзиуз акунамга машәирла иңәйқалаз ақы ауп
ҳәа згу иаанагақуаз раңағхан, ғағхъа дқартцеит ғажәеи
жәоху шыкуса рағхъа дызхагылаз ақытсовет анапхга-
рағы.

Ари Луман ихъзуп, ижәла Шәлымбоуп, абар иаргыы
дахынеуа, иқамчы еиғырғаны икны, аусхәартта амард-
уан дағаланы, инарпсығене дцыркүа. Иара уағы
абаакы, шлакы. Акыр ғабаа цэгъя Луман ишихи-
гахъоу адәахътәи ихуапшыларалагы иғашьом. Аағсара
ықуубааует ихы-иңи, аңхъаза иргыланы уи рхыубаа-
лоит илакта таулакуа иртышны мазак аилкаара рта-
хушәа, акыр инаудхало иухуапшуа ила-гу цэышқуа.

Март мза алагамтазы акун. Иззымдыруада ари амза
егырт амзакуа ишреиңшым, зшъара икуқъаз аңхәэзба
лғызцәа дреиңшу еиңа. Амш иахъа жәантә ағеенданакыр
қалоит. Аңхынира иасакъаҳәымтаны икоушәа, зны амра
пхоит ашоура укунамыргыло, зны еиматцәаны акуа ауент,
дағазных асоура ағазнак'уент.

Луман икабинет днығналаны аңенцьыр аартны,

изара кны днадгылан, ажәғангу днатсаңш-аатсаңшит,
амға дықуны дахъауаз, уи абарта имамыз цүшшабраңыл
жарылыш

Ажәған аилгара иағын. Апъта еикуатцәакуа ~~былғо~~,
пұтың-пұтың еиштәгыланы, амрагылара шықаз икон.
«Амш цәгъахап ҳә ашыкъ жа ауағы игу иаанагартә иқан,
аха иаҳала акғы ауам» ихән длахәыхза истол аш-
қа даахынхәйт. Ус атрубка аақуихын, ателефон дасит:

— Алдыз, ико?.. Зегыы ирашәхәама?..

— Ирах-рах-раххәйт, — атрубка иаатығит дзацә-
жәоз ибжы ҭақықза.

Луман иаацьеишьеит. Уи абжъаапъны иөы акзомызт,
иажәа цқыан... «ихуда ихууама?» ааигуахун, иажәа ина-
циттент:

— Азэ дышәцәйбжъамхааит, амарцьа, азәы!..

Ашыбжыштың арақа аизара ду қаларц икоуп,
акытаётәи аколнхарақуа ағбагы еидыртсоит.

Алдыз аколнхара «Анасыпъ» деіхабуп, ателефон
абжы анга, икабинет ағы дтәаны акрыфара да-
ғын. Иаңхъа астол иқун жыхутак акуац ишишәасалхә,
хачапырк; апъатлика тәқа игылан, ианитаххо, иааштх-
ны ағы еикуатцәа самсаленуа атәца интәйтәон.

Уағы дазщаар алшоит есымша абас аума ари икры-
фашы, апъхзы ңынхәо амхы дтоушәа, есқынгыы иху-
арах иааргома ҳәа.

Мап. Алдыз ашыкъ жа акрыфанды ағы ддәйлттүеит,
шыбжъон иара уахъ дтоит, нағыы есымша иара абас
чысса дчазом. Уажәы имтоу афатә атоурых акалашәа
икоуп, иара итахзамкуа ауп ишизаарга.

Алдыз, уажәы даазқулаз, апъсхуракуа рышқа днеи-
зом. Дшәоит. Уақа тынч еимлесир бзиоуп, аха ибырыгра-
ша еикуум акы азәы ианимпүткә, уаңеимшхароуп, акыта
еихабыра уа инеиз аус иақудыршәоит.

Иацы Алдыз аплантациях дыштоз, изымдырzonы
амшынфажәа қазтоз шьюукы рашта дынталеит. Устәи
амға иаҳа иааигуан, иааихтәаны дцарц итахын. Ауаа
нейидыххылеит дөйжәирхырц, аха сыйцак'үеит ихән,
амғахыттра имуит. Апъшәма ңхәыс, уахълыхуаңшша
ңхәыс еикуатцәа хұчык, аха «акреилызыцо» гызмалк лоуп.
Алдыз знык убас «мап» анихәа, изхихәауаз лдрын,
амшху идлымталеит, аха, ҳәарас иатахызуен, убри нахыс
хъаас иштәлхит уи акрымфакуа дахъцаз. «Апъшәмей

иареи бзина еибабон, уажэы ари атээцакгы химтээ-
леит» лхэон гуаныла. Лара иазылкыз зъабцакуак
ахулпээз аусхэартаёы Алдыз инеихафан, афыка дцаан-
за, маза иху рыманы иааит. Азнык азы иара идимки-
ларц далаает, ицьеишьеит, илакуишьеит, аха иаазтиз
лгу нхар ҳәа дшәан, ирхынхәйтцәкъаны идәыкуимцеит.
Амала, азбабцәа рзы акыр дабыт уеизгы-уеизгы, уи иа-
нылмузах, афатә дараabraх, аусхэартах, ирыманы
иахъааз азы.

Алдыз иаха ицэйнхаз акун иахъа имтаз, аха абри
еиғыш амш азы афатә уахыки-енаки рыла акрахъуа ико-
ума? Акуац тъхамызт умхәозар, аакыыська акуаб итыр-
газшәа икан, ахаачапыргы убас апъхъан апълакъ ианыр-
хит ухәарын.

Луман ателефон данас инаркны, Алдыз атынчра ицэй-
зит, иөаپьшылара ипъсахит. «Зегы ирашәхәахъоума ҳәа
дтцааует, иара ида ҳара акгы агухъаа ҳакзам үүшьап»
игу итихәаауан иара, илахъ тыркуёы акрахъифоз. Ара-
ға ихәатәуп арт афышыкusa, Луман ақытсовет ажны
днейжътеи, Алдызи иареи шеизуаамыз. Алдыз хүчүк амц-
хәара илоуп ҳәа ианакузаалакгы дахырпъхъаэоз акуу,
ускак изымзырфуаз аколнхацәа ыкан. Иара Луман иөы
днеини ртызтыпъ участкакуа ирхаргалеит, аколнха-
рацы ишақунаого аус руам ҳәа урт данырзашшлакъ, уи
ажәагуатцәыхъакуа иаргы иеихәон, анапхараёы уара аус-
ушьа уакушәозар, урт ус ғарткомызт ҳәа. «Амра аан-
кылареи акуа аамышьтреи сара исылшо үүшьап, аарфа-
реи, азысаамтеи ирыхъаны аеафра аарыхраёы аитцаха-
ракуа иҳауз Луман сара хъынкъас иситоит» ҳәа гунам-
зала дцәажәалон иара зыгуря игакуоз рөы.

Алдыз игу дтатаалон «абри ауаф сара цэгъарас изы-
зухъоузей?» ҳәа, аха изакузаалакъ, Луман игунигаша,
акы иара иқаитцахъаны игуалашәомызт. Үимоу, иаб
ихәоны иаҳахъан Луман аус данакушәа, азыбраёы сара
сидгыланы сцәажәеит ҳәа.

Аколнхара аиҳабы, ғафъхъа ицэйнхаз афатәкуа ныпъ-
хакны, икабинет ашә ацаپъха нылышәаны, итыпъ аёы
дааниы даатәан, зыткар афы акуитәэз агазет өыц аакуи-
хын, еитцихны днахуапъшиит. Ус «Ламысла иныкъуаз ауа-
фы» ҳәа ажәабжъ хүчү ианыз, илаш накушәан, иөа-
зелымхәтәны апъхъара дналагеит. «Акыа араион, Ам-

зара ақытағы инхо Қызын Смырба уажәы аакысқаға ақалакъ аётәи апъара ұсақыртқау руакы ақны хұнызыңға маат апъсаҳраз изитаз азбаб убри ақара апъара өңгілдіктердің орталығындағы излырыхынхәйт. Уи излеихә ала, азнык азы иаргы изгуамтқау идиқылент, аха адырфаені шаанза ирхынхәйт амшху ингиз. Апъара ұсақырта аусзуғцәен уа иқаз ауаан ауағ-қына идуззаны табуп ҳәа иархәеит».

Алдыз ари ааңынан, длах-өыхза даақалент, ила еикүатцә дукуа итегъғы иаақуазхеит. Апапирор иңыбына иаатиган, амца аркны дахо даатәеит.

Алдыз игу иалан аколнхара енәбасы далырхижътеи убри ауағ ұзара акала дахьизмыщхраацыз. Ажәйтә Қызын иара абзиара ду изиухъан, уи уажәы игуаларшәаны дназхуцит иаңы акушшәа ианықалаз:

Иара дыңкунан усқан, ага зареи ақушреи деимарк'уа дықан.

Еизарак ағы ұхәйзбак дибан, длеилақант. Лара әнаны апъшразы ссирк лакун, аныха чапеиңш дұбазбайзана, арах агуатцә лызтамызт умхәозар. Лхи-лтыхуен еил-кааны, лығны тәартас-ғылартас иштихит, ажәа линцент, аха диңымцент. Ұаҳа ұсыхуа амамкуа ианиба, Алдыз иғызыңға назықеиттан, лымтарса иеазикит. Уи иагылиршент хулъязық азы, апъхәйзба заагара ҳәа атцең ағы даннеи. Лара данырк, лән ршаңдаанза, дырцәйхәеит, ахаблагы еиниғны ақуқуаңәа ихысуа ирыштәлент. Ұбасқан Қызын иакумзар, хымпәада иара ахымзб игон. Апъхәйзба икуадырта даныртәланы, уи дықуғраа дцион апъслахә енпш, ағыв-сывхә ахкуа иривкөз усс иқамтца. Ааи, усқан Қызын иара даара дихеит. Җоуп, лара «газак» лакун, «бареи сареи ҳайднамгалакуа сыйысындаз» ихәо дәлент иара аштахъ, шықусыбжак еиҳагы еидымхалакуа еилитцит, аха уи дышеемиз еғи идыруазма! Ма сыйысыроуп, ма уи даазгароуп анихәа, ихы даменгза дицхрааит. Ажәйтә абас абзиарақуа изиухъаз рцымхурас уажәы иара аңабыра именжътеи Қызын акыр дызихуама? Мап. Изатәым уи ағы иашыңәа, итынхаңәа шиңырхагахаз. Арт рүгута аколнхара уеихабны аусура даара иуадағуп. Үрт ма изақараазаалакгы ұзара акала урыхуалароуп, ма ргу уцәыхъшәашәхонт — уаҳа ұсыхуа амазам. Аха ажәлар рус уанахагылоу, азә далкаа-

ны ицхраарагы ус имариазам — зақа блакуа цэйтүшни иухуапъшуазеи, иахынтэаапъшуа узымдырзоджаяа, Алдиз ари дахьзимыцхрааз урт ипъирхагахент, даира дыхдыртэалахъаз цуушьап.

Зны Җыцын дааини иеихәеит чарак ашқа сцарц стахыуп хәа. Ари дызлаз абригада налақуаз аөнү иара х-фык аусура ақынтаи рхы иакүититөхъан. Урт — азэй иахэшьаңа иакун, егыртгы изықакуаз уаан. Абхъатәи ақалакъ ашқа ашээр титэй иманы дцеит, егырт — пъсхурак ахь. Җыцын дахьцоз харан, анапъхъара қазтаз альшәмей иареи ениуга рыбжъамызт — димыштит. Димыштит, избан акузар, аусура еилашуан, тагалара аамтан. Даеазынгы, ажәа гуацәыхъала уи диацәажәеит, иахъа цәабуара сызком, сгу бзиам хәа аниенхәа. Усқан дикумчы дызцәажәаз уи ауп — Җыцын ауха итааз сасык дидтәланы акраамта ағы ицижәуан. Уи ус шакуз иара еиликаит адырфәене ашырж амфаду аөнү уи ауағ данишыла. Аха Җыцын дненини сгу еиқарам хәа аниенхәаиз иара изгуаамыгзейт акы. Уи — Җыцын алас данитаауа дицәпхашъаны ағы ицижәеит акумзар, абжъаапыны атәыцакгы иөхъы ишфеймго.

Алдиз уажәы агазет ианихыз ажәабжь абас акыр игууланаршәакуеит. «Уахатәи аизараөы сыкугыланы абри астатаи сапъхъаны, Җыцын дырехуаны сихцәажәап, — игу итихәаант иара. — Икеитказ ақынара зегъы идеилсыркаап, игу исцәыхъашәаханы икоугы аакуандахап. Алдиз абас дышхуцуаз даалак-факын, ииура изымдыруа даанхеит. Агазет иахәо ала Җыцын дырехую ихцәажәара хымъада ауаа иргууланаршәоит Луман ирзинхъоу акунамга, уимоу, зегъы уи бзия доурбах'я, иара быбнагаргы ауеит.

Алдиз деикушьшы дахтәаз игу итихәаауан: арақа аус злоу — аизараөгү аускуа шымғаңысуа макъана еилкаам. Аправление өңц ахантәағыс аколнхара «Ацъя» аихабы Шәлиман ухәа даеазәы джартцо үшишьоит, аха издыруада иара далырхыр?.. Ишакухалакгы, ақытсөвет аихабы Луман изб уи аткамкуа икалаазом. Убрι ақынтаи аихабыра шимоу дынхозар, далацәажәом Җыцын итышшәа, уи нақ-нақ дахнихуаша нас иңшашап. Мап анакуха...

Аизара адәны иқартцеит. Ауаа еизаз аклуб иазкүа-
мызд, иаргы хучымызд, аха.

Ақытсовет ағны аңхъя ара наа игылаз амтдан акры-
зыхытуаз атахмадцәа реиҳарағык еивағба адесқуардәкүа
ирықутәан. Итәни урт рыштахь игылаз асқамкуагыы,
аха, зегы акоуп, иахъя ара ауаа икылсыз хучгы-дугын
рыптыраа уадағын.

Азәйрөфы ықуғыланы ианцәажәа аштыахь, еидыртцеит
аколнхаракуа, өңің еиңыркааз хъзысты иартцеит «Амра»;
нас реазыркит аправление анапхгағ иалхра. Аңхъя
азәйрөфы неиңдеңкны ихъз рхәеит Шәлиман. Аизара мә-
пұзызгоз Луман иакун, астол дахагыланы зыхъз рхәоз
ауаа ашәкү ианиңдон.

— Алдыз Мырба! — азәы ибжы неиргент.

— Хуғык анысцеит, шыңа иазхап! — өсаңдит Луман.

— Иазхонит... иазхонит, — ауаа рыбжықуа неиларпәссеит.

— Мап, иазхазом, — зыбжы зыргаз дәғагылеит, им-
гуацәа иапъца. Уи Ҳатажәықуа ихъзын, аутратыхкуа
раарыхырта деңхабын. Аизара ахантәағы икалам астол
иқүкшо, аиәацәажәаракуа ирылагаз ауаа анирзырөфы
аштыахь, Ҳатажәықуа инацитцеит ипъынца шәпа, фырт-
фыртхәа иртцыс-тысуа. — Алдыз иаважъра ахутаны
исыпхъазом. Уи иацы дахамғылаает аколнхара, уажәы
имбейт аусура... Алдыз инапы атақа иқаз ауаа рхыпхъа-
зара иаҳагы еиңан... — дағын ацәажәара.

— Иазхоуп, Ҳатажәықуа, иүхәаз ҳаҳаит, амщу ацәа-
жәара атахым... Ибзиоуп, данаҳтап! — инапсыргута
аархханы өсаңдит Луман; ус ихы аалеирқун, афрагы
дналагеит.

«Дыңцакжомызд Шәлиман ианихцәажәоз, сара
сызбаху цәрызгас уажәы ажәа интом. Абри алагы
иғашьом сара Луман сшиңәымбүу, аха еилкаам цәгъя-
рас изызухью?» игу интихәаит Алдыз, дхәыңцы-мыңдуа
дахтәаз.

Шәлиман далырхит аправление ахантәағыс, уи ачлен-
рахъгы иара Алдыз даламшәеит.

— Акы схәарц стахын, — инапы рхханы дәғагылеит
Алдыз, акыр изыдхалаз аизара атыхутәан. Ажәа аниоу,

днарылтны днени, илахь еимархуа, астол днадгыланы
шәаит:

— Шәхатқы сцент ажәлар, узынцәажәало закузей хәа шәтцааузар, иахъатәи агазет иану ажәабжь ауп... Уи закуу шытә згу азғо шәрацәазар акухап, агазет иаңхъа-хью шәмашұхарым...

— Ишъюухәо, цүуштүт, агазет уажәраанза ҳамыпхъакуа иахъычхаузма! — даацәажәент иәфәхъя итәаз атах-мада Маң, ихаңыцқуа бабаза дұышәйрчо иватәаз ифы-за днеиәпшүн. Егъигы ссирк иахазшәа, илабашья анышә илакшо, ихы қыаны дааччеит.

— Уи атәы уажәы ара изҳәатәузei хәа згу иаанаго дқаларгы алшоит... Аха мап, ихәатеуп — ҳколихара да-лоуп зызбаху цәырызгарц стахыу. Ус икоу ауағы зегъы даадыруазароуп, — Алдыз ипалта цәыш аңыба агазет аатихын, еитыхны аңхъара далағент...

«Афырхатца Ҙычын... Афырхатца.. анцәа уажәра бзи-еитәаит!» — ауаа рыбжъкуа надыргеит, агазет аңхъара даналга.

— Дабақоу, иара дызбазом? — дәғагыланы ауаа дын-рылаңш-аарылаңшит Луман.

— Ара дыкоуп, иахъа арақа дмаар иуазма? — азәы ибжы неиргеит. Ус, зыхъз рхәоз ишқа уи дынхъаҳын, инабжыигеит: — Ҙычын, уғагылишь, асасцәа уддыр-барц ртахызар акухап!

Ҙычын иқыши қуац-қуацо ицәажәоз иниатенкит: — Утәа, дад, утәа! Иатахым... амца ахысит.

— Сара шәхатқы сцент, иахъа абри агазет саңхъеинже-тен, схылпя атыс тоуп, — иажәа инациент Алдыз. — Ҙычын икеңтаз азы дызмырехуара уағы дқаларыма? Бзина дзумбарызен абас икоу угуга? Зыпсы цқоу, утәы акынчаң иаламкысса, иутахызар иаменгзакуа этәи арахь иузто... Иказшыя акузар — шҳам зламкуа згу разу, бзиарамзар; цәгъарак бзантцык иуаназымшо, згулацәа зтацәа реиңш изыңхъазо.

— Ҙычын абас дыкоуп хәа сгу иаанагомызт, дхызы-заап иоуразоуруу, — даацәажәент азәы, иахауз ажәакуа цъашь.

— Узырғы, цым, узырғы! Иузымдыркую итегъ ма-къана еилукаахра укоуп, — Ҳатажәыкua уи ибжы неи-куиргеит.

— Сара зызбаху схәо уара цқыа дузымдыруазар **ка-**
лап, Шәлиман, — Алдыз уи ишқа дынхъаҳәйт, — **Чыңыр**
иөы уаанза, иеиңш дубом. Иара гуабзиарыла дышбубу-
мгы, иғызцәа иерыткамырха, дызлоу агуп аәы усурा
дышнеуа еиңш ауп, уаха сасык даниتاа, иага иңзыуа-
дағны дықазаргы, ихы даменгза иуалу шымбаңыго. Ари
иаҳнарбоит Чыңыр ибзазара зегы намысла адәы ақу-
заара ишазкыу. Ажәлар, шәхатқы сцент, саргы апхъа
снаргыланы, қытқык игханы иҳамоуп абас икоу ауаа иа-
наамтоу иаҳхазгуамто, чыдала иалкааны аҳатыр ахъ-
хазрыкумтço.

— Аиаша ухәеит... аллах уинихәаант! — иааилар-
пъсент атаҳмадцәа рыбжъкуа.

— Абри иакун ғағхъа аколнхара иаҳаргылатәйз, —
еааант Маң.

— Ацәажәара шәақутцишь, Маң, ацәажәара! — ишь-
тахъ итәаз азәы ибжы неиргейт. — Шәлиман изы зегъ
рапхъа апхъан унапы уфахеит, уажәы даәазә дутаххеит.

Алдыз ацәажәара далагар, ғағыла дыңбууан, аха
иара гхас имаз: зны-зынила дзынцәажәало анағсгыы иа-
тахқуам дрыланагалон, уажәгбы убас ихъуа далагеит.
Иара уажәы иеазикит ахәара, Чыңыр уахык асас ағы
иңыхән, адырғаене «сгу бзиам, усурा сыйцом» ҳәа
данизнеи, ихы дшакуитимтәйз, аха уи иаҳутамкуа ишы-
қаңтаз ухәа.

Ауаа бжағык уаҳа аанғылара ртахымызд: цюуки
гылахъан, цюуки ҳәыцы-мыңдуа итәан, аха ацәажәаф иа-
жәа далгандаз хәа ипшын зызбаху ихәоз иаҳатыр азы.
Алдыз агазет рене иңыбыхъ ипхъак'уа, дцәытцѣш-
шәа Луман ишқа дынхъапшын, инацитцеит: — Шәхатқы
сцент ажәлар, Чыңыр иқиара атәы ара сара уажәы са-
ламцәажәар қаларын, ҳара амзараа ҳзықушәахъоу ҳа-
кумшәацзар. Аамта иамго акғыы ықам, мамзар уи уағы
иҳаштуа акы акумызд... Шыкусык зны ашкол рғыларазы
аپтарақуа еизаагаз шызыз атәоуп сыйөү... Шәгу иаа-
нагозеи? Убарт аптарақуа азәы имбазакуа иқаларызма?
Убарт ҳаңзырхазгы, суафуп ҳәа уаха абра Чыңыр дахъ-
тэоу дтәазар акухап, илакта қьашь ҳтарпъшуа. Игудцаны
дшызызар ауп икунаго...

Жәағыла-шәғыла ауаа рылаңшкуа рېынадырхеит
иңзышкәраза иқалаз Луман ишқа. Шыуки рлакта-

куа иртубауан агурамгара, шыуки рхы-рөы икуубаа-
уан арыщашьара.

— Ак уасхәоит, дад Алдыз, уххъ згеит, — дәғәгүләйт Мац, ауаф көағ, ибђа еиңбызға, — сара даара ибзианы исгуалашәоит зызбаху цәыругаз атәй. Усқан агуабзиара сыман, атоубан сағызын, аха изхуартоузей, һарк сакун, нхара-нтцырала иуқушәира дышықазаара сыйкан... Саб акыр сзынижьзар, удыруеит... «Жәа-маатқ апъара адунеи исзалхраны сыйкам, насты сара ашкол итастцо хшара дсымам, схы сакуиттәи пысыхуак амазар» хәа Луман, иххъ згеит, абра дтәоуп, сихәеит... Иара иакун усқан уи аусазы ифуа иҳалаз... Аха иқалозма! — Апъхал қазтцо нахынтахыу амма аитоит — рымхәои, итахызаргы атарта амазам иҳәоит... Ус акухеит, пысыхуа амоуит... — Уара ульхәысебам, Мац, ухатцоуп, ашкол-бака қаҳтцарц хгу итоуп, иумбазои! — анихәа ишпәзазурыз? Изулакгы исыпъшаан, слатцазза исшәеит; шәаргы шәыххъ згеит, амцху шәыманы ишәымшәаеит.

— Абақа қантцент аштыахъ, — азәы ибжы ааиргент.

— Уиашам, ағызы... Луман иениш даеа пытфыкгы ҳамандаз! — уи иажәа иенәадырхыит даеа шыукихъ.

— Аизара аркы! Иатахым абра уажәы наххысхью аускуа рылацәажәара! — иниабжыыргент Луман, иватәэз фыңғы-хфы, аха иара, икеитцара изымдыруа, длак-фак'уа даанхеит.

— Дадраа, шәыххъ згеит, аштыахъ, хъарақуа ирыхызы жәбонит, ахуцкуа ирхәалоит енпәш, амым иагеит, — өааитт атахмада.

— Мац, «азәы ар ихәон, азәы — амажәа» хәа сара өырпәшис акы цәырызган, уара ашшра уалагеит, — ихәан Алдыз длахәыхәа итылъахъ иөынеихеит.

— Ажәа сыйтиш! — дәғагыланы инапы неирххеит Җыцын. — Ак схәарц стахыуп, амца ахысит...

Луман, уи иажәакуа имырхаяу, аизара аиркращы иөы ааихих'уаны, Җыцын ашацахәа днарылтны днеин, астол днадгыләйт.

Иара абжыаапъны деңпәшым, иәаңшылара цәгъоуп: апрыпыл еиңш дәкапъшуп, илакуа наха идууп, иттәрааны ицоит.

Ажәыркъхәа ихылъарч еикуатцәа неихихын, иаанифыт-реикит, аха ус иманшәаламкуа ибазар акухап, астол

ашқа дынхъаҳены, иршэны ағынаирхеит. Ихы айтыхы ауаа днарылаңшын, иөы аахихит, аха дзымцәажәеит, ицламхәа тыйс-тыйсуеит. Ццакрыла ачабра иңыбыба иаати ган апъхзы меигзараҳда изықунатәоз ихы-иөы ахшьра дналагеит; ус дук мыртыкуа имч зегы неизыркукуаны ибжы неиргейт:

— Амца ахысит, ари атәс схәарц стахиижътеи акыр түеит аха... аха, изышәцәйззозеи, «ала аңа ала ипънажәом» ҳәа, знык ианықастса, аңыргара сзымгуъуа саанин. Уажәы... уажәы апъара апъсахраөы абас санықуа инаркны, иззбеит, амца ахысит, уаҳа исытасымкырц, — Чычын икъыңкыңуаз инапы иңыбы интәйтцеит, фапъхъя ичабра тигаразы, аха импъыхъамшәазар акухап, илахъ инацәа нахшьны, ипкыш-пъкышза иакунатәаз апъхзы аарыцқыаны иажәа инацитцеит: — Луман, дад, абзиара узықалт, иацы ағны усыкүмшәеит, снеини ахшығ ду змоу уаб Дарықуа иасхәеит зегы.

— Изакузеи, мшәан узынцәажәало? Ари пъхызу, лабәбоу сзеилкааум? — өаантит Луман, иаҳауаз ажәакуа ссиришәа ибо.

— Исымам ҳәатәы. Ашәақұ үгудызтаз сара соуп.

— Саб икъинтәи сара акғыы смаңацт, Чычын, нас уи иуеихәазеи, «ажәабжъ бзия» илымхаөы иноугаз аңымхұрас? — дтсаант Луман, даныңкунастәи ипъшра аахуаны, ачча икъышә икүжжы, илакуа пъырпъыруа. Уи аамтаз, ажәлар зырфуан, ахаҳә рыхулашәазшәа рқыт-бжык ықамкуа.

Чычын пъытраамтак атак қаймцеит, дғылан ихуда икуае. Ус дынхъаҳын, Луман ишқа пъытқ днеңтатты даацәажәеит: — Уи, амца ахысит, азтаара атахым; изаҳаны ажәала өзынмұрагы, гуаныла ашәипъхыз ацимтәр қалом... Аха Дарықуа уағы иааңьеиштарә дсызнықеит. Снейдәаланы, амца рхысит, зегы аахтны ианиасхәа, иара днахуц-аахуцкуаны абас ихәеит: «Зны иңәрымгакуа уеаанкыл! Ари ус бубуоп, ишхәатәу уақумшәар, аңағтара алтыр ауеит. Уажәы схъаа саргуамтүеит, хүчк сшааибъхалакъ, уара угулам, аха сара тулак иаҳасаб ала сузнықуап».

— Нас Дарықуа уизымпъшзеи? — иғацаза Алдыз ибжы аагеит, дзызтәааз ирласны атак анықеимтә, инаци-

тцеит: — Чычын уара даара ууаф-башазаап... Апъса
бъын, рацәа сгу сажъон...

— Амца ахысит, Алдыз, уара абра укугыланы¹ убас уансыхцәажәә, — иңәеит еғи апъсы ипъштәы аахуаны, инацәакуа аеңаңәа еизыркүөуа, — сгу иамуит уаҳа тыңч атәара. Сызлақакуамыз акыр урылацәажәеит аитқақуақуа исымаз изхарамыз ауафы ғаپхъа ҳтынкъас ито. Уи: уаҳа исзымчәйт. Икажыны избаз апъаракуа анысцәахыз: сгазан, акрыздыруа² үүшүй? Амал, амца ахысит, ускан сазыhatтатдо саштән, уи акуушәа зегъы ирыңкыу. Уи: ауафы ила хнакыр, игулагы дтеирхоит, иашъагы дихаштueйт... Ус акумзар ижәымбои, дадраа, Луман дзыкусыршәаз?.. Ари сара цэгъара сзихухъазма, иашъа гуакъа иениш сибон, саргы дысцәымбзамызт...

Чычын иажәа далгеит, аха итыпъахъ днеиуамызт. Алдыз заа дрылтны дцеит, дызлацаа уафы имбазакуа.

Абри ажәабжъ ада ҳәатәы рымамызт амзараа, гуль-гупъла рыфынка иахъцоз. Шьюкы неизтәа-ааизтәауан Чычын усла дзықудыршәарызенш ҳәа. Урт раҳътә азәйк-фыцъакгы атак нықартон: «Уи атакра иқумшәэр қалап, избан акузар ацәгъара иқаитказ ажәытәра иагахъеит, аха уахатәи ипъхашъара аткыс еицәоу апъсабараөъ икозеи?» ҳәа.

1961 ш.

АРДА КЫНТЫЖӘҚУА

I

Цыят ағны ақаттара игу итеп жытсаң таңдаңынан даңыз болып келді. Амантаңдаңынан даңыз болып келді. Амантаңдаңынан даңыз болып келді.

Акырынтың ақалакъ ахь дцаны иидыркую ауаа дрыхәодырчо иаштәйтцахьеит, аха ақамет иоуам — убри дындыланы дамоуп.

Акырынтың ақалакъ ахь дцаны иидыркую ауаа дрыхәодырчо иаштәйтцахьеит, аха уажәй иқам хәа аниархәалакъ, уи сара исоураны иқамзаап хәа игу каһаны даахынхәеит.

Ахыбразы нара ихы дахашшаауда дықазам, хар амамкуа акуасқыа замана изгылоуп, аха иеазикит ақырымтың өнімдерінде. Уи иабжылғон ипхәйес Ҳаудагы, избан акузар имаңым ргулаңа еихачаңа ақырымтың өнімдегі зыргылаз. Даргы уаа хаңхраакуак роуп, азәй итахарц ләтәхым, настыры, лара илхәалон енпеш, ахшәэра лхызыкуа збабк рыфны дығнагылоуп, ргу итаркыз рзынагзар, махәйек дроургы, рхы акала иқуныршыо иқалом.

Ағны авараңы зәсіміртәба игылоу абна шымхакуа рымтән ақырымтың шытоуп, метраки-бжаки иштәхүү акуасқыа атаңа ираңданы итсоуп абын, алампей, ақырастакуеи. Апшәма излеихәоз ала өнім азхара аматәахука шытада иман, аха ақамет адунеи изалх'ум.

Ипон аамта. Арт рывараңы ргу ззымфазоз ақы қалеит — еитцырхеит ачай фабрика аргылара. Тсоуп, уи напы аларкраны икоуп рхәоижьеит пытк аатцуан, аха нааниуан ус, аиаша рзымдыруа.

Аргылара нахъалагас Цыят изааигуара иқаз адәкаршәраңы ауп. Аусура еилашуеит, амашының нахъа хулаанза ухы тырх'уа, ицо-иаауда амфа иануп.

Азның азы Цыят нааниңымыңхеит, «Ҳавараңы ауаа ықуҳаит, адәкуа ркит, мәйек аагартагы ҳмоуа, абна хыршыаара икоуп» ихәон нара. Аха Ҳауда даара деңгурбьеит ачай фабрика рзааигуара нахъықалаз.

— Уара акы уанаңзымшәо ықазам, — лхәеит лара

лхатда ишқа, хулпъазык азыamatçurtatqayitæanasi iaħxei-
цэажэоз, — даеакы акум, есышыкуса аки iaħmxuazo
иисны ицо ҳшэыр ма аху ытцаххлап.

ЗАГРУЗКА
ЭЛБАСТИЧНОСТЬ

Хауда, уахъыхуапъшуа ҆хэйс ҆шьагъатжак лоуп,
наза-аазак, апъшык, лхы-лөы назыхухуаны, лыла губра-
куа лахъыхз.

Цыят ауафаса еикуа, ишлеи иенкуен еикараны, зсара
акыр иахыпъаны икэз ипъатда цацьа иөачы дахътэаз
даанихъихуцаант.

Мцым ипъхэйс илхэо. Ашэыр рацэа рызгылоуп. Ес-
зынра атэа титэ иманы иенуардын қуареаруа, дрыцха-
хуха амфа дануп. Иахънеигаша инеигаанза икуюаку-
тэатэоит, нас изыпъсоу ала изытиуама ху-мариала инка-
жыны дааует.

— Икоу уасхэап, уара, — Хауда лхатда днеихуапъ-
шиит, — уажэшьта ацамет абрақа иҳапъшааует хучык ҳхы
хзацхраар. Ахарантэи аагара мариоума? Уи уара иул-
шарангы укажам. Ари амчыбжык иара тыхуапъцэарада
арғыларахь аиагара иаेуп.

— Ных, цушьт, — Цыят даапъышэырччеит. — Анақа
ацамет шыкоу сара исзымдыруа ҭыбышь, ҳара акгы
хзалам акумзар; «Ақуагы ахы тоуп».

— Иахзалахаратэ хнықуап, азэгы амала акгы ҳан-
тајом, — ниаталкит Хауда.

Уаҳа иаламцэажэеит уи атызшәа.

Цыят дфагыланы иёйнеихеит шытә згуарлара иаамтаз
араху днарыштыапъшырц. Хауда афырахътэкуа ყытцэ-
тэаны цыя еибамкыз амекуа ирытатсаны ғынтэ-хын-
тэка днарытәхәан, ахурзы кнаханы дхуцуа даатэеит.

Лара аханытэгы дрыташыцуан изызкыу аускуа ры-
ла заагартада маңы анхара дукуа қазтоз, ибзианы зхы
нықузгоз ауаа. Уи азы дара ирпъирхаганы илыпъхъязон
аусхәартада иазаангүамкуа иахъынхоз. Ауаа иахъиреар-
хасыртам ҳақоуп, азэы ҳхы дызлахархуозен шылхэоз,
уажэшьта даеакала иқалеит, шыбыжыштыахъынза
ауаан амашынакуен рыштыбжь еилағынтуа игоит, уи
нахыс арадио ухы тиах'еит, цэажэароуп, шәаҳэароуп.
Аргылара еиҳабыс иамоу ацкун ғынтэ-хынтэ рақара
имашына ргуашә аёы иаанкыланы ртцең азы ттаны
ижэхъеит. Иара, уахъыхуапъшуа, апатрет дағызоуп.

Уи ари ақытағы дтәымуафуп, аха апшәмара штыхны аусура даेүп. Рыфны дтәар, дгылар, рченцыка ^{иғар} цьара акы дрыхуап. Иқалап дтаацәарамзаргы ^{жанашын} пхәйс дицныңу лбом. Издыруада, рыпха длеилаҳаргы? Цьара ианцо ирыщахуха атәйркъ-тәйркъхәа ахәйнцәа ишылоу, иудыруазеи дук мыртцыкуа рымахә имашына ритцъраауа иакутәарц иқазаргы?

Аха знырыфны қартцароуп, абра инходашь, анаңбалбейт, рхәо ибъазбазуа иқудыргылароуп.

Цыят ипхәйс акы аниабжылго, наххәап, илхәо даара игуагъхаргы, шамахамзар иаразнак длықушаҳатхомызт, уажәы ишиуз енпш инарпсыгены лажәакуа лөеирхъуан, мамзаргы өымт ашшыхәа дналъыртны дцион. Уағы дазтцаар алшоит, иара зегърыкны абас қашшыас имоум-ма хәа. Мап, ари ус дахылказ ипхәйс лыкны мацароуп. Цыят даңғылашыон запъштарақуа нымтәоз Ҳауидә лхы нааңашәакуо зегъы иаразнак рымушаҳатхара.

Аха уажәы ацамет игу итталаны дықан, ипхәйс дылзымпшкую, адырфаене азбаху иара ихала иңэригент.

— Иацы бзынцәажәалоз атәы уажәы исгуалашәеит, — ихәеит Цыят ашшыжъ, иенгүшә абартца иныткаршәны, аматуртағы дааини данаатәа. — Ииашатцәкъаны, ари аргылара ұюуқы-ұюуқы издыркую абас ирзааигуаны иқазар, иага рхы иадырхуарын, аха ҳара уи ҳалшом.

— Ихалхаршароуп. Еихачаңа акырымыт ғиқуа қазтаз неғымсрыда зегъы ахашәалаху дукуа рымаз ұуушьо, аха маза аргама ауаа рыйырхыраант. Ҳаварағы ацамет шкажды даеаңварантәи иаагар, иагылхашшароуп, ҳара ҳаиңш иара иагағы иргап, — Ҳауидә ачуан ахыргъягъя ианыргыланы абыстахуара дағын.

— Зәка бымхуцкуа бцәажәозеиши! — ихәеит Цыят апхзы зташыз ихтырпя ихыхны иварағы инықутданы, ихы ачабра ықушшыуа.

— Избан, уара?

— Избан бымбо, ипхашшароуп ацамет даеаңварантәи иаагар акузам, абрақа ишрымхыз дырны лахъ ҳартар ауп.

— Уи дыршы амазам. Иатаххар, даеаңварантәи иаагашшәа аеытцакуа қахткоит.

— Хүчкү иаарццакиши, хүчкү! Амхы араху ахъталаз аанда сшәан, ус ишътоуп... Абри бара грас ишъабымоу-

— Уи иарбан?

— Иарбан бымбо, акыркныбхаанза ағытра.

Апъха уәастәрә ами.

Уи аамтаз даағналеит саарак азна алаңа лыманы ғажәеи хуба шықуса иртәгылаз Дыргун, азбаб апъшь, ашәпа-жәпа, лхы-лөы гъежыны.

— Баба, иф алаңа, — лхәан асаара илкыз лаб иштәхь ацәартабу иныкулыргылеит. Цыат уажәы ашәыр сфер, нас акырсыфом, сгу еиманағызуеит ҳәа инлатекит, аха нара усгы лаңак аанихын, ацә ахыхра далағеит.

Дыргун рқытаётәи абжъаратәи ашкол даналга, нахьеиҳау дызтамлакуа даанхеит. Лани лаби иапъшырымгейт, атара ду ахь лдәыкүттара, избан акузар Ҳауда илтәхын рызбаб нахьеи уахеи рылапүш лхызаар, Цыат-гы азбаб ағны дықазар, еибүп ҳәа ипъхъазон, убри анағсангы, лара ақалакъ ахь дцаны атара далағар, ахаръ илымшар ҳәа дшәеит.

Акрахырфозгы алацәажәара иалагеит азамет азбаху. Апъшема ىхәыс, уажәы лхы агуббан ато дцәажәон аргылара аихабы ргуашә ағы даатғыланы, рзыхъ ттаны ижәуа данылбаз, абас дшыртаххашаз ахълызгуамықзаз.

— Уи ҳағсит, аха абри нахыс уареи сареи ҳаихафалап, — лхәеит лара, акрыфо дахътәэз. — Ҳара ахәса хамацара цәажәартахус дахкыргы, ипъшзам, даға гуанагарак иоургы ғалоит.

— Дымғасцыпъхъаза ҳзы ижәуа ғыыбшьо, — ихәеит Цыат, өйтә-өйтә иғыркәказшәа, акамбашь хыртәзы зинни асаан иқугылаз даанаҳаны.

— Дыргун дзырфуан ицәажәоз лығеризелымхатәни. Илтәхымызт излацәажәоз, аха зегы акоуп, ражәа реалырхыргы лхәатәи хартомызт.. Лани лаби ағны рзықаттар, ҳәарас иатахыузен, ицәгъазам, илдүреит лара лзы шакуу еиҳаракгы урт ацъабаа зырбо, аха лара уажәы даға хъаак лымоуп.

Лара шытадыпъшқазам, аха лапъхъақатәи лынасыпъ макъана азәгы далацәажәом. Өңциә-хәғы ақкүнцәа илыштаз рызбаху лан ианлалхәа, азәгы қышшәцәа ихалымкит: «Азәы изы ижәла өеим, атарағы имам» лхәеит, дағаездә инхара лгуампъхеит. Урт акака рыххеит, лара Дыргун акгы лыгзамшәа. Нас абас ағны данбанзатәа-

заауеи? Ицэгъам абри ачкуни лареи еибадырыр. *Иара*
Ақуатәуп, иудыруазеи ақалакъ ахъ хар змам *аңыззың*
гараны дықазар?

Дыргун илдыруан лани лаби еикушаҳатны акы апъ-
шыргар, атың ىكىرتقاانزا азбаху дыртәараны иши-
камыз, убри ақынтар, лара ус лхәйт:

— Аргылара аиҳабы уеизгы-уеизгы шәиپхъарц иа-
кушәкызы, уи ақара еимырхх алацәажәара атахым,
зла даажәгаша сара дыздыруеит: Ламкац убрақа аус
иуеит, убри илымха иаатышәшьир, уаҳа атахзам.

Хауида атхарцәхәа лхатца ишқа дынхъаҳәйт: — Ина-
шоуп, уара, Ламкац афы азбаху иоухәэр, еиҳабы моу,
аңсы дыргыланы дааигап. Аха иара атакы имам, афы
данашылакъ дбыжәует, убри ақынтар афара-чара иқаҳ-
то ззықаңто аиаша изымдыруазароуп.

— Ламкац амаза шиаҳәатәым сара исзымдыруа үыйб-
шы... Аха егни иаагарагы ҳзапъсаҳо сеидру, дзеинъ-
шра уағу ҳаздыруам, — даалакфакит Цъат, ахыртәзы
зыхътатаз ипъатца үыхкуа рыцкъо.

— Дзеинъшрауағызаалакгы ачен-үйыка дыхнах'уеит, —
иниаталкит Хауида.

Цъат өимтит. Лара еиҳаракгы абри азы ауп лхатца
бзия дзылбо. Иалхәо ишахутоу еиңш ала ада даеакала
иара дазнықуом, зны-зынла ихшығ цкъа иазымцакуа
анс-арсхәа даннитцъяло ықазаргы. Иззатәузеи, ақаз-
шы бзия имоу ауп лара Хауида дхызхыз, мамзар иан-
лааз илыштыз ауаа өархә дуқуа ғышрала ари иенъышы-
зма?

2

Цъат иенгушә ижәға иқук дышнеиуаз, афабрика фны
аргылара иахъаңыз агуашә днадгылент. Иаңхъа дтәоуп
ақарул, илақуа құсқусуа, шъамашәыгала ишәйшәа ихы
қапъшыза. Нақ аталарап уи дшакуиттәуаз дырны,
Цъат итшү ағы даангыланы аус ахыруаз днарзығышит.

Абан тәфак амамкуа азамет ахытажыу аеттаргы-
ларта асахъа аманы ахыбра өыц иқартказ ағы. Уи
апъхъа пытфык ауаа абаҳакуа, аеагакуа кны уаха-саха-
хәа аусура иаेप, азамети, аңслымзи, ахахәи еилар-

Фынтуа. Даға цоукых аилатца рымы иштейт, ауаа раңа
акуибаҳә ағны ашьапы акра нахъаेү.

Цоукы уа аус руеит, баҳала анышә тгаништырылар
сырхә аиршәуа, цоукы нахъжу азы тыртоит.

Цкунақ дғылоуп длеиғеиуа, иблуз амаңракуа өахы-
ттәтәаны. Зны иеааларқуны, инапы рыххо ажра итоу
акы реиҳәоит, зны даға шыуукырышқа дынхъаҳәуеит.
Иғашом зегыи нара илаңшы шырхыу, зегыи нара усс
ишимоу. «Абни нақузар қалап аиҳабы!» игу һинтихәаит
Цыят, уи дихуапшыа.

Апъхын антәамтаз ауп, аха амра амч ианасакъаҳәым-
таз еиңшуп, иканарщцеиует ацәгылара аауцәымыб-
хартә. Апъхзы згудышыла аусура нағу ахаңәа ракхтә иу-
бап хыхъ акгызы зышәзам. Урт рңә-ржы қалышыза
иқоуп, амца иеҳәаланы рөйрәзызшәа.

Цыят лаңшыла деимдон, диштоуп Ламкац, аха ди-
бом. Уи нахъа ара дықоумашь ҳәа әкапул диаңтаарц
инақуирххит, аха, мап, димазтцаакуа иеааникылент. Акап-
ул дңәытпәшны нара дихуапшыа дтәоуп, игу итакуо
идыруашәа. Ус дук мыртцыкуа атәтәа наисит, апъсшыара
аамта ааит. Ламкац ахәынцәа ихтата ажра даатыцын,
азахъы иеыннеихеит. Нарап ишшоуп арезина магу дукуа
иуатәакуа нархысуа.

Цыят ىҳабла-уаа маңғымкуа ара аус руазаап, абан
днаңшыны ибоит амцаңшы нағызыцәоу ҳәы-тәшшәык ац-
кунцәа.

— Уа, бзиала уаабеит! — Ламкац иерыцъаны джа-
ниуаз Цыят даниба, ишқа иеаанихеит. Днейдгыланы инапы
имх'уа дизцааит: — Уара избогы арақа аусура уалагарц
угу итоуп ҳәа сыйкоуп?

— Сара исзууазен, аха ҳабла-уаа пытәык шәықа-
заап, — Цыят иңыбы инапы нтейтсан, акы апъшаара
далагеит.

— Ҳақоуп ааи, ҳандхәылом акумзар.

— Избан, Ламкац?

— Дара уразтаа!

— Ус хуартам.

— Сара акгызы скарам, дара сшырбо избоит.

— Ламкац, абри еиңш ашоуразтәи шәусура ишәна-
тозен?

— Ауалафаху хар амам. Ахи-атыхуен есымчыбыжы

апъара ҹапшьза иаахдырк'уент.

— Уи цәгъям.

— Убри ауп иухәаша. Сара сыхутаахь ауафы инапы злакыу аус игу аҳәо даңызароуп, мап анакуха, башоуп. Иахъя иқастсо аху уатәзы ишсоуа здыруеит азы ауп апъхзы исылтцуагы Ҙхүшүшәа изысымбо, амра цара исыкухъогы, мырхуага хааушәа изызбо, аха ант даңаакы азоуп ара ҳзаауа — рхәеит.

— Урт зустәэада?

— Апъхъан узәыз ҳгулацәа.

— Ҳзаауа закузеишь зырхәа?

— Ҳқыттан ачай фабрика аргылара акратсанак'уент, ус баша ҳрыцхрааларц ҳтахыуп рхәеит, — даапъышәрыччет Ламкац.

Иара ғажеенжәаба шыкуса ихытуеит, аха ғынғажәә дыртысхьюшәа дыкоуп, илакытта тыгга, дىәышәа. Ламкац аус аниуагы ианимуагы или хуапъшшәалакуа ацәа рхыжжыла, иаапъсаза иухуапъшует.

— Дад, усызжьюм, сара өамыршагала ацәажәара стахым; даңаазы итәы сыйздыруам, афабрика ахъдыргылло сгуаپхонт ҳәа мацара сара абра сааны схы аңызка сзыкух'ум. Амала, аиашазы, ицәгъям ңытфык аихабацәа иаңзааңсои ҳареи ҳаибадырыр, ңытк хнейлисы ааилисыны ҳаибабар. Ара инхо ауаа апъсуара рхаштит, ачен-цыкеи азы ипъсуп ҳәа ҳзырхәо ицар, ҳшыбаз ҳаңсит, — ихәеит Җыат инацәа акурыбууаны «ипъул» дахо.

Җыат итатынжәга «апъул» ҳәа иаштоуп. Иагыашатәкъаны, иара аңы умаакуа еиңш убом, иааңтоушьаратәи идууп. Итатынжәга қуанча, ахутәзы хухуаза иани-цытакыу, ихата дармачуент, иаха деңтцахазшәа дыштарбачаза діканатцоит.

— Иухәо иашоуп, — даалахәйхеит Ламкац. — Афы бзина тоутәалоит, Җыат, иаҳуржәрыуазеи, асасцәа сара иузназгап... Ассир зны иҳазцәыругаз акун, усқан сшақычызгы иара бзантык сгу итыцәараны икам.

— Уигыы қалап.

— Иумоума?

— Исымоуп.

— Интәеит ҳәа соумхәаз, аф усааит, уаргы, знызынла үеуркацбенеит.

Цъат ихаштхъан ус аниеихәаз, азнык азы иихәарыз иәамшәеит, аха иаарласны иниацекит: — Ө-ханышъак сыман, уара иансоухәаз акы нтәахъан, егъи ахтра сцэуадафхеит, аиаша уасхәап. Афы атәы умдыруеи, агъама бжымскуа иужәларц утахызар, ибжатаны иаанумыжьроуп.

— Лафшақу исхәеит, үүшүшт, уи иалоухи. Акачың өң ататәара ус имариандаз, зегъы еигудтәало ихамазаарын. Аус злоу иңафсхью акум, — Ламкац ихы Цъат инеи-еекын, ибжы рхучны инацитет: — Икоу убома, үым, уара иүхәан еиңш, абрантәи адырцәа қоутцар, чыдала уара узгын ицәгъазам. Ағн ақатцара угу итами? Абратәи аиҳабы дузыбзиахар, зыңзак нара ихала иузиргыларгы қалап. Уғн хүчү закухи, аусуцәа ҳнадицалар мышкала иқатданы ҳалгоит.

— Ных, үүшүшт, уи акум узынцәажәалаша, — Цъат инапы неиќеит. — Тәым үабаала инхоз ауаа аныкурх, уажәы сара уи саштталома.

— Уабахуцқуюш... Ари баша цхыраароуп.

— Абни иоума аиҳабы ҳәа узөү? — Цъат дзацәажәоз дынхъеирпүшит апхъан игу зызғаз ацкун ишқа.

— Ааи.

— Ижәлоузеи?

— Рашибоуп.

— Хыла дабатәиушь нара?

— Ақуатәуп.

— Дызъадашь, ианацъалбеит?

Ламкац илахь емархуаны дааипхъхуцаант.

Цъат игуампхеит игу итаз Ламкац нахтихәааз. Уажәы ара нара дицхраашт, аха нас акы мхәакуа изычхауама?

— Иаб Гач ихъзуп, — өаантит Ламкац. Ус агуашә шықаз дынхъаҳәны, шьюкы ирацәажәо игылаз анцьныр ишқа ибжы неиргейт: — Рушни Гач-иңа, иқалозар, минутк абранза уаҳтахыуп...

Снеиует, — атак ааиҳәеит анцьныр, аха дзыдгылаз таку аамта дырпрымтит.

— Шәеибадыр, Рушни Гач-иңа!.. Цъат Цынамба... Абра ааигуа дынхоит, — өаантит Ламкац, аргылара аиҳабы данынарыдгыла игула ишқа инапы неирххан.

Рушьни Гач-иңа, ақкун ау, зхы-зөй амра иашәны иңа, иңымшыку даарғахашә инапы ааирххейт^{тозбашы}

Аңсшәа ааибырхәеит. Нас анңыр инапы иахаз асаат днахуапъшын, акыр утахызма? — ҳәа Цыят диз-цааит.

— Рушьни Гач-иңа... — Ламкац аңәажәара иесизикит, аха уи днеиңыфлан Цыят ус иңәеит:

— Дад, ухх згеит, уара Гач уиңазаап, уи сыйзыруамызт сара.

Гач Рашиба иңа дааны дыкоуп, обратәи аргылара деңгабуп ҳәа ағны ианхана, үышшатәыс иңаңтәйт, аз-нык азы ихаңамтәйт. Җоуп, уаби сарен ишахутаз еиңш ала ҳзеибамбент, сара уағ лымшак сакухеит, иаргы убас иңырхагахақуаз қалазар акухап. «Үцаны аиаша еилкаа, ус акутәжъазар, ухы ирдүр» ҳәа аңшәма пүхәыси азбаб хучи ари амчыбжык тың сыртомуызт... Ара уажәи уи атәгы иаразнак иңәрымгакуа Ламкац санынеге-жәа, аиаша уасхәап, сақара сыйлеит. Ибхәаз иашоуп ҳәа ағны снеир, атакуажә мтәйжәфада дыпъыр қалап, избан акузар уи лаби Гачи роуп ҹыдала ажъра-цәара змоу.

Аңңыр дхаңхаччо, иаҳауз ажәакуа үышшо иңәажәоз дихуапъшуан. Иажәа даналга, иниаңекит:

— Губбән сышәымтан, сара уи атәи сыйзыруамызт. Мап анакуха, шәара аранза шәарсуга шәаасцозма, шыңа иагарааны снеини шәызбахъазаарын. «Исыздыруамызт» ҳәа исхәо сара сзыхәангы иңшәз, аха Аңсны сыйкамнижътеи акраатцуан — аттарахы сыйкан...

— Мамоу, дад, иауазеи... — иңәажәоз иажәа днаңыфлейт Цыят.

— Губбән змоу уара уакузам, дад, ишысхәаз еиңш, уеихабаңа ҳауп.

— Уи атәи шыңа еилкаауп, атыркуа иңәаша итамамхеит, ҳанбаноугой? — Ламкац Цыят днеиңаҳутхутын, аңңыр ишкә ихы неирхеит: — Уатәи ашыбжыштыхъ Цыят ағныңа дхаңхъоит, Рушьни Гач-иңа. Иаазар акғы иаңсам, ишәцәбышхакхаз шәенуара ырбаазатәуп... Уажәи иаҳыиаҳауа дсырехуюшәа иңалоит, аха Цыят иеиңш ағы қазто ҳқытаңы дықазам. Йқуатда ҳкуата еиңшуп, ижъ иәло ҳажъкуа иреиңшам, аха ағы

и таңда, иң ааурғы, иң иңзенштәуам, настың ака-
чың фы имоуп.

ЗАМЕСТИЛ
БИЛДІРІЛДІ

— Уи изыгуазеи, үшінштік, уи атәс акум уажәй-індеа-
тәу, — Цыят инапы неікъян, анциныр ишқа дынхахәйт: —
Ишәхәоз иашоуп ҳәа уажәы снеир атаацәа ағны сыйна-
дыргылашам. Дад, ухатқы сцаант, ақгы бжызам, аба-
наауп сара сахынхо — араш дукуа рәңи; агуашә авара-
жны атцең аанды иаласаны иахықатцо.

Рушыни Гач-иңәа ажәакуа иахауз сиршәа ибо иниа-
тиекит: — Мшәан, сымнеир ҳәа ушәома. Издырыр асқаам-
та саагылозма, аха уатәсі стацәхоу сыйзыруам. Аха-
сабейлырга ари амчыбжыккы сгу рахум ҳәа дыхуцәи-
рхко дтәоуп, даар бзиоуп, аха данзымаа, ықами, ицым-
хурас аведомост ақатцара салагароуп, иара ихатыпқуаф
командировка дыккоуп. Ашәахьяены ашыжы абанк ағы
уи аннағамга, аусуцәа руалафаху ианаамтоу ихазрыта-
зом.

— Нас уаҳа? — Ламкац илакуа азтцаара рхыубаало
днарыхуапшит.

— Абыржәы араион ахь сцоит, санхынхәуа сыйзыр-
ум, — Рушыни Гач-иңәа дхуцуа даагылт.

— Дад, ұсынуак амазар, ухатқы сцаант... — даағыа-
тәсі-бъатәйт Цыят.

— Ишәхәо сахауеит, аха ишшәасхәаз еиңш, исыз-
дыруам сускуа шықало. Убри ақынты иатахзам аөхәара
ақатцара. Санаабжышәо, ықами, сара снеиуеит, сымнеир
ҳәа шәымшәан.

— Уара хүчкін ҳаңсуара уацәхъяны ушықоу ға-
шыом, Рушыни Гач-иңәа, — аиҳаб иажәакуа игуампхеит
Ламкац. — Цыят уатәсі уненгарц итахыуп, шәшениуацәаз-
гы дааины иуеихәеит, иарғы дыпшқазам, дкуалкуало
душтоуп... дасуа абраңза данаах...

— Ианамузах, даеазынгы акузаант, амала аөхәара
қаңцап, — өсаантит Цыят, днапырқуы-шыапырқуучуа.

— Аөхәара устар зыстаҳым, иаалырқыяны акы сах-
нагар алшоит. Сааукүхшоуп, угу иааноумырган сара
ауара-агуцхура ҳатыр акусымтшәа, аха, иззатәузеи,
абри аргылара ҳалгаанза схы амца аркызар арцәаха сы-
мам. Ашыкус антәамтаз афабрика рахтарц хгу итоуп
иатахыу аматәахукуа рыла ачаниғыра ақынза еибыта-
хартә. Үс анакуха, уажәы ҳамчлшара зегъы зызкуу.

абри ағны аргылароуп. Уи аштакъ, ықами, мызкы сым-
цақкуа апъсшьаразы абра саңгылоит. Ақытақның енгіш
үпсы дағацъара иабоушьон? Арақа аҳая бзиоуп: азых
ссири икоу атәй ухәару, ашәаңыцаң атәй ухәару.

— Аллаң уиниңдаанит, дад, зыңк утацәни ухампыхъа-
шәар, мызкы акум, акраамта узхамптыңраны үка-
зам, — даагурбейт Цыят. — Уара, дад, аңыа ззубо иатца-
нак'уа ҳымдыруа ҳақам — ачай фабрика ҳқытаөы икоу-
тоит. Ачай ауп, дад, ҳара ҳзырбеназ.

— Рушыни Гач-иңә, уара ишуҳә ола аусура нтәаан-
за ауағы итынха дизымбейт? — Ламкац гунамзала өаани-
тит.

Икоу умбои, Ламкац, — ихәеит анңыр, — аведомост
ашәахъаөни идәйқұхамттар мчыбжынақъак аңара ҳмоур
алшоит. Уара уғыны үкоуп, уи үскак уазымгуақ'узар қа-
лап, итегер аагартқакуа уоушт, аха аусуңә еиқарағык
абра ирахто ауалағаху ада ңсыхуа рымазам. Нас изхар-
гуақрызен аңхзы ныңхъаңә оихъа хулаанза амра ңцеи
ицәгыланы акрызуа? — Цыати сареи уажәраанза ихагхаз
ҳагхеит, ғымш-хымш рыла иаҳа ирласны ҳайбабеит, ма
хайбамбейт ҳәа үеизгы-үеизгы акратанак'уа иқам.

— Аҳасабеилырғаф игу баапъсымхар, Рушыни Гач-
иңә? — дцааит Ламкац. Анңыр иниатекит: — Уи атәй
ҳамхәахъеи, уажәи иөыңни алаңәажәара ҳаиталагома?..
Сатамзаант, саашәыкүхшоуп, шәныжыны скоит, аха абна
цыаранза снеироуп, — ихәан Рушыни Гач-иңә Цыят инапы
имхны иөынеихеит.

— Ағы асындаз, иаахтәаны ари акғы ҳаймхәеит, —
иааңцәымыңхеит Цыят.

— Уи дназгоит, дназга! — өаанитит Ламкац.

— Дад, дназгоит ухәеит, аха дузнамгар? Ари иенгіш
икоу ауағы ңытғык идмыртәалакуа дузыртәом.

— Үаңымшәан, днеиртә сара иқастоит. Аҳасаб-
еилырғаф сара сығыны дығноуп. Иара акыр ихъуа ңүшьо,
уажәи аакысыкъа амш ңәғъа анықаз, аңха дыкуңәйрны
азы далаҳан, дшәаны убри иеамеирхуашеит акумзар.
Сынтыңеихачра ттом ҳәа ахушәқуа иөаңсо, есуаха ашоу-
рашәага иғытқра итқакны икүуп. «Урт иужәқуо нақ
икаңса, ахъталалара ахушә сара издыруеит» ҳәа ғынта-
хынта ауаткеи аңыши ейткарпхъаны истаҳьеит, аха ижә-

уам... Уи сара уаха сеизыск'үеит, умшәан. Ма сыңсы-
роуп, ма ахушә иңастәроуп.

Цыят дааъышәрычченит.

ЗАМЕСТНИК
ПРЕДСЕДАТЕЛЯ

Арт атара рымоуп, ҳара ҳахушәкуа рыйжерым, Лам-
кац, — ихәеит нара.

— Атара рымоуп, аха, ак анрыхълак ақуарт нағы-
зоуп, ҳара изҳацлауба иқазам, ус анакуха, ҳәзәтәы хар-
ттар наха ирзеибъуп, — иниатеикит Ламкац. Ус инаци-
тент: — Умшәан, изулакгы уи уатәы аконтораҳь даартә
сара иңастсоит. Ари амчыбжыкгы сөеим, ихәоит, аха
дныңуоит, цасхәа иуашәа уатәы иеаңсреңтарыма?

— Уңсынтыры қалааит, дад, узаку уағы ссирузеи, —
ихәеит Цыят, дұрышәрычко Ламкац днеихуаъшын. Ус
деңпхъхуцаауда днеизтцааит: — Нас уатәы думаны унеи-
уеит?

— Аиеи. Шәаҳзыпъышы!

— Ламкац, уххь згент, наххәап, дузнамгартә иубозар,
заанат адирра ҳаутароуп!

— Ибзиоуп. Уатәы шыбыжъаанза схабар анышәымба,
шәгу каршәны шәускую шәрылага! Ҳара ахулъазы хнеи-
уеит.

3

— Бара, арахь баашы! — Цыят ипъхәыс лышқа иб-
жы неиргент агуашә данынталы.

Хауда ашта арыцқыара дағын. Лхатда ибжы ан-
лыкуирга, ашацахәа дишьталаны ләаалхеит.

— Икоузеи, уара? Азәйр узиацәажәама?

Цыят аидара датказшәа, ишъапкуа хара-хара иргило
днеиуан, даақундқундын ак ихәеит, аха иихәаз Хауда
илмаҳант.

— Убжы аатганы уцәажәаруазеи, ааигуа-сигуа азә-
гы дықам, — инаишьталхәеит, аха нара лажәакуа рыйку-
ғымт, амардуан дынхалан, ачыс ашара иеазик'уазшәа,
имахуар тәркуакую днатәеит. Хауда лыпъшема уажәы
длымбейт, илдыруан иқазшы. Цыят акры зтазк'уа уск
далацәажәарц анитахыу, изызырфуа игу рфанды таку аам-
та дирпшуан.

Ашыржы зтызшәа рымаз ағы акы шықеитказ ақара
гуфарас иқатданы, Хауда азтцаара лылакуа ирхүубаа-
ло иеаңхъа дғылан.

— Дыргун дабақоу? — дтцааит Цыят.

— Аутрахь днеит, — Ҳауида дынхъаҳэын лыбжы на-
лыргеит.

— Ибтакызузи, сан? — аанды иахагылаз алаңа ду
акүцәантә апъхәйзба лыбжы аагеит.

— Даҳыкуу убоо?.. Заңантә иласхәахъоузен алаңа
даеа талакы еиңшым, агура бымган ҳәа. Дкаңар, лара
ильтыхъуа анафсгы, лыжэла иахымзааша ахъз ахылоит...
Уаргы улабжъарауазеи!.. ҳара хъаак ҳамоуп, лара даеа
хъаак.

— Илымоузен лара хъаас? — дтааит Цыят.

— Асасцәа рху ақатцара; аңынцыхъуен алахарғен
дышрхашәалом.

— Ирласны бааишь, азбаб, ирласны! — Цыят ихы неи-
тыхны ибжы неирган, ипъхәис лышка ус ихәеит:

— Аргылара аиҳабы сиңхъеит, уатәзы дааует.

— Уара умсит! — иааңызашеит Ҳауида.

— Сарамоу, баргы бымсит, — инлатенкит иара.

Илеиҳәеит анцьныри иареи шеикүшәаз, еибырхәакуаз-
ртэя.

— Амала уатәзы даара аускуа имоуп, ааха имур-
хәагъ дшәоит, аха Ламкаң шэгу каршәны шәйкәз, сара
дназгоит ихәеит.

— Ламкаң ихәазар табыргыуп, — Ҳауида дгуръятацәа
лхы аалыртсысит.

— Афабрика ҳаналгалакъ ашътахъ мызкы ақара саа-
гылоит ихәеит.

— Абар ассир! — фапъхъя иааңызашеит Ҳауида. —
Ҳара ҳөы аума дахъаагыло?

— Уи азы уажэы ҳмеңәажәеит, аха ҳара ҳәни аку-
хап, нас уаҳа иабыкуу?

— Иаби баби еигүцхүцәазшәа ауп ишысчәа, — өааин-
тит Цыят дўышәйрччо.

— Уара уаб ихъз аутарауаз, афы усааит, — лхәеит
Ҳауида длахъөхзә.

— Уи саңғахашъоз үыйбашь, аха ҳазлеиуацәоузен
хәа дсазтаар, наразнак атак ақатцара сңыуадафхар хәа
сшәеит. Иаххәаша уатәзынзә ак ҳхуцип, насты амцхәа-
ра шәара ахәса иаҳа шәазкәзоуп, уаанзә ак шәзбы!

— Мамоу, уи азы уажэы уаргы уафы уирцъартә
үкам, — лхәеит Ҳауида дўышәйрччо. Үс рүпхә амар-

дуан данаахала, «Дыргун баашь, акы басхәоит» лхәен длыманы ауада дныфналт.

— Аиаша сахә! Зтызшәа ҳамоу ачкуни бареү ^{жарзасын} ^{бүрәнгүлөө} бадыруама? — длызцаант ашә ныдтданы.

— Уи дарбану?

Хауда лыпъха ажәабжь лалхәеит.

— Мамоу, уии сареи ҳайбадырзом, — лхәеит альхәэзыба.

— Иссәбымзан?

— Мшәан, изакузеи ибхәо? Аиңыныри сареи ҳайбадыруазар, уеизгы-уеизгы афны даажәгарц анышәххә, баба абырсқак ацъабаа исырбозма, сара схатагы саанимыпъхъоз.

— Цыаракыр шәеибабахъоума?

— Ҳайбабахъеит харантәила.

Хауда дааппхъхуцаант.

— Сан, изхыбхәаазеи? — дтаант Дыргун.

— Ибасхәаз бмаҳан? Ҳбара дахыщак'уент, апъсшыразы ҳафны даангыларц итахынуп. Баб аеытгакуа икеинтаз шымцу абни изымдыруа дыкоуман? Ихеитазазаргы, ажәйтәти аиуара абни агухъаа икүума, атара ду змоу ачкун?

— Нас шәбара сахыщак'уент ҳәа иихәаз ажәакуа бгуанала уафы дышшәарызхуци?

— Сеидру, азбаб лами ажәамаанакуа ирыткарк'уа наха издырша?!

— Уи сизымдыруаны, сыйбахукуа нахазаргы қалоит, аха сара сзы ҳафны тәартас-гылартас иштихырц итахызар, дыпъхамшызакуа баба икны абанс ихәарызма?

— Ихәон, — өаалтит Хауда лыпъха лажәакуа наарыкурцакны. — Избан акузар атара ду имоуп, атара змакуо зеипъшроу бымдыруеи? Рейхабаңа рыла ихгылоуп.

— Урт губҗан рыбтартә икәзам...

— Анышә багаант бышъақалеи, — ләапъшылара аалырцәгьеит Хауда, — алаба кны сбыдгылоуп акумзар наабахъоу бреицәахон.

«Алаба кны бсыдгылоуп акумзар, итегъ сеибъхонит» лгу интылхәаант Дыргун.

— Бара, шәызәузеи уа? Аамҭа шцо шәымбазои? — Җыат ибжы анирга, ани Җхан уаҳа еидымхалакуа ишқа рөйнархент.

Цъат итаацәара азбра иалагеит афара-чара **ШЫМФА-**
пъргашаз. Еиқушағатны ирызбит уи таку инеңтыхны
иқартарц.

— Ари еиňш асас хафны дмаани, ихъзуп, пытфык
дхадырбалаант. Иаби саби шенғызыцә бзиаз здыруеит,
инашатцәкъаны, жәйтә еиуарак ҳамоуп ҳәа сан илхәогы
саҳахъан, ларгы дааҳамгаши, уи атәы нас цъя еилах-
каап, — ләзәит Ҳауда.

Цъат ипхәйс лажәакуа ләеимырхыит. Лара ишылхәоз
ала рыцәтыс азхомызт, рцэтәракула ршыр акухон.
Иара асасгы нақ-нақ мыйзы даагылараны дықа-
зар, инықугара акры атахон; урткуа дырзымхууца
дықамызт Цъат, аха, иара убас, уи идыруеит атәым уағы
иқни акум, аиашьеи-аиашьеи рүғеты ути сыйти шенишьтоу,
узыхуо дышухуо.

Аөырмазеира иалагеит. Абжыааңын акузар агулацәа
рыңдырхыраауан. Адырра рирттар иаауеит рускуа рыц-
қазташа акы иацәымашо ақкун тұқацәа, азбаб еилых-
хакуа, аха ари атәы макъана ирызхәом, избан акузар
асас даауоу, дмаауоу аиашатцәкъа рыздырам.

Цъат иеы ааигуа ианимба, аатәа дук датталаны азла-
тарахъ дцеит, Ҳауда ағылакъ дашъталеит; ак рыман,
аха уиак ала маңара ачыс қатара рзахымгзар ҳәа
ишәеит. Дыргун амазазин ахъ ддәықулеит ачашылеи,
ашықари, ухәа аалгарц. Ажәакала, зегы ақака рөйр-
зырkit.

Ахулара ирымнахит атаацәа русуракуа; ишылашьца-
ра ианылашьца, икара-пъсараха ағны иаатәеит. Крыфан-
штыхъ алацәажәара иалагеит изыпхъяқуашаз ауаа рыз-
баху. Арақа иуадағраны иқалаз адырфаене шыбыжъаан-
за азәгы иеы ирызхәомызт, нас изархәо ақумшәар ҳәа
ишәон. Убри ақынте азәы дмааргы азәы даап рхәан
ирыйзбит шыбыжъыштыхъ иаҳа инеңтыхны ирхәарц.
Үеизгы-үеизгы изархәо зегы акушәаргы акуац азы
ишәо иқамызт, ацәйтәракула анағсгы акутқуен акуата-
куен ршуюан.

Адырфаенгы Цъат итаацәа тәамфахук қамца, уаха-
саҳаәа аөырмазеира иаेын.

Ицон аамта. Абар амш аеенфнашент, иац еипш на хъагы ицахәцахәуа ипхоз амра шыбыжъагу илыкулыш

Дмаант Ламкац. Апшемацә даәа тұртрак иңбүшит, аха данырымба, ргулацә адырра рытара реазыркит.

Зегъ раңхъа даает атахмада Мац. Ипшаташла кахухуа, ихылъя хачахъза, илабаша къаң шытакшо абарта даахалт. Цъат дтәаны ахәзызба ахра даөын ацәтәракула ишьразы, Ҳауда азал еиллыргон. Дыргунгы дхынхәхъан ааигуа инхоз агулацә аирахәаны, наха наскъа икәз рышқа ачкунцә дәйкүтцаны.

— Уанааниуз машынала азәы дувсит, дызустәдаз узгуатазар, Мац? — ргула данаатәа Ҳауда дистцаит.

— Ишпәбхәе? — Мац инапы илымча инадикылт.

— Машынала иувсыз дудырма?

— Ааи, уи аргылара аиҳаб иоуп. Анцәа днеигзаит, дзеиңшра фырхатцахәзе! Аәар ақармеиңш ирызхауеит, абас ддухахъеит ҳәа сыйкамызт.

— Уара уи дабоудыруе? — дтцаит Дыргун, дааниы абыркыл днадгыланы.

Мац дналхатғыланы инлатеикит:

— Дсымдыркуа, дад, ани уажә дызбама, атыхутәантәи ашықускуа рзы ҳаинкумшәацызт акумзар. Итаацәа Ақуа сара сыуацәакуак ирзааигуаны инхойт. Асқалаәы даныңзаз нахьеиңш исгуалашәоит.

— Асқалаәы дышпәаңеи? — ғапхъа дтцаит Дыргун.

— Ақуа асқалаәы ғнык ықугылан, апхын азсағцәа убри ағны ақынтыи ипданы амшын иалаңалон. Рушни хүч иан длыманы дахънеиз, иаргы дыптарц итаххеит, аха уахъ дназыштуадаз! Ус иан дналымптықъан, дбажәгуалеуа дышнеиуз, амаакыга дынкылкурны дыптеит адүцәа иқартцо қастсоит ҳәа. Ҳәхәрахеит, қаарахеит, аха ахучы идирхууаз, иаразнак азы далырғааит.

— Данмаңызгы адүцәа драцлабуазаарын, акы шилтрыз ғашьомызт, — лхәеит Ҳауда, лхәымсаг зымфа инкаршәны днатәан... Гач дышпәақоуш игуабзиара?

— Быбжы хұчык иаатға, исахауам — өаантит Мац.

— Гач дышпәақоу, Гач? — Цъат ипхәыс иналымидеит «ипкүл» еиттацо, зтызшәа рымаз даара ибзианы дидыруауз цүушъап.

— Уи хар имам, рыхча, амала шытә дажәит.

— Гач гызмал дрыщахыума, ауаа еимызтәахъоу даақундқундит Ҳауда. Ус диазцаант: — Уи Ҙыхъ^{бэнд}_{ал} инхоз азә иакун избахукуа сара ишсаҳахъаз ала, уаж-гыы анцәа ишихәара дықазар акухап?

— Хар имазам, ихылтц-Ҙылтц ирызҳант. Ичкунцәа руазә усгы ара дықоуп, дзеиңшроу жәбонит. Рыпстазаа-рагы шахуп, амала руадакуа хұчык итшәоуп, аха еихау ҳартап ҳәа игүй'еует.

— Гач иажәымтыеха ауада тәзәа дығнахама? — наа-ұялшьеит апъшәма Ҙхәыс.

— Шәениуацәоума? — дцаант Мац.

— Жыра-цәарала ҳаизаагуоп схәар, ишымцу удыр-уеит, аха ажәйтә-еиуара ҳамоуп, убри анағсты саби иа-реи бзина еибабон, ианрааз еицбұйычлон, — иниағалкит Ҳауда. Ус деңгхұуцаауа лыбжы рхучны өаалтит: — сара исзенлкаауам убри иғнкуа ахыгаз? Ахыбра раңәа имоуп ҳәа саб дитцаштышыуан, уажәы атымтшәарра дығна-хама?

— Инхара тиңи ақалақ ахъ дцазар, иғнкуа рыху имоуазар акухап; ақытаётәи акуасқыи ақалақ ақнитәи ауадеи еиғысуам, — лан лажәакуа ртак нықалцеит Дыргун.

— Гач икуасқыа зынзакгыы акгыы алимхәеит, амен-шьеғыкыцәа ирблит, — иңәеит Мац, ихы абыркыыл ихырхәхәаны дынкаждыцәан.

— Уара абри дызөү дарбан? Даеазәы дихфашьалеит ишызбо ала, — Ҳауда лхатца ишқа дынхъаҳәит. Ус ргула иахъ лхы налырхан лыбжы аатганы даацәа-жәеит: — Гач иғны азәгыы имбылзаң, Мац, азәгыы. Иара иакун ауаа ирчычаз. Ус акы дакушәахъазар сара исмаңарц залшомызт.

— Сара амц схәо ғыбышьома?

— Даеазәы уихфашьалазар қалап!?

— Мамоу.

— Дабатәиу, Мац, уара узөү? — дцаант Ҳауда.

— Ақуатәуп.

— Уа днеиаанза дабанхоз?

— Аңхуа, Гудаута араион.

— Мшәан, ари зызбаху имоу даеазәуп, исымдыри ус акы шықаз, — Ҳауда лылаңш неитныңсахла-аант-ныңсахло лхатцеи лыпхай днарыхуаңшит. Ус, ргула

ишқа дынханаңы ғаپхъя өаалдит: — хара «Гач» хәа
хазеу Ешқыт ауп дахыных, Мац.

Шэара шэйзөу сара дсыздыруам, сара зтызшәа
сымоу абратәи аргылара аиҳабы иаб иоуп. Уи сара уажәы
дсымбейт, — инлатекит атахмада илабашыя инарпсыгы-
ны атыгу-тыгүхә ахбұра икукшо.

Цыят итаацәара ирыхызы еилкаан, даеазәы ихфашы-
леит.

— Уара узөу дзызк'узен, Мац? Акыр далхуума? —
Хауда илтакхент уи ихи-итцыхуен еилкәарц.

— Аиҳабыра имам, аха аус иуеит.

— Иаба? Абазар ағу? — ғаپхъя дтсаит лара.

— Мамоу. Уи дрызкыуп ақалақь рыцқыаратә ускуа.

— Ақалақь рыцқыара шұа? — иаағылшьеит Хауда. — Ипссома?

— Избъссаку даеа шьюукыуп, иғыззәеи нареи ақым-
сар ргоит.

— Диода хса, исаҳауазеи, — днахәдәеит Хауда лы-
лакуа тырхаха өымт итәаз лхатца днеихуапшын.

— Уи иамоузеи, — ихәеит Мац. — Сара сгуанала ус
жылашы ықазам, знапы алакыу дыцқазар. Гач уағ-
қыиак иоуп, ичеицыхика бзиоуп.

— Ус ауп, аха... ус ауп, аха, — лкышә нәалыртәниит
Хауда.

— Атара змам илшо акы далагароуп, — өааитит
Цыят, — мамзар ақалақь ақны ихы зланықуигозеи, иут-
ра акы ҭааирых'ум, ица акы тигом.

— Уи иғызеи нареи амашына рымоуп, ақымсар
зыңзагы напыла ирқзом. Ауаа изтарпсықаку аархәны ама-
шына илақужыны ирыма ицонт. Иахънаргаша ианнар-
галакь, нара ахала иканапсоит, — ихәеит Мац зызбаху
рымаз иусушъакуа ибаҳазар акухарын, уи азы еғырт
наздааз ңүшшап.

Хауда илаҳауаз ажәакуа ссиришәа илбон; амца
лkit, дшажәо дықұхент. «Мац укуна, упшы, хара хаи-
лахоуп, уаха ҳахызыдумтәло губән ҳаумтән» лхәан,
ахчы ааганы ацәартабу инықутданы. Хауда лхатцеи лып-
хан аматқуртах инылбаалыпхьеит. Урт иралхәеит афара-
ачара ргу иштаз ейпш амғаңгара дара рзыхәан ишыпхә-
шарахо, иаарго ачкун ихи-итцыхуен анеилыркаалакь,

ақымсарғағ ипә дығнардеит ҳәа ауағ рхыччо ишалаго.
Цыатғы азнык азы даалакфакит, аха икенцөз, изархәа
шаз ираххәахъан.

— Уи акгы амазам; ақымсар бара ибымгац үзыб-
шьо, иахъантәарак атәырбу кны ашта бтоуп, — лхәеит
Дыргун.

— Сара саштоуп исрыцқо, ауағ ртәкуа ракузам, —
инлаталкит Ҳауда — Сара сицимкуа, ари иеыззиқыз
акы маншәалахозма, ассир ҳзиуит.

Цыат дышгуааз фашьомызт, ицламхәа ақуацқуацент,
ипәхәыс лажәақуа ләеирхырыц иөы ааихихит, аха иара
иапхъя Дыргун лан лышқа лхы нарханы ус лхәеит: —
Баба акгы ҳзимузеит. Маң ишихәо ала уи қыиак иоуп.
Бара зтызшәа бымоу Гач абычғы иатқыыс, иага дып-
сызарғы деибүп.

— Уи даньбычуаз анкъя акун, — лхәеит Ҳауда.

— Атахызарғы ускан акуз, — инлаталкит лыпхъа.

— Абычра ускан һашшарамызт, иара ижәла бзиан,
ауағ деицырдыруан.

— Маң дызәу дзеиңшраз бдыруама? Ифны аменше-
викәа ирблызар, тауади аамстей ирәагылаз хатса
бьеғк иакухарын.

Ҳауда фәпхъя акы лхәарц ләы ааихыхит, аха аи-
хулақабыцра шытә шәақут, уи иаамтам, — ихәан Цыат
дналықуцәкъеит.

Ҳауда дгудаит.

— Ишышәтахыу, — өаалтит лара — ишәымуазар
шәаанпхъя, аха ақымсарғағ саб диуан сыйхәазом ауағ
иааниуа рышқа.

Уи аамтаз агулацәа еишшәтагыланы ашта иааталеит,
аңшәмацәа реимакгы арақа атыхуа ааңтәеит. Атаа-
цәа рускуа шытә агулацәа ирымырдеит.

— Иара дызустда?.. Дызпәада?.. Уажәраанзагы шәени-
бадрыуазма иареи шәареи? — зегы еилызкаарц, зегы
здыруазарц зәхыу ахәса аңшәма һәәыс лазцаара ина-
лагон. Ускан лара лылахь аңхзы аауан, аха лыпхашшара
лынмырғүшкуа даәакы ныбжыагаланы ацәажәара дала-
гон, ма днарпәртңи зымфа дцион. Ихәатәуп, Ҳауда лан
атакуажә иааз, ашкус рацәа илхытуаз зыбҗа архуахъяз,
аха зыбз иаңырхагамхасыз, асас чкун, иааираны иқаз-
иаб итыхуала данлаастцаа, уигъ ишлалхәа даәазәы ииших-

фашъалаз. Ҳауда тың лымто ластаара ианақумтлакъ,
инраталк'уюн:

— Шәхатқы сцент, асас иааңхъара иатсоу ҳара ахә
са иҳаздыруам, уи атәс здыруа апшема иоуп.

Аха Цъат ихы имырпхашьеит.

— Уахатәи агурбъара иатсоузей? Шәзыпхъо дмахә-
хараны дықазар иаңдәумзан! — Ахәса еибарчо рхы иәак-
ны ианиазтаалакъ, иаргы длахәыхза инаратеик'уюн: —
Дмахәхо, дмахәымхо сара исыздыруам, уи зусу ахәса
шәоуп, ахәса шәус заа сеалазгалом, амала, уаха шәзаа-
сыпхъа зынзак даәакыуп.

— Абра, дадраа, атәым-уаа ааны изөу жәбот. Ҳа-
ра ҳзы аун уи зықартцо, дара ирзалоузей, уалафаху хучык
роуент акумзар — афабрика ианалгалакъ, иныкутцы
ицоит. Сара соуп иара иаңа изааигуаны инхо. Аиҳабы
саапхъаны, ҳатыр иқутсаны, иареи шәарен шәеиба-
сырбарц стажхеит. Дад, иреибү хтцеицә уруазәкны
ұхәпхъазоит, уаргы уашыцә реиңш ҳаубаларц ҳта-
хыуп, уғны үкоушәа ипхъазаны ҳашқа уаалиа, утәа,
угыл — хәа иаҳхәаразы.

Цъат иажәакуа иаңтаауз ихартон, «уи бзиоуп, аха
ухала затәйк ахарц үбүа қаутцеит, заанат ىхаңар ҳар-
гы ақы хүцхраауан», хәа ргу қуандаза инеиңырцуан.

Ишыхулара ихулеит. Шамахамзар уағы дагымкуа
изархәаз айт, афатә-ажәтә дырмазенижьтөн таку аат-
уент. Акуаң жәны итырххеит,abyста ууп. Иара убас
ахәса иаңзаххымығзар қалап хәа ищакы-щак'уа зқатца-
ра иаңыз ачысгы, иқарташа қатсаны иалгеит, апсыз-
гъара грас измаз азәык-ғыңғакғы алашьцара реаңаны,
иниқеағыла-аакеағыло ахaa-мыхаакуа ырфара иаңуп,
аха дықам иззықартказ.

5

Аргылараңы тынчран, уағ дықамызт, ақарул затә
дниааинуан агуашә аәы. Әныла зыштыбыжы еиқумыртәа
ахъхъа-агуугуаҳәа аус зуаз аекскаваторқуагы гылан иу-
уа-ууаза.

Цъат ара данааи, даатғыланы днаңшы-аапшит, ила-
пүшгы нақушәеит амрагылара аганахъ абутәс ғны иғы-

лаз аңенцыркуа рөс алашара. Уахь иөынеихеит, сыйыттоу аяа уа икамзаргы, иахыкөу сзеилкааузар ааигуахун. Афны азааигуара днеиуаны, дааниңылент Ламкац.

— Икалазеи, уара? Абыржак шэйнзырхазеи? — дпант Цыат.

— Ари нахыс азэ исаң злуу уск салацәажәараны сыйкам! — иниатенкит Ламкац.

— Изакузеи, мшән, иүхәо, — ёааитит Цыат агуаара даманак'уа. — Уара уафы къачақъык уоуп, алаф ухәо цысышьоит, map анакуха, иацы улацәкүс-шъацәкүсүса сыхуда Ѣүкент. Зегъ хиоуп, афатә-ажэтә мазеиуп, Ламкац алас диманы дааует хәа ауаа Ѣушуп.

— Абъра сыйкушәандаз, — даауазырит Ламкац, — ахасабеильргаф хтеирхеит. Агулацәа идгаланы, дыръхашьаны ауатка исыржээз деңгәнатәйт.

— Духушәтәйт ибзианы, афырхатца уакун.

— Уи хүшәуп иазууазеи, ахаabraка икалаз хәа сгу иаанаго, ауатка цъбарацәан, — илахь еикутца иниатенкит. — Аимхәа дакит, аха уазымцаан, ишоурагы иацлеит. Убри азы Рушыни Гач-иԥа дсызгуааны дыкоуп. Сара исхарагушьоузei, санчмазафхалакь сөвзласыхүштәуа убри ауп. Шәара шәышка ҳамнеира, Цыат, уара уеиңш, саргы амца сыйратсаны самоуп... «Аус шумоу сымбо сыйкам, Рушыни Гач-иԥа, аха атәыла мбгеит, ҳцап, есымша абас икалом, аха уажәи-икалент» хәа фынтэ сизнеихьеит. Иуам. Атыхутәан такугы дгуааны дсацәажеит. Иахъантәарак ихы акуръес ахасабра даёуп ачаах-сах ацах-саххәа асчоткуа еинкъо.

Ифашьомызт Ламкац Ѣыткгы икъаф җатданы дышкәз.

— Убри иаапъхъара маншәаларак акуны ишпәәкам, — ихы ааиңкөйт Цыат, — дызёу Ѣытрак даақутыр атәыла бгома, ианацъалбент, аусгы усуп, аха ауағгы ипсы ишьароуп.

Ѳытраамтак єымт, иғылан, ус Цыат ёааитит: — ۋاپъхъа унеини уиацәажәароуп уаха Ѣсыхуа ыкъам.

— Даара зپәнкуа цэгъоу азэ исуп, — ихәан ацара итахзамкуа иөынеихеит Ламкац.

— Угуцху джашыталаны дааит, абра дгылоуп, — ауада даныныфнала ибжы аафныфит.

— Абар ассир сахъақушәа! — анцьныргы аагеит.

«Дзыргуамтцуазеи, ианаңылбейт, иахъантәарап тәэм-фаху қамта иху армазеира ҳаेүп» игу интихәаант Цыят. Ус, Рушыни Гач-иңа ағенңыр ихы кылырхәхәаны ибжы ааиргейт: — Уаан, арахъ уаан, уа узгылоузей!

Цыят иеигушә ифытрышь, дцыбы-цыхыбы дныңналт. Анцьныр игалифеи еикүа аңыбыа инапкуа тәкны дгылан, инаңс астол дахатәаны афра дағын ихаху бабаза ҹуна җатак.

— Снейра атәы азыхәан ҳмеицәажәаз, икалаизе? — дтцаант Рушыни Гач-иңа; иара иныңшумызт уаанзатәи илахөыхра.

Цыят Ламкац днеихуағышит, аха уи өымт, ихы ларкуны дгылан. Уи акгы имхәозшәа аниба, анцьныр ишқа өаантит: — Иага ҳхәргы аҳасабелыргаф даауз үысышон.

— Ус қалома, — иниатеикит Рушыни Гач-иңа. — Хус макъана иагышыакуаҳамцаац, аха иааулакъ уаха ҳалгап ҳәа ҳгу итоуп. Уатә шаанза абри ачкун иманы дцоит, Ламкацгы иуеихәарын уи атәы. Егъи амөышазы тыңч снейуеит, ахулпәз Akyaka ҳцап, саби уарен шәеибабап, шәызхарагы шәеицәажәап.

«Иахъшәны даеакгыы лкажыны исызшыуа сыйказам, убри саренгъ аф ҳасны ҳақоуп, хабеибабах'уеи» игу интихәаант Цыят, ус днапыркучы-шыапыркучуа өаантит: — Дад, ухаткы сцепт, еикүмкуа исыхыит, аха икастцарызеи, сасык дысзааиранны дықоуп ҳәа агулацәа Җытфыкгыы саарыпхъбан ағны итәоуп. Уааңсоит, аха ианамузах маухы надырбаны уаа!

— Амца ахысындаз, зақа иманшәаламкуа икалаизе! — Рушыни Гач-иңа дгуамт-хамтцаа инапкуа иштыхъ икатданы алеи-феира далагеит. Ус, һытрак аштыхъ Цыят ишқа дынхъаҳены даацәажәеит: — Сүццоит, аха, ықами, уара иухәан еиңш, утаацәа, угуглацәа схы надырбаны саауеит — уаха Җысихуа аманы иқазам.

— Ибзиоуп, дад, сминауатуп, абас ауадаф уахъаластаң, аха, — даалахөыххеит Цыят.

Рушыни Гач-иңа дандәйлтуаз ифыза ихы неиңәакны ус иҳәеит:

— Издыруада, уаха сзымааргы алшоит, сызәашәаз убоит.

Ауаа гурьятқа алас ипълеит, апъшәа наархынан аиҳабацәа нацәажәо икушаны азал ағы иаатәеит. Цъат афатә знапы алакыз ирабжынгент ирласны атәара апъшыргаразы.

Анцыныр дзацәажәоз иреиҳәон афабрика быжъ-қытак ачени иғырх'я аднакыло, акыр идуны иқалараны ишығаз. Гүйтк аамта аабжысхъаны, Ламкац апъшәма ишқа ихы неирхан ус иҳеен: — Угу итоузеи, Цъат, ағны алагараразы? Азамет узыпъшаахъоума?

«Изатахызузи уажәы макъана убри атызшәа?» игу интихәаант апъшәма, аха уеизгы азтцаара иоуз атак неиҳеен: — Азамет ауп, дад, саанкыланы сыймоугъы, аха азәы сакуиргујит, изыпъшааузар збап.

— Ағны өңіл напы алоукырц угу итоума? — Рушни Гач-иңә апъшәма дистцаант.

— Аαι.

— Ари ағны уара иутәзами? — фапъхъа дистцаант алас, ихы еитыхны днығнаңышы-аағнаңшуа.

— Сара истәуп.

— Зәқа уада амоузеи?

— Акырфартта аланы пәшьба.

— Атаацәа зәқағ шәйкада?

— Хөйк.

— Нас иалоухи уаха ағны, иара усгы иуцәымцихүпей, — алас азтцаара илакуа ирхуубаало апъшәма днеихуаңшит, аха уи атак қеимтцеит.

— Изылшо азә уакузар қалап, аха мыңху аңьабаа затахызузи? Уаку сакузар, ықами, уи иакусырзуа апъара даеакала схы иасырхуон.

— Абүтәы өңи мұжда хьшәашәоуп, — акуакъта ақынтың азәи ибжы аагеит.

— Ихьшәашәоуп, избан акузар ипъханы иқаңтазором, — иниатенкит Рушни Гач-иңә. — Ижәымбои аригъ шығоу? Цъара-цъара абы еихасаракуа унацәа рывтталоит. Нас излаңхозеи? Ауаңыңғы шығоу жәбоит... Цъат азын зәқа уардын мөңи убылуазеи?

— Аллаҳ идирп.

— Амәңи аагартта маншәалоуп, азынра цэгъахом, убартқуа рзы ауп ағнкуа пәханы изықаҳамтсо, — өаан-

тит анцьныр, — мамзар анхашъа бзианы иаҳдахъазаа-

ЗАМСЕБДА
ВЛЯЩИЙ ПРОЦЕСС

рый.

— Уи иашоуп... уи табыргыуп... Арағагыы абна ҆ы-
хъа еиңш икам, — иаалиларпүсейт рыбжъкуа.

Анцьныр фалъхъа даацәажәйт: — Ари ағны ипъханы
ақаттара рацәакгы атахъам, аткъац лаарханы ағнутцә-
гы адәнығагы иушыхыр, иқалеит. Насгы ҆ыш-уадак
змоу ағны уманы есымша аматуртағы амца еикүттара
затахъузен? Ууацъақ аарбганы уадак ақны афатә қатса-
рта атаны, егъирах ағны атызкуа арыпхо икоуттар, қыаф
ууит. Ауағы инхара абзабаа алибаартә икенциароуп.
Ауада мыщухука зхуартоузен, еимгуахшәашә ағны
ағнутцәк акгы ғнамзар. Ақытағы уажэы аинтел-
лигенция ишрызхаз жәбонит, алахтра қалеит, аха сара
сахънеихъоу, шамахамзар исымбац пианинак ұара иғ-
нагыланы. Убри анағсан ихәатөуп аттара ду змоу ауаа
рхыңхъазара итегь ишеиңазаарыз, ұоукы-ұоукы анха-
цә аххара мыщух азы рхы аңыка шыкурх'уа еиңш, рых-
шара раазарақны аңыбаа рбозар.

— ҆ытк аатцхъаны Рушни Гач-иңә исаат данна-
хуапш, иааицәымыңхеит. Аөхәара икенітаз ағы аамта
неирц егъагмызд. «Санаах, даға ҆ытрак саангылап, уа-
жэы сдәықулар қашшароуп, сырмыштыргы ауеит» игу
интихәаант.

Иалагеит ауаа рыртәара. Ағылара ахъманшәалаз
ұара дтәарц итаххеит иара, аха иримукуа, агутахы
дыргеит.

Ағыжәра иағын имыщак'уа, азәи-азәи инеимда-а-
имданы атәцакуа рибато.

— Угу иалумырсын, сара шыт сцароуп, сускуа шы-
қоу усгы иудыруеит, — ихәеит Рушни Гач-иңә, аамта
таку аабжысхъаны иәңхъа итәз аңшәма ишқа.

Цят атак мхәакуа дфагыланы атолбашь иныхәаға
рылеитцеит. Толбашьс далырхит анцьныр иватәаз ақкун.
Иара ибжы гуағаза, иажәакуа өахытәтәо, иңәажәа-
шала иғашьом уағы хжәак шиаку. Рушни Гач-иңә
дфагылан, аминауатра ныштатданы ихы ахашшаара да-
лагеит:

— Иңшзам, ҳәарас иатакхъузен, сахъцо, аха сускуа
зенпүшроу аңшәма идыруеит... Идыруеит Ламкаңгы.

Ламкац дахътәаз дыччон:

— Ииашоуп, ари аускуа имоуп, — ихәеит Цыңаттың дағагыланы. Нас асас ишқа ихы нарханы, дәзатсыз үбаттәу ус ихәеит: — Дад, ყысхуа амазар, уххъ згааит, архатәи атәцакуа ҳалсаанза уеаанкыл! Иамузозар, нас урап!

— Исылшом, сааукухшоуп.

— Ирласны иҳалеитсоит атолбашь.

— Мап, иара устыы сус акыр сагхент.

— Абри ачкун дағсуазами, аржышәа аччаҳәа ихәоните! — зхы акурпъс акрыфара иағызыз уағы еикүзза дук ибжы ааиргейт.

Урт ажәакуа Рушыни Гач-иңәа нахант, аха рықуёымт атәца аакуихит ҳазтоу ҳәа дахныхәарц; «сара иаасоуразароуп» ихәан атолбашь днеихыныңалт. Еимаркит. Аиғыхара иалагеит.

Анцыныр ибжы аатғаны иреиҳәеит дымцар ყысхуа зимамыз, уаха аара зынзакгы ишиңахымыз, аха дшааз, дмаарада уаха аржышуа анықамла. Зегы иабжыргоз акы акун: «Пұытрак уааңышы!»

Атолбашь дахныхәаны қыншатқәцак рылеитцеит. Урт акы асас иныхәаған, еғырт — аржемацәа. Рушыни Гач-иңәа, урт атәцакуа рылсаанза, дыңышыр акухеит. Ус, атәцакуа иара иөи ианааи, ажәа рыххәааны рыбжа-рыбжа ижәит, нас фанхъа ацара иеазикит. Ирхәац ҳәо, фанхъа дырмыштуазшәа аниба, имахуар аанызкылаз атолбашь инеимптыңжәаны, деихан ишьапы астол инықурсны дыңеит. Ағы этаз аржатлыка хышәтит, ачанах қаҳант, аха урт ракумызт аус злаз. Аус злаз иаргы дкачауан, ағы наҳауа ааигуа игылаз аржема құхәызба дизыманшәалаханы длымкыр. Дышненуаз дылгудхалт, аха ларгы бубуак лакун, ағғы қытқ лыкутәеит, аха илулакъ даанылкылает.

— Изакузеи ари икәентсо, ҳченциыка дағрагыланы дышшәацо! — азәи ибжы ааиргейт.

— Даара дсасы махуалахъазаап! — инаиштылхәеит құхәыскгы. Ламкац иакузар, ибжы ғашшомызт — икъатеиах қытқ, дышччац дыччон.

Рушыни Гач-иңәа азәгы икуёымт, ашацаҳәа дын-дәйләтцит.

Ицион аамта. Дыргун дасны аргылараңы атқаатира даेын. Лара ашәйр лыманы дықугыломызт, аха идлүртиуан Маң имотаңа. Абжъаалыны баша ииасны ицоз ашәйр иатнылхъан ғышә маат инареиханы. Цъат ашәйр итиразы өүеардынк азна иманы ақалақъ ахъ данталакъ, уи абжагы изатных‘умызт. Ари афеида зегзы еигурбъон. Аха ргу иалан уахык агурбъара иқартаз ахыпшзамхаз. Уи зхаразгы дфашьомызт — Ламкаң иоуп. Ламкаң уажәы аус иузом аргылараңы — ажътаара аамта анаи, аусура дақутцит. Ус шықеитказ иара изы иаҳа еибъуп, мамзар зегзы акоуп, дамырх‘уан.

Рушыни Гач-иңдеи Цъатраан ирлас-ырласны еибабалоит, аңсшәа рзееноуп. Иара дыччо иргуалеиршәоит уахыктәи ргурбъара шығхастеитәйз, аха ағны аргылара азбаху иөеиршәом. Ус ишааниуз, Ҳауда ағны ағнұңға уи атәй быбылго далагеит. Азбаху анцәрылгалакъ, «изаку харцъузен, акы иалахәзәзамкуа хгазаразы иқаҳтаз» хәа Цъатгы игуамырпхакуа ихы ааиртыслон.

Өнак, уастаңақуак ааит Цъатраңы ағны ақатара игу иштаз раҳан. Үрт шуастаңа бзиаз иара идыруан, дрылазо иғанааиха, иааңьеишьеит. Рыхура цэгъамызт, уажәраанза дзаңајәхъяз ратқыс имарианы иқартсон, русумта иаҳа ишеибъыз иара идыруан. Ацамет имазар, зыпшрак қамтакуа налеиргон, аха иабақоу! Ҳаудеи Цъати ирзбит Рушыни Гач-иңдеа изцаразы. Х-тонннак роуп дара иртәхъу, уи ақара изымгуађыргы атәила мбгеит, қытқ абыржәы ириңаит, нас дара рхы иаҳуап. Арт ауастаңа даеа фыңк ианалага, нас налгаанза ипшызароуп — уи анбатәи усхо!

Меышак азы Ҳауда ирабжылгейт ахғыкгыы анцьныр иззарц, аха Дыргун илымуит. Уи лани лаби иралхәон ацара атакым, пхашшароуп, ихантарц игу ита-зар, усгыи ихантон хәа, аха дара лзымзырғит.

Дыргун илхаштзом зны аргылараңы анцьныр лнапы данагузыз. Атәа зтиуаз ахучккуа рзааигуара дғылан лара. Рушыни Гач-иңдеа дрысны днеиуан, лара дибазомызт. Атәақуа ахыкүз даарыласын х-тәек иқапшыххуат-тәараза иаарылхны илыманы дығны днеидыххылт. Иара дхаң-хаччо аңсшәа анлеиҳәоз лнапы днагузит.

— Итабуп, — хәа атәакуа аалымхын, илахь еитыхыны дналыхуагъшны, ус ихәеит: — Уахык шәзығны сәңбәздең ^{БЛС-ПИОУС} бырхаз схаштзом, ускантәи саашы азыхәан шәсызгуа-заргы қалап, аха уаха пәсихуа сымамызд.

— Уи иазгуааша амдыр иоуп. Аус бубуа ауафы ианимоу акгы злам азы еитцеңкәр қалома, — инаиаталкит лара.

Рушыни Гач-иңә уаха мәзакуа, илакуа хааза дналыхуагъшны, бзиала хәа фапъхъя лнапы аалымхны иөненеихеит.

Дыргун илхаштзом. Заңараан урткуа лгуалашәа-хьюзеи, лгу дтаччо!

Рыпъха ианылыму, Хаудеи Цыати рееилахәа-рееилана Рушыни Гач-иңә нахь амфа инықулент.

Амра иңхо макъана ахьшәашәара атам, аха пәыххатәи амчгы шытә иамам. Шамахамзар ауракуа адәи икургахьеит. Ахы еиңш еилыңыцаауа, аңша нацъыр-пүрүра илеиуеит атла рыббы.

Иззю ауафы ишиацәажәаша амфан еибыхәо ицоит хатцеи пәхәыси. Цыат аматәа имаз ала даңбыхәаны иеиленіхәеит. Ибобрикатә палта къаे ишъамхы илықусуа ишәуп. Уи ааиҳуенжътеи кыраатцуеит, нара даара бубуакгы акун; уажәыгъ кыйс амазам аңштәи цеит умхәозар. Цыат иениңш даңбыхәаны леелалымхәеит Хауда, избан акузар иззю ҳатыр иқултзом агурбъара анизықартказ ауха ищашила, нара убас, гутыхас ирымоу афын ақаттараң дахырызымтцаауазы, настың нааб илагы. Лара илшәуп тәккы еиқуатцәак, илышоуп рху фаганы ашъататәекуа.

Рушыни Гач-иңә дынхон афабрика анағшәа, аакыс-кья иқартказ акырымты ғнаңы. Афабрика акузар, ағыдра фаганы иалгахъан, уажәы ахадә-тәаҳә ықуңсара наңын.

Анцыныр афын дықан, асасцәа аннеи, длах-өүхзә дырпүлеит. Җытраамтак еицәажәо итәан, нас иззнеиз нахәара илагеит. Афын ақаттара, иашатцәкъаны, нара ихәан еиңш ишатахымыз, аха шытә аматәахукуа анеизырга, ишзакумтзуа, убри ақынты ауастаңәа абыржәы ианырзаа, азамет пәйтк адунеи нахъалазаалакгы ирым-пүшараң пәсихуа шрыммам, нахъакүгүб'уз ишырмоуз, ухәа.

Хауда лакун еиқаракгы ицәажәоз. Иара убас, уи илхәен уажәы нара иөи нахъааз аңсреиңш ишырбо, аха

уаха Ѣсыхуа шырзықамтца, ацаметирацәангы ишырдахым, ауастацәа уажэы пытрак ирызхаша шакуу ^{иңчын}_{бөлүп-төшүү} туу, настырыхуда нхынчаргы амала ишырымгө, измырх'уа аху ширто, итахызаргы дук хара имгакуа ацымхура шизырпъшаауа. Рушни Гач-иңа Ѣытраамтак ихыларку деңпхыхууцаауа дтәан, нас аминаутра ныштатаны днарпъыртны дцеит. Данындәйлүү, иҳаңтарц иакуинкит рхәан иааибаргурбъеит Цъати Ҳауиде. «Иххъ згаант, хиркъаент» ихәеит Цъат. «Ауадаф далахъеит, аха иахшатрым, наң-наңгы акы ҳаизаппсахап» лхәеит Ҳауида. Ус лара ашә аңы дисини даагылт.

— Анахь итегьы ауадақуа ыкоуп, — даахъаңәйт лхатча ишкә. Цъат лаңәажәаха имамызт, иңыба ататын тыршәшәо «ипкүл» еиткатцара даңын. Икоуп збап лхәан Ҳауида ләыналхеит. Армарахь, акоридор цэйтлашыцаа ахъаантәоз, даеа ашәык ыкан, азбжарак аартны. Ашьшыхәа, лышни-лышни еикүтө ашә днадгылан лхы нылакны еғи ауада дныфнаңьши. Игылоуп ипшәзакуакуараза ацәарта акукатсаны каруатки, ашәкү раңза зкуу столки. Убас астол икуп қыаад дук ауразоуроу җазла итәабуаны. Иара иакупсан акарандашыкуа, алинеикакуа. Ҳауида лыпъха ашкол дантаз аалгуалашеит, аха Дыргун апъсаатә, акакачыкуа, ухәа рсахъакуа түлх'уан, ари ақыаад баша тәабуарамзар егъаным. Ихымскулыңза астол икугылаз арадио абжы рмачны ицәажәон, ахбураңгы имачымкуа убас ашәкүкуа шытан агазет рыйтаршәни.

— Бара бабаңу? — Цъат ибжы ааиргейт.

— Иуазен?

— Бааи арахь! Усс ибымоузен?!. Дшынхо хирбарц итахызар, иара хнейгап! Ҳауида акоридор ахь данаа-хъаңә, зымфа иңа даеа ашәыкгы аартны дныфнаңьши. Уатәи ауада хучы аңы афымца ххаза иаркыуп, аиаңә шкуакуаذا ифнагылоуп, аңыззәэртагы зымфа икоуп, аха ифашьом макъана зегы цъя еикүршәаны ишыкатаам.

— Бара, исхәаз бмаңаゼн? — ۋاپخىا ибжы ааиргейт Цъат, «ипкүл» дахо.

— Уара арахь уааиш!

— Сара сакум, бара бааи бтыпъахь!

— Үзүшәозен, азәгьы дыкәзам, минутк уааиш, акы усырбонит!

— Бынчза бышъазымтэо, аф бысаит, — Цыят дфагыланы, иззакухыу сейдру, инапкуа хара-хара ишкө иеъненеихеит.

— Иумбои, аеыкуабарта ахъамоу?.. Ҳара ҳафнгы
абри ағыза ахтароуп, хзыңзың 'уа аеаптара ҳафнаңсхьеит.

— Уи ақынза хнеипишь зны; ари ахугы мариоу цыбымшыан.

— Аахуара ҳалымшар, уара иқатца. Ажь-хуага аиаҳәа дүкуа рығатцара умч ақухоит, ари ағыза узығамтсо? — өаалттік Ҳауда, лнацәала аванна днас-насны, иаргы акыу-акыу аахгент. Уи аамтаз ашә аартны даағналент Рушьни Гач-иңә, асасцәагы ашацаҳәа рыштыаҳъа инахынхәйт.

— Аеыкуабарта икоутаз заңа иманшәалоузеи хәа халацаражәөн, нан, укуакура згаант!

— Уи цэгъям, аха рыңхарас икоу, макъана азы хаммам, — инлатенкит ашшема, Цъат алфа ифнеирчызы ахаяу налеирзырц инапы ńко.

— Азы абра иуоуа икалома, нан? — иаацьашьаны дцааит Хауда.

— Ааи.

— Ус акузар, хара ҳафнгы инеиуа иқаңтароуп,—
лзаракуа кны дынхъаҳеит лхатца ишқа.— Сара абри акы
енпъшны исыпхъазом, азаагара хабба пънатәахьеит.

— Амшцэгъакуа раан ихытны иужэымло, ашоура баацьсы азы итамбо, азы афны анагара ус имариахарым хара хзы, — ихэеит Цыат. Ианынатэа Рушни Гач-ицца иниатеекит:

Уи азы угу каршэ! Ааигуа-сигуа инхогы шэйфны инажэгартэ еиپш азы хауент дук мыртыкуа. Ацьцакъаётэн азыхъ аагарц хгу итоуп.

— Насыпъ ҳаман ус акузар... Иара зеипъшра зузей, —
рхәан иаагурбъеит Цъати Ҳауидеен.

— Шәаала шәтахызар, азыхь ашқа ҳхалап машынала, аакысыкъа шымнеицзар, аусуцә иқартцахъоугы жәбап?!

Хаудеи Цъати ираҳаҳын уақа аусура налагеит хәа, аха уи мңизу, табыргызу рыйздыруамызт. Анақа акы напы адыркит, даәакы наххын налагеит хәа уажэы наазқулаз ажәабжь маң раҳауамызт; урткуа зегбы реил-кааха дара ирымамызт, нағашшытамызт.

Рушыни Гач-иңә «Имосквич» ағнапъхъа иғылан, асас-
цәә иңеиртәән, иманы иөүнеихеит.

ЗАМЕСТНИК
ПОСЛОВОЙ

Шыкусык ақара түеент азыхъ ашқа амға бзианы иқар-
теңжытей; иара наңа-наңа аөыштыхъуа, инатқәи-аатқәиуа
хыхъ ихалоит.

— Ирцакшәаны дцоит, машәыр хахыр хәа сшәоит,
уара? — Хауда лхатца дненәахутхутит.

— Ишаанагара дцоит.

— Мамоу, ирцакшәаны дцоит.

— Ари уардыным. Уажәада амашына бакумтәац-
шәоуп бшықоу, — иаргы убас ибжы рхучны, аха иажәа-
куа ырцьбараны дналәахутхутит.

— Амашына статәахьеит, аха ари еипъш икоу амға
сағамлац, — фапъхъа өаалтит Хауда. — Ртыпъ изз'ум; —
изыргуақ'узәи, ухәарауазәи. Арақа пыхъа амашына
уақут, шыапыла еергүхәа ххалон.

— Пыхъатәи пыхъа акун, уи ҳафсит, ара иахъа
шәынтә ауаа аөүсүеит, аха азәгы акғы имыхъзац! —
иҳәеит Цыат.

Ииашатцәекъаны, амға баапъын, улағъяр, уахъцоз
улапъш назомызт. Цыатгы дымшәо дықамызт, ирлас-
ырласны иварахъ дшыпъшуаз ала, аха ипъхәыс лөы иөир-
хатдон.

Дыргун лакун абас анықуаракуа бзия избоз, ас ила
хтны ҳашидикылоз здырыр, изулакгы даасымгар зуа-
мызт.

— Бақут шытә ацәажәара! — Цыат ипъхәыс дналыва-
сит.

— Ари азыхъ ҳара ҳафнықа ирласны иҳазнамгар,
шәара шәкынтыи итаны иаагалароуп. — Хауда анцыныр
ишқа лыбжы налыргеит.

— Знык ҳара ҳөй ианықала, шәаргы ишәоуп, —
инлатенкит иара, — аха уаанза иҳәаларгы мап зхәода.

Атцең азаангуара амашына интыңын, ладақа иаана-
пышит.

Амшын ақыта азыбжак иағыкуршоуп аткар ажәған
иаларсны. Ашәапъш қапъш зөйтцыдды алақура иағыз
амра, абар шытә инзааларц еғыагмызт. Арантәи иубон
инеибенпъшмыз ахыбра ссакуа рацәаны, аха иара убас-
гы иқан ашәапъыцьаң зөыргулхәа иаапъшуаз ағнкуа.

Убарт зегъы аргылара ишалымгацызгы идоушза **Ирым-**
хәхәон ачай фабрика.

Рушьни Гач-иңә аифызыцәа иреиҳәон азыхъ **Ағаразы**
аусмөнгөн ауылда изөйдөрткүйн ашынан даңынан ашынан даңынан
иара мұқандарасы иааганы икаждыз атрублакуа зақа
итцауланы итқартараны иқаз, ухәа.

Аңытқақтаётәи азыхъ араион зегъы ағын еиңдердүруа
акоуп. Иара ынгылдың түшінгендердүрүсінде ишаац
иааует: иагъацлом, иагъагхом. Абас икоу азыхъ зеңбір-
шроу зегъы ирдүреует: ағыхын ихъшәашәоуп, иненіңынкы-
ланы қытқын және иааганы икаждыз атрублакуа зақа
итцауланы итқартараны иқаз, ухәа.

— Абри абас итқачапданы иқазтада, нан? Акыц үе-
хакуагы зақа ибубуоузей! — Хауда Рушьни Гач-иңә
ишке кыц үеҳак налырхеит.

— Ари үбубамкуа! — ихәан анңыныр илымхны дна-
хуапшит.

— Шықусыла итцуазениш абри атцең қартцеңжы-
тең! — дтсаит Цыят.

— Сгуанала, ари атцең Абесу баа ду иақулоуп, —
ихәеит Рушьни Гач-иңә, акыц үеҳак нархәи-аархәны
дахуапшуша. — Абаа жәбахъома?

— Абаа уажәы иаабама, изызкыз ҳаздыруам акум-
зар. Абра ааигуаза ахуада икүганы игоуп, — иниатеи-
кит Цыят. — Ажәйтә аңымақуа санрыңыз, уа сыйкүтәлон
ашақу сасуа, иагараангы салғырны скаҳахъан.

— Уи абаа қартцеңжытең, ықами, зқын хүшә шықуса
рақара түеит, — ихәеит Рушьни Гач-иңә акыц ииқиз
нкаршәны.

— Иара акыр иоуумашь, дад?

— Аура шәи хынфажәа километр ықоуп, — иниатеи-
кит анңыныр. — Қылашәыр инаркны игоуп ақытакуа
Бағдарани, Мархъаули, Цыгъардеи, Отаңи, Мықун, Үхы-
ней, Гүпти, ухәа ирылганы Егры азы ақында. Атоурых
наука аус азызуа излархәо ала иара ахыхъаразы иқар-
таз акоуп.

— Ускангы аибашъра мыжда иаргуамтцуазма, —

лхы налыртсысит Ҳауида. Үс, лажә аatak дазымбашкуа
инаңылцент:

— Зқын хүшә шықуса! Аллах, унижътеи зақа түазеи.
Ранаңылбент, убри ақара ақамет рыйтада, акы амы-
хуя абас абаа қартартә еипш.

— Излархәо ала ари абаа ақаттара шәи ғынфажәеи
жәаба шықуса иадхалеит, — өсаитит Рушыни Гач-иңә. —
Усқан ақамет зыңзакгы иқамызт.

— Нас излақартазеиш? Уи аадыруазар ҳаргы ҳаң-
шуазма? — Ҳауида дұышәйрчо лхатца днеихуаңшит.
Анцыныр инлатеикит: — Усқан шамахамзар кырла акун
арғыларакуа злақартцоз.

— Иихәо умахауеи? — Ҳауида Цыят ишқа дыхъа-
хәйт. — Зәкантә иуасхәахьоузен ақамет усьы ҳара хзы
ихушәхеит, акыр ду ҳамоуп, убри ала ағны ҳалагап
хәа.

— Үс ала ағны ақаттара напы азырк'уа ауаста даара
дқаза бзиазароуп. Уи цәфашъарак имыхуа идыруа-
зароуп акыр иенди зеңпәшроуи зақа ататәуи. Убарткуа
рыла аңышәара змам изы цаметда ағны алагара уада-
ғуп, — ихәсит Рушыни Гач-иңә. — Ауаа есааира ұхья
ицоит, рдирра иацлоит, ықами, аха ажәйтәан ахәүе үс
иаңызи ашәра иазкызы русумтакуа ссиришәа ибзиоуп. Аа,
ишәымбои ари? — икеиршәыз акыц ғафұхъа иаашты-
хит. — Акыр нызкъ шықуса акы ахъраны иқамызт, атыр-
кант амаахар.

Акраамта арт еицәажәо, ажәабжъкуа еибыхәо аху
икун.

8

— Ҳизиаз атәи абри изцәйримгозеи? Иаҳхеирштырц
аума дызәу? — рыштыхъка ианхынхәы, лхатца днеңеа-
хутхутит Ҳауида.

— Исыздыруам, — инлатеикит иара.

— Игуаласыршәсит?

— Бақут!

— Мамоу. Хары мазарак икуқаҳтахъеит, иаахтәаны
ихайхәаит.

— Бейнкыл!

— Сыенескылацом.

— Хауда леңлрыңғеент. Цъати лареи убрілдешінде марқ'уз амашына апъшема ифны инадыхылт.

— Нан, укуакура згаит, иухаштит апъхъан иуаххәаз атә? Ихауҳәозе? Ҳаргы лымшақуак ҳауп?

— Уи атәс схамыштзац, зны шәаи ағныға! — Рушьни Гач-иңа инапы неирххеит.

— Шытта ҳдаларц ҳтахыуп.

— Раңзак шәйнхазом.

Ауада ианыныңнала, хатцеи құхыси шанханы иаанхеит. Азал ағы еикурша астолқуа гылоуп фатәла ирхианы. Зеиуахкы урт ирықумзеи? Иқапъш-қаңшыза ашьаракуа зны ана-ара иқүгылоуп. Урт аутра иңаланы аутратыхкуа шытрыжәэоз еиңш, арақа иқүгылоу афатәкуа хыр-бъяар инеилатданы илатрысны ифп үхәап.

Асасцәа анизаан, Рушыни Гач-иңа акрыфартәөи афатә өңінцазаап, макъана зегъ аарымгацыз.

— Ари затахыз?.. Зынзакгы имщуп, — Цъати Хаудеи апъшема «авба» иртейт.

— Иахъа құсшыара мшуп, ықами, ҳнейдтәланы калк ҳқразы ауп, саашәыкухшоуп, — инратенкит иара.

— Диода, хара ҳзыхәан заку ҳарғызуен икоутказ. Ураху ықам, ушәаху ықам, уалафахула зхы нықузго ауағы, — дақуцуамызды Хауда.

— Шәаи арах! — апъшема инапы неирххеит еғи ауада ашқа.

— Ҳазбаб лхала ағны дығнахеит, дрыщасшыоит, — ғаалтит Хауда лхатца ишқа. Лажәакуа ансыныр иахан, дхаөхаччо ус ихәеит: — Дыргун лоума шәйзөү? Үигъ дааҳамгои! Уажәйтәқба азәи ддәықустсоит, — дынхаяхәйт афатә знапы алакыз рышқа, аха уажәи арақа иңацәыз уағы дықамызды — бжағык акрыфартахы икан.

— Үлқуат, нан, үлқуат! Цоуп, илашыцар, дшәар қалап, лхала ағны аанғылара дашыңылацам, аха ҳаргы үсқак ҳанхом, хсоит дук мыртыкуа.

— Мамоу, сара машынала даазгоит.

— Иатахым, укуакура згаит... Имукуа ддәықулозар уицца! — Хауда лыбжы хүчны лхатца инеидылтцеит. Цъат лажәакуа рцымхура имхәеит.

— Құшаштароуп, ҳазбаб лхала дицаар!

Цыят ёитуамызт. Ус анцьныр дара рышқа данаахъаҳ, Хауда өаалтит:

— Нан укуакура згаат, азбаб лахъ уеизгы^{ДАРЫЗГЫ}_{УЕИЗГЫ} удэйкүмлар умуазар, саргы суццоит. Ахулъа^{ДАРЫЗГЫ}_{УЕИЗГЫ}тәи афнускуа лзы^Каткоугы сыйздырзом, урткуа ускак дырзах^Кум. Араху аазаргы збап, илхаштзар акуттарашэгы асыркып.

— Ибзиуп, баала!

Анцьныри Хаудиде амашына интатәан ицент. Иара агуашэ аёы даагылеит, лара ццакрыла афны^Ка лёыналхеит.

Дыргунabyстоура даёын. Хауда лыпъха иаарласны ажәабжы лалхәент, апхәызбагы ачуан саанк нахаршәны ццакрыла акуаскъаҳ дцент л^Геелалхәаразы.

— Сыцккуа руу исшәыстарызеи, бгуанала? — Дыргун дтцаат лан даныны^Фнала, лыхцәы еилырго асаркья дахъадгылаз.

— Ацәфеижь еибъзар җалап.

Аматәакуа ирыкүршәыз анарма нхъаршәны, лан зызбаху лхәаз аткы аакныхны апхәызба иналшәылтцент, аха илзыйзиамхеит, дтархха дакит. Хауда иаалцәымы^Бхеит.

— Абри бшәыбымтцеижътеи итцуазеи, нан?

— Акуа^Ка аеыры^Фрахъ ҳанцоз исшәын.

— Унижътеи ф-шыкуса тцеент.

— Итцуа сгуалашәом, аха уи аахыс исшәысымтцац. И^Галазеи?.. Еитталама? — иңальшыон Дыргун, ашътахъ ахәынцәракуа иакутылаз еибалыркырц дрыцыхо.

— Иара еиткамлеит, аха бара бентцытцит, — даацәажәеит Хауда. — Уи цышшатәым, иахъа хулаанза алаҳа быкууп...

— Ачабъа сеа^Куск^Гуеит, нас ашәыргы сымфар ишъазури?

— Ашәыркуа зегы еипъшума, нанхеит, алаҳа ауафы иццаразы даеакы еипъшзам. Уи атэы басхәарц акырынтә иакускхъеит, аха с-Дыргун дыпъшкам, ус шакуу лара лхалагы илзымдыруа д^Гакаларым, мыщху бзия ибаны дзакумтуазар акухап ҳәа ибамхәакуа сеааныскылон.

— Алаҳа атэы сыйздыруам, аха мыщху афны атәара исыцнатцозар җалап.

Дыргун уажәы лафшаку дцәажәөн, аха уеизгы ил-

хээз ззылхээз ыкан. Лара аколнхарахьгы дныкуюмызт, ататын аплан ирыдыз рыхкаараेы лани лареи икартсон. Акомчарра наалаз ргула збабцэакуак тыпъх зныгын таага рақа ицион екскурсия хасабла. Баала хээ лархэент, лартыы дцарц лтааххеит, аха Хауда дылмыштыт, «ихара-цоуп, сара сбыцымкуа бсыздэыкуцом» лхээн.

— Ибшэых, ари бшэых, еги быткы ааг! — лхэент Хауда.

— Егы хээ бывеу иарбан?

— Сара исымхны ибзахыз. Убригъ иахытцуазеиш, сара итэхны исыман акумзар. Санду рыцхя илаахуамтоуп.

— Уи иарбану? Иsgуалашэм.

— Атларкуку сахьякуа зну.

— Уи уаха исзышэтцом, цхашьароуп. Харантэила, ииашатцэкъаны, атларкукукуа сыкутэоушэа уафы ибоит.

— Нас бара ибтахыу акы бышэтца, ашьхараць сахьякуа зну акузаргы.

Дыргун иаха дзеичаахуаз аткы лишэыхны акаруат ашха инаршэны, ашьхараць сахьякуа зныз аакнылхит.

— Абри ауп изахыу, — лхэент Хауда, лыпъха ианылшэйлца, длыдгыланы иреенуа.

— Цьюкы-цьюкы амадискацаа ирзах'уа рнапы иадхыртцэалоит анацэхкурша алнахыртэ. Абри ззахыз лоуп аказа, уи лзы баша бабыуан итахэтагарза икалцеит хээ.

— Баша саьзомызт, усканмоу уажэгьы итбаауп, аха исшэых'уа исышэтдо уаха сыгэсзадырхалом, ауафы дыпъшуп.

— Уи икентказ цышьятэуп, астол ширхиаз ббап, — ёаалтит Хауда. — Хафны акацараеы даара дхажхраап хээ сгуб'ует. Бигуапъхент сгуванала, мамзар хара хзы абини акара иеалеигаларызма? Иаб мыжда дысзыштых'ум акумзар биаҳмтоз.

— Баала, баала! — Дыргун ашацахэа лёыналхеит, лангы днаалыштыталеит.

* * *

Астол иахатэоуп. Дыргуни Цыати ригута альшема дтэоуп, Хауда лыпъха длыдтэалоуп.

— Акы уасхэашан, — Рушни Гач-иъа атэца иаъ-

хъа иаакургыланы Цъат ишѣа дынхъаҳәйт, — аңхъаза
абра аргылараेы ҳанеибабаз, ыѣами, аиуара ҳамоуп
хәа узынцәажәалаз атәы ауп сызѣу?

ЗАМЕРЧАЛ
ЗАМЕРЧАЛ
ЗАМЕРЧАЛ

— Уи атак сара ишәасхәап, — лыбжыы нытракны
әаалтит Дыргун, лаб инхәара иәамшәо дшаанхаз аныл-
ба, — баба даеаэзы дихфашъалеит, шәаб ихъз захъзу
Ешкыт өазә дынхонит.

— Убас акы шыѣкалаz, — ихъәан дааччеit анцьныр. —
Аиуара атәы саб ианиасхәа даара деңгурбъеит, амала
дхүчит, деңтахуцит, аха шәызлеңуацәаз игуаламшәеit...
Уи акгыы амам, ирхаштхъаз ажәйтә еиуара аткыс аеатә
еиғызара еибъуп.

Аныхәаѣакуа рылан, гуръяран, шәаҳәаран, хумарран.
Итәан асаат жәафа рѣкинза.

Асасцәа андәйкұла, шәнаскъазгоит ихъәан альшема
дрыңны иѣынеихеit.

Атх лашан, амза ахалара иаѣын, ажәған ғычан икуени-
циуаз аиатәаѣакуа рыла. Атх итегъгы илашазаарын
амшىгъя иацэйнханы иѣаз апѣтакуа ракумзар. Урт
цъаргы атып рмоузшәа, иблакъо ажәған-гу ихын. Дара
зны-зынла амза реаатъярарклон, аха уи усқак изаатъыр-
хагахомызт, иара алашара дара ирықуѣхоз рыхштәы
рхыгга, ицәышхабиза иѣанатцахъан. Аха иара усгы уағы
ицьеишшартә иѣан рхыпхъазара узеилмырго, еилlyцъо
ажәған икыдыз аиатәаѣакуа абант апѣта кынтыжәкуа
зынзак иаҳырламзызыз.

— Халацәажәап, Цъат, шәара иаҳъа шәзааз, — даа-
цәажәеit, анцьныр инапкуа ишътахъ иѣатда дахънеиуаз —
ацамет ауп сызѣу. Абри аргылара ахсаала тыхны суада-
еы икоуп, убас уаѣа иарбоуп иара иатахкуо аматәаху-
куа рхыпхъазарағы.

— Унан, сара иаҳъа избоз уи акузаарын, — лгу ин-
тылдәаант Хауда. Анцьныр дцәажәон: — Убарт аматәа-
хукуа изаны-икапанны, акы ацымтца, акы агмырха ауп
ишаагоу. Иаххәап, уажәы уара х-тонннак ацамет устейт...

— Усқак акум, акы соургыы исызхонит.

— Тоннакгыы акузаант. Уара иусто аргылара иагсы-
жъроуп — уи сылшом. Даеакала шәара шәзы схы сенг-
зом, ари нахысгы ҳатыр еикуаҳтю ҳайбабаларц стахыуп.
Ҳанихыраалап ҹыдала ихалшо ала! Аѣара шәтахызар,
исашәхәа, схашәалаху аѣынтәи сызхашәало шәсырхуонит.

Ақу шәаннеуа, саашәықұхшоуп, шәныдғылалағыны!
Ишшәықунағо шәқазнықумгаргы хгу аартны шәхадажылып
лоит.

— Итабуп, нан, итабуп! Ҳатоумтдан ауадағ уахъала-
хтаз! — иниаңалкіг Ҳауда. — Абас азәй ақы даналага-
лакы: ағынсызлар акуз, даеакыз, дызтахыу ауа иц-
храуеит, издыруада, пысихақ амазар хәа хгу наанаган,
уажәы ҳзыргуағ'уа угсын ақамет ауп:

— Уи сымдыруеи. Аха сара исылшартә сыйкам. Ииа-
шоуп, Ҳауда ишыбхәо еипш ала ацхыраара қазта-
ку ауа ықоуп, аха урт ирымптыңца аргыларакуа
үағы дызыркүгүб'ум. Ишәымбои Аңсуа баа ду хәа хаз-
лаңаңажәоз қартцеижътеи итца. Уи бжаңыра, ықами, кыс
амазамкуа мшаене ианықартаң еипш иеархаза иғылоуп.
Уи ақара хпә-пышьба зхыңца абаакуа жәбап. Уажәтәи
харгыларакуа, ықами, урт ратқыс анарха роуратәи ианы-
қамла, пхашъароуп, избан акузар ҳара зегырыла ҳанку-
шоуп, зегы ҳамоуп, ус анакуха аламыс ауп иатахыу.
Ажәйтә уажәы еипш аргылар матәахукуеи, урт аматәа-
хукуа рымғанғагақуеи абарымаз. Ишәахаңазаргы қа-
лап, ирхәоит ажәабжыны Аңсуа баа анықартқоз ауа азәи-
азәи еидгыланы напыла ахадәктуа еимдо ифаргон хәа. Уи
иахынтырғози иахынтарғози ұзара-ұзара тылқуак рөы
зака бжъахарыз шәара шәазхуң!

Арт ажәакуа ааңтаршьеит Ҳаудеи Ҷырати, аха рыху-
ғырымтит.

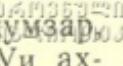
— Рушни Гач-иңа инхәо иашоуп, уахаубри шәалам-
цәажәан, — өаалтит Дыргун.

Ҳауда драпыланы днеинуан, лыпхә лажәакуа рым-
хура лымхәеит. Аңынды исассәа агуашә ағы инаганы
данхынхәи, Ҷырати Ҳаудеи иахутамыз аус реалагаланы
рхы ахьдырпхашъаз азы азәи-азәи губбән рибато рәаар-
хеит.

— Дзаку уағу зны еилаңқаар акун, аха бара ақы
бхы иташәэр аныха бхалоит, ибмырщакра дыббахьюу-
ма, — даңыуан Ҷырат илакуа тәрәала, ари аус ағы ағ-
хаза иргыланы авба змаз иара шиакуз ихаштны.

— Баба, уи иенилкаара акум иатахыу, ҳара иқаңтаз
закуу азхуцроуп... Аригъ атартыша ахъзуп,—лхәеит Дыргун.— Уи здызқылоугы, изтиуагы еипшуп. Рушни

Гач-иپә ақала губбән иаҳтартә дықазам, изиташа хара
хауп.

Баба, ануара ҳәа акы бжьюугалан, дажеит ақымзар
уара ишуҳәо ақыатцәыра дүзыларпәло дықазам. Уи ах-
шығ змоу ҹуноуп. Иара ишихәаз хнықуап, — изгуаара
атахзам.

Хаудеи Цъати аихулақабыцра иақутцнырыпхә ил-
зызырфуан; лажәакуа ләадырхыырц ртаххеит, аха ир-
хәашаз рәамшәеит.

1962 ш.

АХҮТӘЫ ТӘЦА

Оқар ақытағы ақазаара цәгъазам, уақа инхо азәй ихы дахашшаауа дубазом.

Ана-ара ахъхъа-хъхъаңә аңызуен унацә заауқылар ихнатәо, аңын ихшәашәоу, азын иқуандоу азыхъкуа.

Урт ашәшьырара рызуа, ирыхъчошәа, реенитхәа ирхагылоуп иенүеипшым ашәаңыңыз. Ара иумбо тла хкыс икоузei, аха ираңдоуп зқышыкұсала акуракуа змоу аңыкуен ахъакуен. Ладақа упышыр, асаркыа гүңкүа уанъшылошәа, амшын казказуа иштыоуп.

Ари ақытағы инхо ауаа азәй-азәй еицхыраауа рнапы енкурша аус еиңириеит, бзия еибабоит. Урт рифнүтқа имачым унеишь-уааишь хәа зархәо атахмадаңәа, курага уатәи аңыкуа ираңлабырғыз згу итакуоу.

Ашъха хәуеи ашъха зыхын рныпшуп ара инхо; даңғыларенпш арақа ачымазарақуа ықам, ауаа ргу цқьюуп, еизғыдоуп.

Ажәйтә оҳараа еилзырханауаз ашыз акузар, шамахамзар уи азбаху уасы игуаламшәо ибжъахуаша ицахьеит.

Аха абар ари ақытағы иааңәыртит даға чмазарак: игу бааңсхеит Базала, дыңсит атахмада Хфар. Шыксық аабжысхъаны ааңынразы, рифғы лаңа-лаңауа шәтү-какаңла аңсабара антәйз, аколихаңәа хаңхаччо, акеөхәа ашәа хәо адәкуа ианрыкуз аамтазы, Раңстан Нышеба иғнатәғы агуала ду роуит.

Аколихарағы иарбан усзаалакғыы Раңстан изынамызоз акғыы ықамызт, уахъихуаңшуаз, уағабаак иакун. аха аус ағы дыбубуан. Уажәы иаалырғыаны еимхәа бааңсық иззәыртит, дахуруа иалагеит, иңсі аkit. Иш-пәсхымгари хәа имч еизыркукуа, таку аамтагы иеенитомызт, аха илшара аинмаңха, ивара ихъуа, игу кыдтны ици иналага, дыштәлент. Ажәакала дакит иара, амшә быб-

уа, ашъапхыцкуа аларпсыны акы анақ'уа еиңш. Раңстан амцашоура дтанаңаршәит, икъыбжы уаңы дыкунамырын, ло джалеит. Ипхәис Рафидас ссиришәа илбон абрин еиңш лыпшәма дахъакүшәаз. Есзына жәцәемаала адәс дыкун, аха ипхынтағы еихачуамызт. Уажәи амра ацпхыкую қуандаза апхабара андырлаша, атсаракуа еибарчырчыруа ритракуа анықартцо аамтазы апшәма ахыза жәпа шиқуугы, ақуараҳәа деңгасны дарыхъташыент. Азын нара ус дандәйкүз, абас ихып ҳәа игу иаанагозма, аха усқан «афстаа ипхатца далаччозаарын!».

— Изаку риңхароузей исзықалаз, акы ихыргысы сым-цаху ыцәеит, уажә дшыкоу ала дызгыларангы ды-коум? — ҳәа азәс данимбо, длаңырзышо дтәиуан Ра-фида, апхәис шәпа-жәпа, апхәис тынч.

Фельдшерс Оҳар ақытан аус зуаз Җанңа Хыңбаңкуна қатак иакун, инапы ианыз аус аәсү үсқакгы апхы-шәара имамызт. Иара итахын зыматц иуаз ауа рөс ахъз иманы, ргу дакүшәо джаларц. Уи азы иматурағтәи иусу-ра мацарагы азхомызт, дызланхоз иҳабла уаа риңәгьеи рыбзиен иеалаирхулар акун.

Азнык азыхәан Раңстан ичымазара ари нахихәаарыз изымдрит, абастиқъя дахыбылаз ссиришәа ибент. Аха дна-хүц-аахүцкүан, зығышрак қамтакуа иқататәкүаз избит, ачымазағ ишизнықуатәйз иҳасабит: ақалақ ахь ижыцәа иманы дцеит алабораториаेи изеиңшроу ргуеиртарц, наарласнгы дхынхәит, илахь еиқуны: ирбазаап ахуаңкуа... «Иаразнак наалыркъаны дзыкүшәазеи, арыщә? Идизгалазеи ачаҳотқа?» ҳәа иңеишон афельдшер.

— Исзырхырыз абри сара? — ихы дахашшаауан ачы-мазағ, дгуақ'уа дахыиаз.

— Итарблаит, иабаизцәырти зегы иренцәаз? — иңеишшо, инеизтәа-ааизтәауа, ихашшаауан ихарсысуа итәаны дызғаңшыз игулацәа, итахцәа.

Пұыхья Раңстан деимхәо уағы имаңацызт, адоуш дағызан. Ағыжәра ақны уағы дихуомызт, ауаа идтәлоу хышәтны ианкаһауаз, нара ғаңхъя апхатхъ шытх'уан. Шытә арыжәтә азбаху иғаиршәах'уама, ағы ацимхурас азыркүанда днахусит, издыруада, хұчык сенимхәа аанна-кылар ҳәа.

— Иахзаазгазеи абри ацәақуа? Абас арыщара ха-кумшәар иқалоз?! — дқундқундуа ағны дығнан зыла

акы амбоз Рафида. Азыршы азы лара ахуштаара дышес-
хәаз дыөхәан, зны акумаан ёхәаргыло, зны ачуан^{жаны}
хауа.

— Сыхуда ишпәтәхутхутиеи, апъсра рыкүшәандаз, —
даауалыуашент ачымазаф, лассы аимхәа дакыр хәа
дшәаны.

Иара дубар дуздыруам, пыхъя длыхъыхъза, дхаөх-
чо дықан, уажәы игужәлацәгъареи иеимхәеи еилағынтуа
игу итагыжъуеит.

— Бабақоу? иааг азы! — ибжы неиргейт ипхәыс
лышқа.

Раңстан дықутәаны азыжәра даेуп дхуцуа, дыззхүц-
уагы ықоуп: идызгалазеи абри ачымазара? Иара азәй
диқьашызызар акухап, аха уи ақьашь идыруазма икәнтоз
иатсанак'уа зақароу? — Абас дахътеирхаз азы уи уажәы
дахъхуны дықоума? Игу былуама?.. Мамзаргы дгур-
бьюма?

Ауағы апъстазаара мыщу бзия ианибо, иара далтыр-
хәа дшәо данықоу ауп. Усқан уи даеаамтанык еипшым-
куа ахушъара ду аитоит.

Зақа ибзиоузei уажәы адәы ақузаара! Аңыцахәа
ауаа аус зуа рашәаҳәабжъкуа аафуеит ихааза. Апъен-
ғыыр дқылпышны иара ибоит аттарақуа ҆ырпрыруа, еибар-
қубақушәо атлакуа иахърыкутәоу.

Раңстан ихы ҳаракны ахчы инылентцеит — ус ала
адәахъы иқакуоу рбара иаҳа дазыманшәалоуп.

Апъстазаара — насыпуп, — дқундқундуеит иара. —
Аразкы змоу адәы иқууп, анасыпдақуа ҆суеит... — Араз-
қыцәара азхуцра уадафуп ауаа гурбъо адәы ианықу.

Дәнция дааит Раңсан ахуцра дшаөыз. Афельдшер
чкуна ёырбағык иакун, қалақы ҳасаблагы деилаҳәан;
«зашхуа утоу иашәа ҳәа» рхәоит еипш, иара дааф-
налеит ағны ашә дамыскуа. Ақьяад шкуакуа илаҳәаны
ахушәкуа иикыз ёымт астол иныкуитдан, «мышкы ғынтар-
ижең: есыштыжын есыхулбыжеки» ихәан ашоурашәага
аацәырганы инақъя-аақъаны ачымазаф ишқа инеирххеит.

— Нәк исپырга! — игу каҳаны инапы неиқъеит Раң-
стан. — Ари сумтазаргы, сара издыруеит сышбылуа!
Иумбои, апъхзы ахуатахәа сылтца ишаөу.

Афельдшер ихы имабзианы, ипъатца еикуатәа хучы
изнапык ала ирхәуа, дөйрбо дахъгылаз, ачымазаф

хүчүкгүй игу цынамжээ дыкамызт, иажээ инациент:
— Угу иалумырын, Гянця, уара ухушэкуа изаку-
заалакь цьара акала исыхуоны избом.

Афельдшер, арт ажэакуа рыгухьяа мкыкуа ашоура-
шэага мчыла Раңстан ифыцра инентеит.

— Цым, учымазара ус ахушэтэра мариазам, — даа-
наскъашээ днатэйт Гянця.

— Ашыз азы иухэозеи? — ирафсхъяз акы атээ игуа-
лаиршээт Раңстан. — Цыпхээ сара сыпшэма захантэ
дузнеизен духушэтэрэзы. Аимхээ лымамызт умхээзар, уа-
жээ сара сышкоу аткысгы дейцээн. Знык данарыхът-
шылакь, гуабанымзар акгы дазаанкыломызт. Заха хүшээ
лутаз угуаларшэенишь, дад, ускан? Шыкусыбжак акутаиль
агу еиԥш дөеижъеккараза адээ дыкун.

— Уи лђырхагазамызт, акрихин акун илысдоз, нас
науазеи? — Иауазеи умбси, фадхъя илызцээртит.

— Ишпэя, цуушьт? — Афельдшер ицушишь альшэма
пхээис дналыхуацьши. Лара ачымазаа ихаёы иғылаз
астол аилыргара даёын.

— Өапхъя ашыз, быхъма Рафида? — дцааит афель-
дшер, лышка ихы неирхан.

— Мамоу, цуушьт.

— Абар ассир, нас иабаауген Раңстан? — дынхъа-
хэйт альшэма ишкэя.

— Еи, атакуажэ! Изицэйбзозеи! Иахээ иацынтэарак
бшарыхъташьуаз! — Раңстан ибжыы неиргент, ицушишь-
куа дырхыпхээс лышка дынхъацьши.

— Уеизгы-уеизгы дзыцэшэаша хээ акгы ыкам, аха
иқалап, Раңстан, уара угуацра дацэшэаны ус лыхъзар-
гы, — дьышэйрччо ёааит афельдшер, ус адэахы даа-
нацьши иажээ инациент: — Ашыз атыхуа пүцэоуп: аль-
шээ еиԥш цьара ахы цэйрнагаргы, акы алшараны иқам.
Уи ауаа ршьа ажэуа ишрызгагаз еиԥш гамбузия хээ изы-
штоу альсыз хучгы иара иазгагоуп. Апсны уи альсыз
хзаазгаз аҳаацым иажэымтэ бзиахароуп. Ааи, афызцээ,
ашыз зхылтца акубыркуа ртыхуа уи ипнэтэйт. Аха
иара убасгы, Раңстан, шэара шэаштэ уахынтыца
абаарра икоу аёы убри альсыз ааганы итатазар цэгъа-
мызт, избан акузар иалшоит ашыз мөацьзго кубрык

уақа акутаңы хнатцар. Ибгуалашәо сыйзыруам, Рафиданың атындағы Рафиданың атындағы
абри атсыхуала жәхашы бареи сарен ҳаңдағанынан

Апшәмә пъхәыс лхы аалыртысит.

Афельдшер амыриал еиңш иипъхъазоз ашыз, атәү
бзианы идыруан, убри ақынта знык азбаху цәыригар,
алаңаңаңа лассы аамта дақутуамызды.

Раңстан диан илаңа еиқупъса, иқышә таңда даңхауда,
дрызхуца иани иандуи. Урт, пъсата шкуакуара, «Рафиданың атындағы Рафиданың атындағы
акты змам анхағ բар дитыпъхауп, пъхәысс дааумган»
хәә иабжыргон. Үскан урт рәдатәи хейтцар, амдырра
бубыа қайтсон — лара дарбъажәғаны дитагылоуп, уажәү
зака дихзызауазеи, зака игурға дагозеи!

Пъытраамтак афельдшер өымт дтәан, нас дәғагыланы
ашоурашәага ашшышыңә ачымазағ ифыттара иаатхны да-
хуапъшуа, даақупъсычан ихы ааирттысит; шыап пъынталда,
ипъсы ұзаны ашшышыңә ауада дындәйләтті.

* * *

Агуларантәи иаағыз ахәхәабжы Раңстан дарөыхеит.

— Иқалазеи? — аңа ила ихыжжыла днализтцаит
ипъхәыс. Лара аңәйлымт, ғаپхъа ибжы неиргент:

— Агулара иқалазеи?

— Базала дыпъсит, акты икүмызды, амыйдаху —
ниаңалкит Рафиданың атындағы Рафиданың атындағы

Раңстан днәтрысит. Иаҳаз ажәа итцааха иңә-
ижы ааимнадеит, ииулакты деиханы дыңкүтәан, ихы
инапы атсыргуа даанпъхъузаант.

— Дзаку уағузеи, иараби ихаңхаз... Дзаку хатдоу-
зеи! — ихәон иара, ихы ртсысуа.

Базала ұыхъа даға қытак деиуан. Аколижаракуа
анеиңрекауаз аамтаз игулаңа дахърыңбычызы азы
жәа-шықуса дтакын. Дантың, иқыта-уаа рыла ахыпъшы-
лара итахымхаст, дааит ихара иаңашы дахърымаз Охар.
Пъыхъатәи игулаңа ибар зитахымыз дыпъхашьаны
акумызды, иңәғәа ахырхәаз азы акун.

— Стазырхази сарен ҳаңаңа, аңәгъара қымпытаң-
қашт, — ихәалон иара, — ус анакуха, даға жәа-шықуса
саға иануп.

— Ех, дзеиңшра уағыз, ихрат бзиахааит — Раңстан
днықуиент, уи иззішызшәа еимхәағы ааңәртті.

— Базала дұбычғын рхәоит, иашами, бабаду? — диаз-
тсаит ибаразы иааны итәз иаҳәшьбақа хұзы Қыкап^{Ари}
дынхон араион қалакъ ағы, уақа ашколгы дтан.

— Ажәйтә зегъ хұбычуан, — өааитті, зъатца шкуакуа
зрапы алшьуа, ахұчы изааигуара итәз тахмадак.

— Җынхъа абъычра зламыз ауағы дхатоуп ҳәа дыр-
шызомызт, — инациттент зыкура итысхъаз даға^{зә}зә.

— Ажәйтә акум, сара санағу уажәтәи аамтазоуп, —
иажәақуа днарыцраланы өааитті Қыка. — Ишсаҳауоу
ала, Базала аколижацә ажә рцәизеит.

— Ииашоуп, уи Җынхъа аграқуагы иман, аха икеип-
саҳъан, — иңдәйт Раңстан. — Амала, иара даараза зәз-
шыа бзиаз азә иакун, ичеицъыка инапы иқутданы икүн.
Даға^{зә}зә итәы сыйздыруам, сара убри азы даара аҳатыр
икүстцион.

Ауаа итәз өыртуамызт, Раңстангы Җыттраамтак ихы
инапы иқутданы өымт диан, ус фапхъа ацәажәара днала-
гент:

— Базала агуағхара этаз азә иакун, цқыа деилкааны
даныздыр нахыс дсымбалар сыйчхауамызт.

— Иғны унеир, ма иаҳәшьа лөы дукушәар, ихуда нхуу-
тәаргы акруғамтакуа удәыкуитомызт. Иахъиауз сый-
здыруам, — ҳара уи еиңш ағы ҳзықатазом — ахушә иа-
ғызаз арыжәтә цәыригон... Зәкантә напхыцла симпты-
тны сцахъаз. Уғны даайр, ихы ухибаауан, дыпхашъа-
пхатдо, аишәа дузахартәомызт... Ех сымпсуазеи, Базала
рыңџа!

Ачымазағ ацәажәара даақутын, ипсың ырласны ила-
га-фаго дхуцуан.

— Аαι гушья, уи ауағра злаз азә иакун, — Җытк
аамта аабжысҳаны иажәа инациттент Раңстан. —
Бзантық исхаштуам Хфар ҆сатса шкуакуа ипсху аныр-
уаз. Убри нахыс иарғы сарғы уаҳа ҳаибабарц лахын-
тас иҳамамзаарын... Азық азы арыжәтә иәхъы ифем-
гарц иакуикит, ашырыхынц даргуамтцуан, аха нас, рыха,
сара саҳатыр ибент, исыхълакғы сыхъаант иҳәан... Ех
сабиц, дзаку хатцоузei иҳағхаз... Уи иеніңш ауағы даба-
ғаз: дызустда иузхууца иара ихы апхъа уара ургыланы...

Сара сакун еилыргағыс иқаз, уи апсхурағы, ауаа
рұртәара шыбыжыштыах ашқа иҳацәцо иалагент. Акуац
жәын, абыста ун, ағы акузар мачхузма, уалыр мазарак

ағцара иғнагылан... «Аҳы, шыңа ҳаззыпшуа хәа
ықам» сұран артәра неитцысхент...

Ауаа раңғағызма? — дтсаант Ҷыка.

— Үсқура дун. Сара сыйбуоралоуп убас излақалазгы. Ақырынты ағсы итааңа ирасхәахьан, Хұфар изы ақғы аигзара атахым ҳәа. Уи ҳәарас итаахыузей, дара рзы имариамызды, аха ағсра устырышыроуп, дадраа, ағнра зхагылаз ибзианы ауаа дыргуаларшәатәйн... Уи ус ауп, еилкаауп... «Анапырзәзәара шәеазышәк!» ҳәа азына-хаңаңа ианынарыдстца, «шәаанғыл, Раңстан, итегез атә-цақуа енкүхаршәароуп» ҳәа Хұфар иңъда Назира өаалтит. Сара, дадраа, исцәымбыуп аиҳабаңа рус иацы игартызы асабиңа реаналаргало, арахь дагъзбабны.

— Мамоу, гуаң, ахара иц ауаа ықоуп, иҳаргуианыр қалом, — ҳәа сыйжы налықусыргеит. Аха лара илхәаң лхәоит: атәцақуа еидырымгалаң, ачанахқуагы итегезы лъшаатәуп.

Аиаша шәасқәап, лажәақуа сгу итааххит. Аколнхар-әы ҳасабеильтіргағыс скартцеит ҳәа уағы дылмырцәажәарц даेуп, дбұапза дааини даасәагылеит.

— Бейнкыл, азбаб! — сналықуцәкьеит. — Аратәи аус ҳара ҳнапы иануп, бара бней абнахь, ачыс ахыршо! Ауаа ртәаны зны атәыңақ ала ағырылаңтоит, нас иаҳын-жәгзала итегез атәцақуа шәыпшашарц шәтахызар! Ачанахқуагы раңәаны макъана иаҳдахзам, абринц ан-рахто атыхутәан ауп. — Базала рыщагы сара дсықуша-хатхеит. Ишамуаз анылба, Назира «сара исхәо устырышәшырхаяам, ишәтахыу қашәтца» лхәан лнапы қыаны днах-пұртны дцент...

Ацәажәара дарааңсейт Раңстан, игу ааикын, аимхәа-рагы далағеит.

— Бара бабақоу? — ибжы неиргеит.

Рафида азырқуанда иржәны, итегылаз алагъан үса-хны, даакуғысычханы зымға днеңпұртцит, Раңстан иңсы анеивига, иажәа инацитцеит:

— Иҳартәеит ауаа. Сарғы сымтәар рымуа иалагеит. Дхағақчачко, атариал еиңш деихытаруа дғылоуп Ба-зала. «Уара ушпәххатцылоу, амат зуша ықоуп, ҳайбамбейжътеи таку аатуеит, ҳайдтәалап, арыжәтә мыжда үйхөнеңш сәадысгалом, аха» иҳәан, снапы

кны днасыхеит. Ааигуа-сигуа иғылазгы иансықұрышы
ниашатқеңьаны, уеизгы-уеизгы сымхатғылар амудана
мызд, снеини снейдтәлеит Базала. Иара Әрінде,
ихы насыдқыланы исеніхеит аҳақым өамфак ағы уе-
хыы иғоумган, атаара умфан ҳәа шидитаз, аха хұчык-
хұчык рғъама имбалар шизымчұауз. Үс анихәа, сарғы
иқоутцо иашоуп ҳәа иабжызгейт шәымбои, ағ асын-
даз.

— Урт аҳақымцәа ирхәо башоуп, — сұхан снапы
насқеит. — Уи атқыс уааи, атқысақ-фатқәсек аажәып,
Хұфар қысата шкуакуа изы ихтәланы... Уара уашыа,
рыңқа, зегы дрыцәшөон, аха дыңсит фажәенижәба
шықуса ихыдаанза, «ағсқаа илымча цыгуоуп», уара хын-
фажәагы уртысит.

Абас анысхәа иара амыждаху, даалахәыххеит.

Ауаа раңзәағын, атқәца ирылаз азәгы идирихаломызт,
аттахәа еимдырқыон.

Базала азын азы дшәаңырхада ижәуан, аха нас-
даланагалеит. Атқәца қытқ ианрылахалакъ, агуамтрагы
далагон. Иңоушыаша, ағы иеанадициала, иеимхәа доуна-
жыит.

Иара убас, ағы шкуакуа ҳалгейт...

Ачымазағ өымт ипсынъ еиҳа ирласны илага-фаго,
илапұш неитыхны атуан даатқаңын, иажәа инациттеит.

— Иара иаха бзия инбоз ағы ҳаларгалеит. Уи сирк
акун, Ағзамакъат ақынтын иааргазшәа. Аңхатәи атқәца
ахыы еиңш өйлүпхо сара иаасиркит. Уи иашала ихын.
Софагылан, зегы насырзығын, сахныхәаны Базала ины-
хәаға зжәйт.

Ҳағын ажәра... — Раңстан даалахәыххеит, хаөхач-
чарак ихы-иөы иаакулент. — Убри нахыс атқәца шытакх-
цыпхъаза, Базала рыңқа, сгудкылара далағейт... Убас
дгудикылон нақтәирахъ иватәаз Темразгы, уи дахъ-
уағы қаңбеиз азы абжыаңын дибар атқыс, димбар
еиңишион, аха... Ех Базала!.. Базала!.. Ахатара сцэы-
уадафуп, уара үқам ҳәа.

Атыхутәантәи ажәакуа ачымазағ ихәеит еергүхәа.
Ари ажәабжы иара даара дараңсит, уаҳа неиламкуа
дқанаттеит. Өымт зымфа даанаҳәын, илаңаа неикүи-
ңсит. Ауаа изызырғуаз ашышыхәа индәйтит; урт-
рахтә бжағыкгы апсра ахықалаз ицахъан.

Раңсттан иаҳа-иаҳа деңгәхон. Афельдшер Исаиев¹⁰ иқынтын иара еиликаит ачаңтқа зыхъуа ижъидә ахуа-
чакуа алалоит, нас урт ахауда рөкаштыргы алшоит
хәа. Уажәы уи игуалашәан, иара дәундәундуан:

— Ахауда шәартаны иқалеит, — ихәен иара, —
пәыхъя, тыңч абаңы ҳанынхоз, акғы ҳагазомызт, азға-
гы ҳағсны ицион.

Мышқуак аабжысқынаны, ибаразы дааит аколихара
аиҳабы Грышья, ақкүн апъшы наза-ааӡа, ихаху хымбы-
был аварах ала ишаны. Иара қурала ғажәеи пәшьба-
шықуса ракун ихыңтуаз, аха иидыршаз идырхъан. Ушпә-
коу хәа ачымазағ дистцааны атак аниаха, апъенцыр
днадтәалеит.

— Апъсрахынтын уаауама, — дад? дтцаант ачымазағ.

— Ааи.

Иәапъшылара цәгъян Раңсттан. Дигурфон иғыза, игур-
фон ихы: «Сарғы дук мыртцыкуа уи сишишталозар аку-
хап» игу итихәауан.

Грышья ибон ачымазағ заға дгүақ'уаз, ибон уажәы
апъсра иқалазғы иара игу шканажызы.

— Раңсттан, Базала уизымхузын, — өаантит иара. —
Уи аөыхүштәра итахымызт, ахақымцәа иархәоз қайцо-
мызт, даәакы акум, арыжәтәтәкәа иеақуимхит. Уара уи
үиғымпәшыроуп. Уара уатцәи ахүштәтәртах уаагоит, нас
пәйтк хар умамкуа уантылакъ, асанаториаха удәйкуах-
тoint. Амала, иудыруазароуп узхүштәуа ахақымцәа
ишуархәо ала анықуара шууалу.

Ачымазағ аимхәара даналага, Грышья ацәажәара
даақутын, ицэымыбханы дихуаپшуан. Иара игу иаана-
гомызт ари абырсқак дакхьеит хәа. Аакыська ибаразы
данықази уажәи зыңзак нузендкылом — Раңсттан даара
дгүақ'уент. Аимхәара данақут, Грышья илахъ еиқута
иажәа инацитент:

— Ажәйтә-уаа ирхәалоит еиғыш, абри иңарблыша абас
иаалыркынан уахъакыз ұышынатәуп. Үцәа иалеижъитеи
акыр түазар қаларын, хырфас азууамызт акумзар?! Хара
грас иҳамоуп ачымазара зыңзак хакаанза, ххы хахъаш-
тамло.

— Сара пәыхъя «қыҳы» хәа смеимхәацызт... — иниа-
теикит Раңсттан.

— Исыздыргушьом.

Уи аамтазы ағнашә ааймбааны ааъынтаи амра даа-
цығнашылент збабк. Уи — Назира лакун. Зегы лара иан-
лыхуапъш, дыпъхашъан, лхы ларқуны лыштахъка днеи-
татит. Аха нас днеини ачымазаф днеихагыланы «шәыш-
пъакоу?» хәэ дыниастцааны, атак дазымпъшкуа дхынхәны,
ашә азаангуара даагылент. Лара даалыштыт Базала
ипхәис. Уи илтахын ашәацъхәаразы Раپстан иес ауаара.

— Сабду иакуз, саб иакуз, ҳара ҳашттрағы уағы
имыхъзаң абри еиғыш аимхәа, нас сара лахынтаас из-
соурыз сыйзыруам, — фәпхъя атызшәа цәыригент Раپ-
стан, дәйтицъишшәа Грышъя ишқа даана пъышын. Уи апъен-
цьыр дадтәалан ататын дахо.

— Уаби уабдүи рыла мацара иқам аусқуа, иақы-
шызы ихьеит, умбои, — ибжы ааиргент Җанцъя, ишъам-
хы еикүршә дахтәаз.

— Зегъ шәара ишәхароуп, — дышығналаз еиғыш үзак-
рыла иаатлыръеит Назира. — Ишәгуаламшәои, саб
иңсұху анауауз акрыфараан атәышак ауп ауаа ирылашә-
таз... Насгы шәнеини Базала шәйтәалент. Уи аимхәа
дахурны дышқаз шәымбазоз?

Иахаз ажәакуа ғъашьатәбара ибо, даанпъхъузаант
Раپстан. «Убракутәжъома сахътахаз?» игу интихәаант
иара. Илакуа рыщәгъаны Назира лахъ дынхъаңшын,
дхырхыруа ибжы неиргент:

— Дад, Назира! Сара ианакузаалакгы баб рыңға
аҳатыр икустон. Сара уажәы исхәо кунагамзаргы қалап,
избан акузар дзеиғышразаалакгы ауағы инарцәмә
данықулалакъ, авба иртом. Аха, ииаша ҳхөзар, Хфар,
пъсата шкуакуа, зымшытә цәгъяз азәи иакун... Ииаша-
тәжъаны, иңсұхурағы сара сқышызаргы қалап!

— Сарғыс сгу иаанагонт аимхәа убрақа иухыт
хәа, — өаантит Җанцъя ачымазаф днеихагыланы. — Аха
Хфар имшыта акум арақа аус злоу, аус злоу даеакыуп.
Уи иарбану хәа утсауаузар — ажәйтәра гумха аңынха-
куа, иахъя уажәраанзагы ҳазлымтцыц. Базала аҳақым-
цәа иархәбз ихахъы иаангомызт, ихуауз шырыхынтыз
цишишон, ихы напы адиколомызт, иғыззәагы шәигу-

хъаа икымызт. Рағстан, иқалап ииашатқеңьаны үбре апсұхурағы уаргы иуирхъзар?!

— Атыхутәан Рағстанни Базалеи аибагузра ишнеген! Ағынахағ даннеилакь, «ари шеилыпқо үбома? Хымзар дағақы иузадқылом» ҳәа игурбъатәа атәца штырх'уан. Азбабцәа игуатан, иңышо ирыхуапъшан, — илхәарц илтахыз акғы нмыжъкуа илгүйт Назира.

Рағстан илақуа рыңғаны длыхуапъшуа, дналытадақеит: — Бысқыртқ нақ, багъхұчымкуа, багъдумкуа, бзажәза! Закы бааниум, арахъ быбз азы быкнахатәхарц акғы быгым! Бөндасыр, иага бұнышыятәхап!

Арт ажәакуа Назира ддыргуаан, абырахәа ашә нкыдышыланы дындэйлітіт, дыззнеизгы мәзәзакуа. Аха ибзиашәа, акумаан кны Рафида иааниуз амардуан ағы дылдылан, уи атәы лалхәеит.

Рағстан фалъхъа аимхәа дакит. Азырқуанды ипхәыс ианилтә, инапы иқыңқыңыуаз атәца азаанымқылакуа агуабанаҳ ағынанахеит, аха уақагы иаанымғылеит.

— Акғы амам, хъаас иқабымтсан, — ихәеит афельдшер ипъымекуа еиқухаз атәца штырх'уа. Ус, иқалтцара лзымдыруа ишәзпәрхәңуа игылаз Рафида уи налымкны иажәа инацитдеит: — Ари атәца еғырт ирыламырфашақуа ачымазағ изықәан маңара ибымаз!..

— Рағстан, уара убзиахоит, угу коумыжын. Сара гурбууагас исхәо үшүшөзар, Грышың абар дахтәоу, уизтцаа! Уара уаңкыс зхъаа еиңеуугы уажәы ирхушәттәуеит.

Аколнхара аиҳабы ихы ааиртсысит, уи иаанагоз «хәара атахым» акун.

Рағстан диан иемыртсысы. Иара иңайуадағын уажәы иаңақуоз зегты ииашаны ргункылара, аха даңым-фаство ибон иаҳутамкуа дышлызыңыуаз иара абишира дақушәарц зтахыз азбаб хұчы Назира. Аха уи лымашарагы лакузам, ианакузаалакғы иара ағар атәенбомызт. Аа, уажәы ағар роуп, иара агуақра дантағыла, зегъ рағхъаза изааиз. Арт мааникуа даанхар, имға ахъхаз еилкаан, аха дара дағақала ицәажәоит, хенгзарал қамтада ацхыраара иртарц ртахыуп, ус анакуха иагыртоит.

Рағстан дшыбзиахо ала агубра имоуп, дымлакқағ 'уа агурға иғонт құхъақагы апстазаара дшалахуо.

АҢӘЛАР РХӘАМТАҢУА РАХЬТӘ

РАШЫТ АХ ДЫШИРШЭАЗ

Ах тәартас-гылартас иман Рашыт игулара Маршанаа рөсі. Өнак убра дахьнеиз, ажәабжы иархәеит Рашыт ңұхыс дааигеит, ачараура дағуп хәа.

— Иааңгаз абырғын дағызоуп, имфа-имжә слыхуап-шландауз үхәап, — әаартит ах иацәажәоз.

Ах даалахәыххеит.

— Уаха сышнеиуа адырра ит! — иабаззеи Гүңыш Цылмат іненидитцеит.

Хулбазын. Ачара ақынтәи ауаа ықутдың ицахъан. Рашыт араху еилыргара дағын Гүңыш Цылмат даннеи.

— Хулбзия!

— Бзиа убаат!

— Уаха ах дутоуп!

— Ах дыстазарғы, бзиала даабент, — ихәеит Рашыт. Дгазам, иқакуоу ибоит, аха игуенлашәара инирпүшүам. Араху еилирган, уаан ағнықа ихәан, ацхаражәхәаф дима днеит.

— Уаха сutoуп хәа ах исзааищхайт, шәыбзианы шәыкәз! — ахәса рышқа Рашыт ибжы неирган, ишәақы акынхра иеыназикит.

Гүңыш Цылмат уи аниба, сишиуеит ихәан длатқъан дығыт. Уи үышынатәым, избан акузар, Рашыт уағы цәгъяк иоуп хәа дрыпхъязон.

Ацхаражәхәаф дығықаса дцион, Рашытты уаангыл ухатазар хәа дығны дишттан. Аха архыа ицоз архыа днеит Маршанаа рөсі, ажәабжы иқазғы надирхайт.

— Уара уакум, аха сара сишиуеит, — ихәан ах, ицәа дтазызо иеы дназығыт. Уи аминут азы Гүңыш Цылматты иарғырыекуа ирықутәаны апыйқка-пыққаҳәа ашта инткьеит.

Рашыт ишәақь иазкунта, дрыштахх дынкылқыеит
Маршанаа рөү.

- Аҳ дабақоу? — дтсаат иара, ипъси-ипъси еихымзо.
- Дцеит, — атак наиахаит.
- Гуңып Цылмат дабақоу?
- Ара дтәозма, уигы дцеит.

Рашыт дымбъшзакуа аҳ диштылалеит. Дынкылсит ахтын — Ешқыт акыта. «Аҳ ара даадгыланы, Очамчыраға дцеит» ҳәа иархәеит. Ихулахъан, ауха Рашыт уа даагылеит, адырфәене ашыжъ шаанды ишәақь ааштыхны дрыштылалеит.

Днеит ашыжъ Очамчыра — Ешқытынтаи уанда егыбжыам (аҳ уақагы анхара иман). Рашыт ишәақь ихуда икүкны ашта данынталы, апъшәмацә шәан, еилазызонааилахеит.

- Ари дхаштымтит убама, — ихәеит ах.
- Ҳаймшыр имуазаап, — әаантит Гуңып Цылмат.

Аҳ ахкуажә илыдитеит иааниуз дипыларазы, аха уиғыны илымуит сишиеит лхәан.

— Бымшәан, бишүам; бара бзыхиркъозеи? — аҳ ахкуажә лгу ирбүбуон, Гуңып Цылматты ус анихәа, ахкуажә иааниуз дипылеит.

— Бзиала уаабеит, Рашыт! — ахкуажә лыбжы налыргеит ианеизааигуаха.

- Бзия ббааит, шыжъ бзиа!
- Ушәақь сыйт, Рашыт!
- Сшәақь акум истиуа, амгуа итоу ауп! — инлатеинит иара.
- Уааи, Рашыт, ағныға!

Рашыт ағны днығналеит, «сара аламыс сымоуп» ихәан ишәақьгы, нас ахкуажә иналидеит. Аҳ апъсра изааит, дшажәоит, аха ииурызеи! Рашыт дтәоуп араға, егырт даға уадак ағы иштөуп; Рашыт дцар, аҳ дтынчхойт, аха дцом, иара иғылара дазпшуп. Аҳ дахыиаз өйкөтганы ишәт ҳәа реиҳәеит.

Ахкуажә аматцуцәа налыштын, иреибыз өйк рымалы иаанин, ағнаңбұхъя иаагылт.

— Исхәо баҳауама, ахкуажә, — ихәеит Рашыт, — сара сыпъхәысгы бара дбеиңшуп, алас лкалт аууп. Дақутцааит аҳ абри дызәу! Бара банааргаз, сара саб дышә-

таа ىыбышьо, нас ахгың иеааникыларауазе! Иакъатай/

ЗАМЕСТИТЕЛ

сааира банаасыжкуеит, сымалымыс сазхуцны.

— Абни аеы уаңа иануп, — лхәеит ахкуажә, ӘЛДАПҮРДО
налырхан.

Рашыт уигъ мап ахымхәаакуа, аеы иртәз днакутәан,
ишәақъ ихуда ихшы, афныңа дааит.

Убри нахыс ах дақутцит պхәыс даазгоз анхафы «сас-
ра» ҳәа итаара.

ФЫЦЬА АИШЬЦЭЕИ АПАПИ

Иахыръшааз здырх'uada, фыцьа аишьцэа-анхацэа ироуит қубарк-қубарк азна ахы.

Аитбы уафагашэа дықан, сара қаранцьра скоит ихәеит. Аиҳабы умсан ҳәа иеніхәеит, аха имуит.

— Шықусык сқаранцьыр, апъара соуп, ахы исымоу нацстап — ихәеит иара.

Ауағага иенірмазеит, ахы имазғы ағны ааныжъра итахымхазт, ақубар ааштықхны ддәықулент: Амға даннүкүлоз, иашьеңхаб иеніхәеит апапи ауағапъыш лагубрейрыгурғаны дрыңымцаразы.

Агаза таку аамта днықуахъан еипш, дипъелеит апап.

— Уабацо? — дізтәаит.

— Қаранцьра скоит, — иниатеекит.

— Уздоу закузей?

— Хьюп. Ағны акы сцәахъыр хәа сшәан, исыма сдәыкүлент, сахыцо изгоит.

— Сара усыцца!

— Ибзиоуп, — ихәеит агаза. Ихаштит иаша ииңдә ажъгаракуагы.

Апап амца икит, дхууцеит, деңтахууцеит ахы сара излеицәзызгарызеи ҳәа. Диманы ағны даниеи, еицәажәеит ааңын, акуку өнатаанза, аңхъа игуаауа ашыра икузаант ҳәа.

Адырфаәены ашыыжъ шаанза апап иқаранцьы дырғыланы абас иеніхәеит:

— Аеага уманы аласба уацца, аус иууша унарбоит.

— Бзиоуп, — ихәан, агаза аласба даццеит.

Аәены хулаанза днықуеит, днықуеит, аха акғыы ина-мұрбейт. Ақтаранцьы уаҳа неиламкуа даапъсаны дкараха дхынхәйт.

— Уахысыштыз усс иуузей? — апап дтааит.

— Акымзарак қасымтәеит, амала баша иахъантәарак

анықуара сағын, сқыпъаха саит, — иңеит ақваран-
цы. — Аха уи зхароу уласбоуп, аусутә снамырбейт әзбек тел

— Нас угуаама? — дтаант.

— Сышъамгуааи, иахъа иаашазар апъшқа иеипш
аласба сацуп, сеага сыхуда иқүк, акы му, акы мхәа,
абри дызустда хәа ауаа сеибадырбо! — иңеит агаза.

Апапгы ари акун интахыз, ипъатца далаччо дфагылан,
иқваранцы дишиит.

Уи иеихабы дыгъшит, дыгъшит, аха иашъа данимбаза
ддэйкүлент, ара инсыжыргы исымада иңәан ихы заз
ақубар ааштыхны дишталеит.

Акыр днасқаҳынды еипш, дипъилент иашъа дызшызыз
апап.

— Уабацо? — диздаант.

— Қыранцыра сцоит, — иниатекит.

— Уздоу закузеи?

— Хүп.

— Сара усыцца!

— Ибзиуп.

Апап дгурбъатәа дыкоуп, ипъатца далаччо анхаф иаң-
хъа дғыланы дтоит. Аригы шытә изымдыруа дықам иа-
шъа абрақа дыштахаз. Димәнә афны даннеи, еилазахт
аапын акуку өнатаанза, апъхъа игуаая ашьра иқузааит
хәа.

Адырфаене ашыжъ шаанза апап иқваранцы дыргы-
ланы абас иеихәент:

— Аеага уманы аласба уацца, аус иууша унарбонит.

— Ибзиуп, — иңәент ақваранцы.

Инықуеит, инықуеит, аха акгы инамырбейт. Анхафы
аласба даағъхъан, өагала ахы днасны ишьны даант.

Иахъа усс икоутазеи? — диздаант апап.

— Иқастоз, аласба акгы снамырбейт, — иниатекит.

— Иара абақоу?

Исшыт анықуара иахашәланы аусутә анснамырба.

— Нас угуаама? — дтаант апап.

— Мамоу, үүштүт. Уласба сшыт, сара сзыргуаая-
зен!.. Уара угуаама?

— Мамоу, — иңәент апап. Ус деипхъцуаая, иқва-
ранцы днеихуапъшын, өааитит:

— Сара уажәы үзара сцоит, саанза сыйымақуа
рхәны, аштақны икуашо исырба.

Анхафы иаҳәзыба ныкутданы ацышә еиңш ЗАГИССАЛЫ ихит
Днаңшны апап дшаауз аниба, ацьмақуа ашта ИНДЕИЦАЛАН
лан, иаҳәзыба тыхны даарылаланы, рымгуакуа тирбгейт,
рыхудақуа ҆иқкейт, ажәакала, зегыы еилағеиласуа еилеин-
тент.

Апап данааи, иңышшо діздаат:

— Уара ари закузеи?

— Ацьмақуа акуашара иаөуп, — ихәеит анхафы —
уаргы убас иубарц үтахымзи?

— Нас угуаама?

— Сара сзыргуаауз, уъмақуа сшыт... Уара угуаама?

— Мамоу, — ихәеит апап. Нас ғағхъя адта наини-
тент:

— Сара үзара скоит, абарт сыцәкуа азакны иганы,
ршыапкуа 3әзәаны тақа имыргылакуа иаага!

Анхафы иаҳәзыба ғағхъя иныкутданы ацышә еиңш
ихит. Ацәкуа азакны иманы дцан, ишны ршыапкуа хытә-
тәаны изәзәаны иманы даает. Апап данааи, урт неимтце-
кин, ус ихәеит:

— Абар ацәкуа ршыапы 3әзәаны, имкышшызакуа иааз-
гейт.

— Арт закузеи? — иаацьшьаны дізаат.

— Ацәкуа ршыапы мұкыштыкую исзаага умхәаз, уи-
азы ауп абас зықастаз, — ихәеит анхафы.

— Угуаама? — дізаат апап.

— Сара сзыргуааузей? — иниатекит. — Уара угуаама?

— Мамоу.

Апап иангы хъаас илоут лъя дзыкушәакуоз. Лыч-
кун дааиғхъаны иалхәеит: «сара сцаны атла сыйуланы
«кукуу, кукуу» хәа аетра салагоит, нас дахъыртны нақ-
дцап».

Апап иан дцаны атла дыкуланы «кукуу», «кукуу» хәа
лыбжыы анлырга, анхафы «ааит, макъана аапынра аба-
кәз» ихәен ашәақъ аакынбааны дындаылъян дленхсны
дишыт. Атакуажә атла далығрын данкаха, апап ишқа
ус ихәеит:

— Хай үүштүт, уан атлақны дабақаз, аты сеихсын,
лара дашыт.

— Нас угуаама? — дізаат апап.

- Сара сзыргуаах'уеи! — ихәеит анхағы.
- Уара угуаама?
- Мамоу, — ихәеит апап.

Апап иан дыржит. Апап ипъхәыси нареи ааицәажәан, ирызбит рқъаранъ уаха данышталалакъ, еихала ихуда иасны ихыртәарыц. Ўрт ражәакуа нара иаҳаит. Ауха ианышталоз апап ипъа дахыштыз нара днеини диеит, нара итыпъ аәы апап ипъа дыштәйтцеит. Ихъарара ихы нархуаны, ари нара илиршеит, ачкун иани наби ирзымдыруа. Атыхыбжыон апап аиха иманы дааин, ипъа ихуда дласны наахиттәеит. Уи аамтазы анхағы длатқъан, өааитті:

- Хаи икоутказеи, упъа душьитеи!
- Уара ара уабақаз? — өааиттіт апап, амца ицраланы, аха иажәа атак еғыи иқаимтцеит.
- Угуаама? — апап дтсаант.
- Сара сзыргуааузеи, уара упъа душьитеи, — ихәеит акъаранъы. — Уара угуаама?

Апап ипъатца қуаңкуаңу дахъгылоу акы ихәарыц итахууп, аха изхәом.

- Уара угуаама? — дтсаант ғаңхъа анхағы.
- Мамоу, — өааиттіт апап атыхутәан.

Анхағы дцаны агулацәа еизигеит апап ипъа дишьит хәа. Апъсы дыржит.

Апап ипъхәыси нареи иубар иуздыруам, ашәы ршәуп, амыдгалатә дхадаагалеит хәа итәоуп. Атыхутәан инеицәажәа-ааицәажәан ирзбит акъаранъы ауха даныштәлакъ, ақуаб азна азыршы ихы нақутәаны дырблырыц. Ат ргу итаркыз нара иртихит.

Ауха ианыштала, апап избаб дыштәаз дыштыхны нара дахыштталоз дыштәйтцеит, лара лтыпъ аәы нара дыштәлеит.

Апап дааин «уажәштә дыңәоуп» ихәан, азы ршны ипъха лхы нақуиттәеит.

— Хаи, уанаңылбейт, икоутказеи? Упъа душхъан, ульхагы дтоурхама? — ихәан акъаранъы ашырхәа длатқъаны днеит.

Нас ауп апап ианидыр, ғаңхъа имцаху шыңәаз.

— Хаи, уара арахъ уабақаз? — өааиттіт нара амца ицраланы. Ус днеизтсаант:

— Угуаама?

— Сара сзыргуааузей, уара упъха дублите! — ихәсит
акъаранцы. — Уара угуаама?

ЗАМЕСТИТЕЛ
ЗЛѢПОПРІЛОЖ

Апап дубар дуздыруам, дагыпъсим, дагъбзам.

— Уара угуаама? — дтцаит фадъхъа анхафы.

— Мамоу, — ёааит апап атыхутәан.

Анхафы фадъхъа дцаны агулацәа еизигент, апап ипъа
дишъхъан, ипъхъагы диблит ҳәа. Апъсы дыржит.

Апап ипъхъеси иареи иқартцара рымдышыруам, ртыхуа
шыпътәаз рбоит. Атыхутәан инеицәажәа-ааинцәажәаны
ирызбит «ари усгы хихуом, ҳақутңы ҳцап, иара араға
дықазаант» ҳәа.

Ашәйндықура рыматәа-рөйтәа тартцеит, рымғаныфа
штырхит. Аха дара ирызгуамтакуа акъаранцы ршәй-
ндықура дталаны иенитәахит. Ашәйндықура ду еихағар-
хәан, иатдаланы ирыма идәйкулеит. Ицоит, ицоит, швар-
да аамта инықуеит.

Рыпъсы ршъарц баху дук ақны инатәеит; акъаранцы
иахыпъыртыз игуръяатәа икоуп, аха акрырфарц ашәйн-
дықура ашә анаадырты, иара даатытит.

— Хай, уара уабақаз? — рхәан иаацъаршьеит.

— Шәара шәахъцо сшәыцимкуа, сара схала саагылоз-
ма? — ихәсит акъаранцы.

— Нас угуаама? — изтцаит иара.

— Сара сзыргуаазеи, сыштыхны саажәгенте?.. Шәа-
ра шәгуаама? — дразцаит иара.

— Мамоу, ҳамгуааゼит.

Ирзбит ауха уеизгы-уеизгы ара дтадырхарц.

— Абаху ахыкуахъ иара дыштыхъап, агутахъы бара
быштыал, ахахъы сара сыштыалоит, — ихәсит апап ипъ-
хъес лышқа. — Сара санбыгутаслакъ, бара иара бигу-
тас, нас абаҳу далғырны дцап.

Абаху ахыкуахъ анхафы дыштыартцеит, агутахъы апап
ипъхъес дыштыалеит, — ахахъы — апап. Аха ианыцәа,
анхафы дғылан апап ипъхъеси иареи дрыбжъяеит.

Апап данәыха «бигутас!» ҳәа ибжы иргеит. Уи аам-
таз анхафы апап ипъхъес дналгутасын, атыша дтейтцеит.

— Хай, апап, уанацъалбент, икоутказеи сара уансыгу-

тас, упъхъес слыгутасын дыббалеит! — ихәсит акъаранцы.

— Угуаама? — дтцаит апапа амаменқуара ихатәа.

ЗАГРУЗКА
ЗДЕСЬ ПРИОБРЕТЬ

- Сара сзыргуааузей, упъхэыс дтахазар, — ихәсит
ақъаранцы. Нас иара днеиздаат:
— Уара угуаама?
— Сышпамгуаи, сыйхэыс дыббоутцент! — иниатеикит
апап.

Ишеницәажәахъазгы ус акун, анхафы апап длеисны
дишьит.

АҲАЛАЛИ АҲАРАМИ

Еигулацәан аҳарами аҳалали. Анхара аамта анааи, аҳалал аҳарам дихәеит рыекуа еивакны еицинхаразы. Аҳалал өйк иман, аҳарам ө-өйк. Аҳарам дақушаҳатхеит илахура, аха абас ала апъқара қантцепт:

— Аус шрыларуа азәи иеы ғысыр, арыщара иакүшәс тагалан акгәи имоуразы.

Аҳалал ари апъқара игуампхеит, избан акузар, еги иекуа иаҳа ирылан иара итәи аткыс, аха уаха ғысыхуа имамызт — дикушаҳатхеит.

Аҳарами аҳалали рыйгылкуа рцәаңуеит, илартцепт, хучык иаинханы иқазгы абар иалгарц егърыгмызт. Атыхутәантәи амш азы аҳарам шыбыжъаанза иеыхуа игула иеы иавакны дцәаңуон, ашыбыжъыштахь — иеиз авеикит. Аҳалал иеы иалымшаст, ипъсит. Аҳарам дгурбъеит, дъырны ажәған дзаламлеит, уаха акгыы игымхеит, аҳалал имцаху ыцәеит, дахъылаз икулашьцеит. Иара амыждаху, икеңцах‘уз, иеы ацәа ахыхны иманы афныңа дцеит. Иаҳата ироғеит, иеенхәеит; избит дықутцыны ұзара усурға дцарц, мамзар изланықуигозеи итааңәа, ирөен-тозеи ихучқуа? Уахык ипъхәыс абас лейхәеит: «Акуа-куарқуа раңзаны исзықатца, сцоит сықутцыны хара. Аха бара бымшәан, ақы анаасхашәала, амаңыс еиңш ара саауеит». Ипъхәыс илгуампхеит иажәакуа; алахынта ҳамам акумзар, ҳөи мъсыр иқалоз лхәан, дтәыуа днатәеит.

Адырғаене ашаңқыразы аҳалал амға дықулеит, имғаныфа иманы, иаҳата иқунтца. Акыр днаскъахъаны амш-цәгъя ихъзент, атх бааңсы икушәеит. Ахытқақырта имоуда дрыщахуха дышнеиуаз, данынаңш ихарта бзиак ибент. Апъшәымара днеит. Ағны аҳак итәызаап, аха иара дыжамызт — ахқуажә дналмыштыт. «Абартқақны сиауеит, адәи сцәбымзалан» ҳәа длыҳәеит-длылчепт, аха илы-муит.

— Ламыс бымазар, сбымшын, ахъта сакны сгу тзы-
заауеит, арахъ амфа сашәа-сааңса сыкоуп, — фальха
даабъатцэыбъатцэит аҳалал.

— Уара узыхәан сара исылшо абни ауп, — лхәеит ах-
куажә, адәахъы лнапы налырхан, — абнаңа, аетра ава-
раңы атәаңа гылоуп, унеини улатәа, уи уарпхонт ушахә-
шахәуа.

Аҳалал амла дыпъсан, иахата куакуарк аатиган,ifo
иөыненхент. Иара днеини дахътәаз, атәаңа ақынтәи
аңенцыр дқылпъшны ахкуажә луада дыфнаңшүеит.
Пүтк аамта аабжысханы ахкуажә ләй даает
сасык. Ахкуажә дгурбъеит, инеиз дгудылкылеит, дхыды-
лкылеит,* ихатцкы камыршәуа длыртәеит. Нас астол лыр-
хиенит, заңа фатә-хкгы цәырылгазеи: акутыжь, аилаңь,
ахачапыр, ухәа. Ағы акузар, еикуаңхо уаңа астол икугы-
лоуп. Аҳалал ибоит зегзы, ибоит ах инхашъагы зеңпъш-
роу. «Абри еиңшү ахан ҳамазар, сәзыцәи сарен иагағы
иҳазхарын» ҳәа дахуаңшүеит иңышь.

Ус, апкеө-апкеөхә ақамчы штыбыжь геит, азәы
агуашә аартны аштагы дааталт. Уи — ах иакузаап. Ах-
куажә лысаси ларен гыжкуа ауада иаафналт. Аҳалал,
«сгуріңса бықушәеит ахкуажә» ҳәа дгурбъоит дахъ-
тәоу.

Апжәма дыңсыжәтцын, иөы акуадыр акухны атәаңа
даннавала, дгүеитеит иара.

— Уарбан уаңа итәоу? — ах ибжы неиргейт.

— Уара иұааз асас иоуп, ах ухатцкы сцеит, — иниа-
теикит.

— Нас ағны узықамзеи?

— Ахкуажә араауп тыңс иахъсылтаз, ах ухатцкы
сцеит.

— Ағы азы атәа уманы уааи арахъ!..

Ах ағны дныфналан, астол днахатәеит, исасгы дна-
ганы днеидиртәалеит. Аҳалал имғаныфа зәз штейтцеит,
иахата шиқуныц иқунуп.

— Амла ҳак'уеит, — ихәеит ах ахкуажә лышка.

Ахкуажә дғагылан, усқак иеемкүа астол лырхиенит.
Акыраразы ианынатәа, аҳалал ишхуа нәзыпрыхәэнаны
аҳата данас, хуаң-хуаңхәа абжы геит.

— Уеаанкыл! Уеаанкыл! — ихәеит нара, инапала ахата днас-насын. Убас нара ғынтә-хынтың икейтцеңдән Иқакуоу, ах ибоит, аха инхәара издыруам. Уеңиара днатцаат:

— Изакузеи, мшәан, иуқуну? Умцәажәан ҳәа ахы уку-суеит, аха нара абжы еикутәом.

— Ари акрадыреит, — ихәеит алас.

— Иадыруазеи, ахата? — дааччеит ах.

— Ах, ухаткы сцеит, ихатда! Ари акрадыреит.

— Исаңашын нас иадыруа?!

— Ахәара сылшом.

— Сануазтаа, исахәа!

— Мап.

— Иумхәозар удәйлесциит, — ибжы нәигеит ах.

Ахалал өааитит:

— Ахкуажә лышькаң акуты ӡны итагылоуп, ағғызыкоуп ахәеит, ах ухаткы сцеит.

— Баашь, бара, арахы! — ах инаңәа ааиртцысит.

— Акутыжъ мазенины иқатәкьюума?

— Икоуп.

— Нас изңырбымгазен?

— Изңәрысымгаз уи ауп, — лхәеит ахкуажә, — агырзыхәа сыйкун, иқастеит, акутыжъ сара сымасара исфароуп!

— Ағғызы ыкоума? — длыздаат ах.

— Ааи, икоуп. Уи шәйстарц стахын, аха исхаштит, — ашырхәа днеини ағы ааганы иаакулыргылеит.

Ағы бзиазак акун, имлашьуаз ахалал даташьшын ижәит. Нас акуахъча ғаپхъя ишхуа наникъян, хуабъ-ахуабъхәа абжы рганы, «иазхоуп, өумтүн» ҳәа ахы дныкүсит.

— Исаңашын уажыы нахәаз?!. — иеазәлемхатәны дтаат ах.

— Ах, ухаткы сцеит, еикүм акы ахәоит, аитахәара сцәуадафуп.

— Иумхәар җалом!

— Ах, ухаткы сцеит, сухәоит усқуатразы!

— Уаха санурцәажәа, иудыруаз адәылцаарақынгы ушаансмыжъуа.

— Апшәма иңәымбүу азәы абна ашәйндықура дта-

тәоуп, итапанча харшаланы агутатцәкъя деихсааит ахәеит, ах, ухатқы сцеит.

Ах итапанча харшаланы ашәйндықура даннадғыла, итатәаз дбыбит сумшын ҳәа, ахкуажәгы дыңсны дгылоуп.

— Ашәйндықура аарты! — ах днақааит.

Ахкуажә ианаалырты, ах гуфарас имаз ауағы даатыцит. Тапанчала ақуақхәа дааисуа, ақуақхәа дааисуа цәгъала дқайтцеит. Атыхутәан уи ииулакгы ипъсы ицәингент, аха уажәы ах ахкуажә илзиурызей? Дхуцеит, деитахуцуеит. Диштыр, дизшүуам, лдэылцааратцәкъя изыгүбъуам — бзия дибоит.

«Абри аҳата имсхып, уаха иқастцо акгы ықам, — игу интихәаит ах. — Абна акуакътаөы икәасыргылар, лара даңәшәалап». Ус алас диздааит:

— Исаҳәа имзакуа укуахъча иадыркуо зегъы!

— Ари наzymдыруа акгы ықазам, — иниатеикит дзызцааз.

Ахкуажәгы деихаңсы дгылан дзырфуеит.

— Ихастсоит уажәакуа. Уи азы акухап иуқумыршәа уахъцалакгы изумоу, — ихәеит ах, ихы ааиртцысын. — Исаҳәа даеакгы: иабоууи, уара, абри еиңш?

— Нықуара сыйкан сшаауз, амға ишаныжылаз снахагылт. Инархәы-аархәны снахуаңшын, акуахъчажә назызуазен схәан имгакуа сдәыкулеит, аха шыаңақуак нықастцахъан, еилыхха азәы ибжы ааиргеит: — «Уарарыщә, гуаikk уоуп, ухааzagа убент, иныжыны ушпъаци!» Ауағы дцәажәоит, абжыгаракуа сидоит, арахъ нара дызбазом. «Апъыртлара азин умам, нара ус ухуда ихшүуп, — өааитит нара, — иабо азазом, уазызырлар, зегъы уанаңәоит».

Ах нахакуоз үеишишон, ссиршәа ибон, аха урткуа нара ихеитцеит, избан акузар ибент уажәраанза аҳата иқанатцакуоз. Ах даараза итаххеит аҳата ааиխуарц, пъсыхуак амазар, сара исыт ҳәа иеихәеит алас.

— Истирц сгу итазам, — ихәеит уи, — аха уеизгын-уеизгы уи ада пъсыхуа анықамла, схааzagа атнысхроуп.

— Уъыс ахынзатоу ухы зланықугаша сара иустап, — ихәеит ах.

— Исутозеи? — дцааит аҳалал.

— Пүтбжак ахы устоит.

— Пүтбжак маңуп, пүткү сутар, стаацәагы ҳынкунағоит.

Еилазеит пүткү ахы ҳәэ.

— Уғны акуакъта икәагылаз, — ихәеит аҳалал, — цъара үқаны уанаилакъ, ахы улыкус-фыкүсыр, иқаз зеты үанаҳәоит.

Аҳалал пүткү ахы қубар дук илтаңсаны дәтталан, има ақалақъ ахъ дңеит. Ағны қазташаз ауастаңә пүшааны дрылазеит мчыбжык ала издыргыларц, нас еимыхны ирима дахынхо ицаны мышкала еибыртарц. Иара убас дрылазеит ирласданы изықартарц аматтуртагы ацағы.

Аөүуардын бзиен аерашькуен аайхуеит ихазы, абар иуастаңәеи нареи еиманы инкылсит итаңәә рөй. Аҳарамгы ажәабжъ нахан, иңашьо, дааны ибент игула дыз-екуаз.

— Уара абри еиңш анхара злақоутозеи? — дңааит аҳарам.

— Мышраку сөй пүсун.

— Үөй пүсизар, ипсит, излаухуазеи?

— Сөй анпсы, аңә ахыхны исымда сәйкүлеит маңакры ахъсхашәалаша усуртак соуп, ма сыйсып ҳәэ. Сздо, сздо ахара сңеит, қалақък ағғыс снанагеит. Убрақа аңә аазхуоз ауаа сыйкүшәеит. Пүткү ахы сыртент ипсиз сөй аңәазы, уаҳа умазаргы иаага ҳәа амбатә зегбы рхәеит.

— Иабыкүш, анаңылбейт, убарт ахыкүй? — иаа-щышыланы дңааит аҳарам.

— Абни амға укулоит, — ихәеит аҳалал, даанеир-пүшын. — Жәаха-жәымш унықуоит; нас узастаалакгы нахъаку уархәоит.

Аҳарам дгурбятаңәа клакут дук қантент, нас иеыхуа даасуа-даасуа ишын, аңә ахыхны има ддәйкүлеит. Ақраамта дықамызт, дахъказгы аҳалал ида уағы издыруамызг. Ус, аҳарам дқыңқаха даакылсит.

— Уанаңылбейт, сзужъазеи? — ихәеит иара аҳалал ишқа.

— Усымжъазеит, аха узымназеит, мыш нықуа угхеит.

Аҳарам иеизгы даасуа-даасуа ишын, аңә ахыхны има ғапжъха амға днанылеит, аха иара уаҳа дыхним-хәйт, ихызы уағы изымдырзо дыбжъазит.

ЧАЧАА РАН ҚЬАСАРИАН ЛЫПЬСРА

Ари ахықалаз Кутол ауп. Тамшь ақытан инхоз Чачаа ран Қьасариан дыпьсит.

Кутолтә тақуажәyk длыуазар акухарын, леимақуа лышыхны асаҳтан¹ лхы иаанкъо дышнеиуаз, Қуасаң Гургулиа ацәабуара дахъаңыз днаивалеит.

— Уара икоутço ашәа уаңоу икеитцеит, Қуасаң, — лхәеит лара, бзия ууит ҳәагын иамхәакуа.

— Изузеи цәгъарас, скара-пъсараха ацәабуара саңу-пен? — өааитит Қуасаң.

Иууз умбо? Чачаа ран Қьасариан дыпьсит, уара ацәа-буара уаңуп, — иниаталкит атакуажә.

— Нас, ипсуа иштакхъгы ибзоу акрифоит, Чачаа ран Қьасариан дыпьсызар, сара ишпъазугушьари! — ихәан Қуасаң, икамбашькуа днарытдаڭъан ичын нымғаницеит.

— Ааи, уи ашәа уаңоу ибаит, Чачаа ран Қьасариан дыпьсны, уара араңа укугыланы уцәаңуо! — өаңхъа өаал-тит атакуажә.

— Оо, хоу, шыап-хыыш! — ихәан Қуасаң акамбашькуа аанкыланы, атакуажә лапъхъаңа дниасын, иаҳәызба ашырхә атра иаатпәданы «быст аа!» ихәан лышка иненр-ххеит.

— Ари иауазеи? — дтааит лара иааңашьаны.

— Иауазеи бымбо, Чачаа ран Қьасариан дыпьсит, ҳа-жазар иаабозеи, аңхъа бара быешы, нас саргы сеысш-уеит, — ихәеит Қуасаң.

Атакуажә уаңа диламцәажәакуа, днеивсын, асаҳтан лхы иаанкъо лөйналхеит.

---

¹ Ажәйтә иантәзыуаз саҳтанла рхы иасуан.

АХӘАТӘЕИҚҰШӘАРА ЗЕГЫ ИРЫЦҚЫУП

Иаркы-ирцәхә ауғы бенак дықан, ихшареи нареи еитсағы. Ари иңацә абыжъықғы ақәса рыман, штақы еиңтанхон. Аңстазаарағы агуазұра ирымаз дара акыргы иарғағынан иқан, ус анакуха, изцәымбұз ауағы маңғымызд.

Ескучхы шыжымтән раб дғыланы аматә ааганы, амхаракуа рахь инаганы икучхыон.

Өнек, кучхыак аөні, шарқазық азы, ағны ддәйлтңы ашта данниқула, асы икаждыз иалпыққа азәи иштә ибейт. Дыхыланы иөынеихеит. Дци, дци дышненеиуаз, акыр днасқъахынан еиңш, шьюкуы ахтәаз днарыдгылеит.

— Уабақаз? Узыштыузеи? — изтәаит.

— Мамоу, акғы саштазам, ус баша снықуонт, — инратеикит иара.

— Ҳара иаадыруеит узыштыу, баша мап ук'үеит, — рхәеит дара. — Иахъанза сара соуп хәә уааниуан, аха узкучхыаз ҳара ҳауп, уус ҳазбит, умал умахх'үеит, шытарнахыс упъхастаңтәеит. Аха уеизгы уасуа аранза уанхзаах, хұчық уаҳатыр аабап. Акы ҳаламкысықуа иузынхажып, хыла иутахыу ҳаҳә: утаацә лакъакъа рмоуа ргуабзиароума? Ма ураху пырхагада иузынхажып утахуума? Мамзарғы унхара ду: уғири-угуара, ухыбракуа хрыламкысырц еибүшшома?

— Ус анакуха, истахыу схала исзызбуам, ағны сцанды срызтцааует, — ихәеит ари инеиз.

— Уца, нас! — рхәан инеиқушаҳатхеит.

Акырмаз ауағы, ағны дахъааиз, иреихәеит дзыкушәақуаз ртәы. Драздааит, ичкунцә ықа, ипъхәыс дықа, итаацацә ықа, аха урт рхәатәы еиқумшәеит. Шьюкуы иртәхеит ирзынрыжырц агуабзиара, еғырт — амал.

Акырмаз даазыштыз рахь дандәйкұла, итаа еитбы, лара усғы лабхуа иқны дцәажәомызд, азәи дырғындиштәлтеит лгу иаанагоз иалхәаразы.

Ари илтхын ауааңсыра рхәатәү еңкүшәэ иқаларазы.
Лабхуа урт ажәакуа наха ихақны иаант, игуниңиң
Изыпъышыз рөү дахьнеиз, иреиңәеит сара стаацәараңы
зегы ххәатәү еңкүшәэ ҳақазаант, уаҳа акгы стахым
хәа.

Урт даара ирцәымыңхеит.

— Ахәоуенкүшәара зегы ирыңкыуп, утаацәараңы
уи ануахта, нас иуцәагазеи?!. — рхәеит дара.

Уи аштыахъ таку аамта инеилацәажәа-фейлацәажәан,
ирзбит уи ауаң акгы имта, акгы имымх, пыхъа дышы-
қаз даанрыжъразы.

1962 ш.

АХҚУА

Аповестқуа

Адақъакуа

Изатәоумшо ахәак иқунуп	5
Ауси аөдьиси	64

А жәабжъқуа

Дирехуацәйт	109
Ағұта кынтыжәқуа	126
Ахътәы тәңә	164

А жәлар рхәамтакуа raphytæ

Рашыт ах дыширшәаз	177
Фыңға аишъцәеи апапи	180
Ахалали ахарами	186
Чачаа ран Къасаринан лығыра	191
Ахәатәеникүшәара зегъы ирыцкыуп	192

მუშნი გიორგის-ძე (ბინუკის-ძე)
პაპას ქირი
ულისი ათარებს ხმალს
(აფხაზურ ენაზე)

Мушни Георгиевич (Бинукович)
Папаскири
НЕПРИЗНАННЫЙ НОСИТ САБЛЮ
(на абхазском яз.)

Аредактор П. С. Чкадуа.

Атехредактор М. Д. Хахмидери.

Акорреекторы: Т. С. Ашхаруа, Б. М. Ацынцял.

Ацэа асахъа ҭылхит В. В. Ершова.

ЕИ00973. Аус адулар. ирыт. 31.I 1963 ш. Акъыпхър. аналы атафуп
25.VII.1963 ш. 12,25 кыпхъ бъыц ыкоуп. Атыжър. хыпхъаз.
бъыц 9,69. Ақъаад аф. 60 × 84¹/₁₆. Азак. № 967.
Атираж 1000. Аху 45 к.

Қырттәйлатәи ахадаратә полиграфтыжырта В. И. Ленин ихъз зхыу
Акуатәи атиполитография ак. Ақуя, Ленин иул., № 6.

Axy 45 κ.

18.4/81